

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

25 червня 2025 року

Конституційний захист прав людини в контексті доктрини європейської та української юстиції: теорія і практика

м. Івано-Франківськ, 2025

УДК342.(081)

P43

*Рекомендовано до друку вченою радою
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
Протокол № 11 від 23 червня 2025 р.*

**P43 Конституційний захист прав людини в контексті
доктрини європейської та української юстиції: теорія і
практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної
конференції (м. Івано-Франківськ, 25 червня 2025 року) /
упорядник В. І. Розвадовський. Наукове електронне видання.
Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2025. 365 с.
ISBN- 978-966-640-616-6**

До збірника увійшли тези доповідей учасників всеукраїнської науково-практичної конференції «Конституційний захист прав людини в контексті доктрини європейської та української юстиції: теорія і практика». Даний захід організований кафедрою конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, спільно з регіональним представництвом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Івано-Франківській області, громадською організацією «Академія політико-правових наук України», Центром дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, що відбувся в м. Івано-Франківську 25 червня 2025 року.

Збірник розрахований для наукових та науково-педагогічних працівників вищих закладів і наукових установ, студентів, аспірантів та докторантів, практичних працівників і широкий читацький загал.

Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції.

Усі права захищені. За будь-якого використання матеріалів конференції, посилання на джерела є обов'язковим.

ISBN- 978-966-640-616-6

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні колеги, учасники конференції, наукова спільното!

Щиросердечно радий вітати Вас на відкритті Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої надзвичайно актуальній темі — «Конституційний захист прав людини в контексті доктрини європейської та української юстиції: теорія і практика». Даний захід відбувається з нагоди Дня Конституції України, що ще більше підкреслює важливість тематики та символізм наукового діалогу у цей період.

У сучасних умовах, коли українське суспільство стикається з безпрецедентними викликами – збройною агресією, гуманітарною кризою, трансформацією державного управління та активною фазою євроінтеграційних процесів – питання ефективного захисту прав і свобод людини набуває першочергового значення. Конституційна система гарантій прав людини потребує не лише збереження, а й постійного удосконалення в умовах надзвичайних ситуацій, правової невизначеності та загроз демократичному порядку.

У цьому контексті надзвичайно важливою є ініціатива проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції, зокрема, кафедрою конституційного, міжнародного та адміністративного права нашого інституту спільно з регіональним представником Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Івано-Франківській області, громадської організації «Академія політико-правових наук України» та Центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника з метою осмислення ролі конституційного права у гарантуванні прав людини.

Переконаний, що зосередження уваги учасників конференції на теоретичних і практичних аспектах взаємодії доктрини європейської та української юстиції дозволить не лише окреслити актуальні проблеми, а й запропонувати шляхи їхнього вирішення, орієнтації на захист людської гідності, свободи, справедливості, особливо в умовах російсько-української війни.

Конституція України закріплює фундаментальні цінності демократичної, правової та соціальної держави, а також визначає права і свободи людини як найвищу соціальну цінність. Однак, забезпечення ефективного механізму їх захисту потребує постійного вдосконалення, осучаснення правових інструментів і належного впровадження стандартів верховенства права, пропорційності, юридичної визначеності

та недискримінації. Особливу вагу в цьому процесі відіграє конституційна юрисдикція, як гарант дотримання основних прав і запобіжник зловживання владою.

Актуальність конференції також зумовлена необхідністю осмислення синтезу національної та європейської доктрини захисту прав людини. У сучасних умовах надзвичайно важливо не лише зберігати незалежність вітчизняної правової системи, а й гармонізувати її з правовими позиціями Європейського суду з прав людини, практикою Конституційного Суду України, а також враховувати позитивний досвід інших європейських держав. Це є важливим кроком до забезпечення правової єдності та довіри громадян до системи правосуддя.

Цей захід є унікальним майданчиком для обговорення теоретичних засад і практичних викликів конституційного захисту прав людини, обміну науковими ідеями, судовою практикою, напрацюваннями адвокатської спільноти та позиціями правозахисних організацій. Конференція згуртовує представників наукової спільноти, органів державної влади, суддівського корпусу, адвокатури, аспірантів і студентства навколо спільної мети — посилення гарантій прав людини як основи національної безпеки, стійкого розвитку й утвердження демократичних цінностей у правовій державі.

Представлені учасниками конференції тези доповідей охоплюють широке коло питань — від теоретико-правових основ конституційного захисту прав і свобод до аналізу сучасної судової практики, викликів воєнного часу, правової адаптації до стандартів Ради Європи та Європейського Союзу, демонструють глибину наукового аналізу, різноманітність підходів і прагнення до формування конструктивних рішень у сфері правового забезпечення прав людини.

Сьогодні особливо хочу висловити слова щирої подяки нашим постійним партнерам, а саме: провідному науковому співробітнику інституту держави і права імені В. М. Корецького НАНУ, професору, доктору юридичних наук Марцеляку Олегу Володимировичу; професору кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне), доктору юридичних наук, професору Панкевичу Івану Мироновичу; завідувачці кафедри конституційного права національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків), професору, кандидату юридичних наук Слінько Тетяні Миколаївні; члену Науково-консультативної ради при Конституційному Суді України, судді Конституційного Суду України у відставці, кандидату юридичних наук, доценту Кампо Володимирі Михайловичу; науковому консультанту з правових питань Українського центру економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова, судді Конституційного Суду України і відставці, кандидату юридичних наук.

доценту, доктору права Стецюку Петру Богдановичу; завідувачці кафедри процесуального права, юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, професору, доктору юридичних наук Щербанюк Оксані Володимирівні; професору кафедри політичних наук Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, доктору політичних наук, професору Дерев'янку Сергію Мироновичу; професору кафедри теорії та права конституціоналізму, Західноукраїнського національного університету, заслуженому юристу України, почесному професору, кандидату юридичних наук Кравчуку Миколі Володимировичу; доценту кафедри права та публічного управління ЗВО «Університет Короля Данила», кандидату юридичних наук Загурському Олександровичу та багато іншим.

Сподіваюся, що результати сьогоднішньої конференції стануть важливим внеском у розвиток правозахисної доктрини, імплементацію європейських стандартів і вдосконалення системи національного права.

Дякую усім учасникам за активну позицію, професійний внесок та небайдужість до питань, які визначають сучасне і майбутнє нашої держави.

Микитин Ю.І., директор Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, професор кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права, кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

НАПРЯМ 1. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Панкевич І. М., професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, доктор юридичних наук, професор
<https://orcid.org/0000-0003-2826-9610>

Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії РФ проти України: проблеми та перспективи

Сьогодні, після того, як минуло майже три з половиною роки з початку російсько-української повномасштабної війни, можемо вкотре констатувати, що більшість існуючих міжнародних механізмів, які покликані сприяти мирному врегулюванню міжнародних спорів, виявилися не тільки недосконалими, але й абсолютно неефективними. Такий висновок напрошується у випадку аналізу миротворчих зусиль Організації Об'єднаних Націй, членом Ради Безпеки якої є країна-агресор (Росія) чи дотримання Будапештського меморандуму від 5 грудня 1994 року [1], однією із сторін якого та гарантом територіальної цілісності України, поряд із Сполученими Штатами Америки та Великобританією, є Російська Федерація. Проте є міжнародні організації, які слугують винятком з цього «правила». Передусім йдеться про Раду Європи, яка на сьогодні об'єднує сорок шість держав, що зобов'язалися дотримуватися верховенства права та гарантувати права і свободи людини. Основною умовою членства у ній є визнання державою-членом верховенства права, зобов'язання забезпечувати права та основні свободи осіб, що

перебувають під її юрисдикцією, та співпраця з іншими державами у досягненні цілей Ради Європи. Однак позиція Ради Європи щодо війни в Україні не завжди була такою як це має місце сьогодні, і тому потрібно зазначити, що протягом усього періоду триваючої з весни 2014 року гібридної, а з 24 лютого 2022 року – повномасштабної російсько-української війни вона помітно еволюціонувала. Росія, будучи країною з пануючими імперськими настроями, які після розпаду Радянського Союзу постійно вміло підігрівалися пропагандистською «машиною» цієї держави, планувала захоплення української території значно раніше, ніж у 2022 чи у 2014 роках. На наш погляд, російсько-українська гібридна війна розпочалася саме тоді, коли Україна у 1991 році проголосила свою Незалежність. Згадаймо хоча б постанову російського парламенту № 5359-I від 9 липня 1993 року «Про статус міста Севастополя» або ж проект постанови Державної Думи Росії від 9 грудня 1996 року «Про статус міста-героя Севастополя – головної бази Російського Чорноморського флоту». Якщо ж пригадати ще й низку російських псевдоісторичних досліджень, які цілком всерйоз сприймаються як так званими російськими елітами, так і пересічними громадянами, то цілком зрозумілим стає факт, що після розпаду Радянського Союзу наш північний сусід постійно готував ґрунт для відновлення імперії, важливою складовою частиною якої він бачить Україну.

Перша спроба протиправного захоплення української території мала місце ще у 2003 році, коли, спровокувавши конфлікт навколо острова Тузла, Росія застосувала проти України технології гібридної війни за допомогою підконтрольних їй (у тому числі й в Україні) засобів масової інформації. Це був своєрідний «лакмусовий папірець» - спроба виявити, якою буде реакція української влади та міжнародної спільноти. У той час реакція міжнародної спільноти, у тому числі й Ради Європи (членом якої

Україна є з 9 листопада 1995 року) [2], не відповідала існуючій загрозі територіальній цілісності України і лише рішучі дії української влади на чолі з тодішнім президентом України Леонідом Кучмою, який віддав наказ українським військовим відкривати вогонь на ураження [3], та після його переговорів з Владіміром Путіним, росіяни відмовилися від продовження будівельних робіт на дамбі, яка мала з'єднати український острів Тузла з російським Краснодарським краєм.

Другою, на жаль успішною, спробою, яка також не зустріла належної реакції міжнародної спільноти, стала анексія Росією під прикриттям так званого референдуму [4] навесні 2014 року території української Автономної Республіки Крим. Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку із приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї усіма ними фактично було проігноровано [5], що ще більше утвердило Росію у переконанні щодо її безкарності за порушення міжнародного права.

Після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року спостерігаємо значну еволюцію позиції Ради Європи щодо Росії. Зокрема, 15 березня 2022 року Парламентська Асамблея Ради Європи проголосувала за її вихід з Ради Європи [6]. Це рішення підтримали двісті шістнадцять членів Асамблеї, троє утрималися та ніхто не проголосував проти. Комітет міністрів Ради Європи вирішив припинити членство Росії в Раді Європи на підставі статті 8 Статуту, яка передбачає, що «будь-який член Ради Європи, який серйозно порушив положення статті 3, може бути позбавлений своїх прав представництва та звернутися до Комітету міністрів з проханням вийти з Ради відповідно до статті 7 [7]. У разі невиконання членом такого прохання Комітет може вирішити, що він припинив бути членом Ради Європи з дати, визначеної Комітетом». Це

рішення означає, що з 16 березня 2022 року Росія офіційно вважається країною, яка припинила членство в цій міжнародній організації. Напередодні, передбачаючи своє виключення з членства у цій високоповажній міжнародній організації, Росія оголосила про вихід з Ради Європи. Варто зазначити, що одразу після вторгнення окупанта на територію України Комітет міністрів Ради Європи вирішив призупинити членство Росії в Комітеті та Парламентській асамблеї Ради Європи. Безсумнівно, що Росія, яка розпочала широкомасштабну війну проти України, вчиняючи масові вбивства мирних жителів та грубо порушуючи норми міжнародного права, не може бути членом Ради Європи як міжнародної організації, яка виступає за створення світової спільноти, спрямованої на запобігання війні та забезпечення поваги до основоположних прав і свобод людини та громадянина. Загалом, виключення Росії з Ради Європи є, по суті, підтвердженням того, що ця держава не поважає загальнолюдські цінності у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина.

Наступним важливим кроком, здійсненим Радою Європи, є створення Спеціального трибуналу з розслідування злочину агресії проти України. Зокрема, Генеральний секретар Ради Європи Ален Берсе 4 лютого 2025 року в Брюсселі на брифінгу, присвяченому 13-му засіданню Головної групи зі створення Спеціального трибуналу з розслідування злочину агресії проти України, заявив, що «створення Спеціального трибуналу з розслідування злочину агресії в рамках Ради Європи дозволить нашим міжнародним партнерам, зокрема Україні та Європейському Союзу, повною мірою скористатися нашим досвідом та знаннями у сфері захисту прав людини та верховенства права на всьому континенті» [8]. Як зазначила Високий представник Європейського Союзу з питань закордонних справ Кая Каллас, «цей спецтрибунал призначений для

притягнення керівництва країни (Росії - І.П.) до відповідальності за злочин агресії. Адже це лідери вирішують атакувати іншу країну. Інший рівень – це воєнні злочини, скоєні солдатами, які вторглись до України. Без керівництва не було б і воєнних злочинів. Тож має бути відповідальність на всіх рівнях» [9].

У рамках переговорів щодо створення Спеціального трибуналу розроблено три окремі угоди: двосторонню угоду між Україною та Радою Європи, спеціальний статут трибуналу та документ, що описує управління новою структурою. Їх підписання міністрами закордонних справ десятків країн, а також керівництвом України та Ради Європи відбулося 9 травня 2025 року, у День Європи, у Львові [10].

Очікується, що Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України збереться в Гаазі. Після підписання угоди її текст буде винесено на голосування в Парламентській асамблеї Ради Європи. Для ратифікації угоди потрібна більшість у дві третини голосів, що майже гарантовано широкою підтримкою ініціативи серед держав-членів. Деякі країни, у яких панують проросійські настрої, зокрема такі як Угорщина та Сербія, можуть утриматися або проголосувати проти, хоча у цьому випадку індивідуального вето не буде. Очікується також, що до ініціативи приєднаються демократичні країни за межами континенту, такі як Канада, Австралія, Нова Зеландія та Японія, що підвищить її легітимність. Сполучені Штати Америки, які на сьогодні де-факто розпочали процес активного зближення з Росією, навряд чи братимуть участь у створенні трибуналу. За часів президента Джо Байдена країна підтримувала прагнення справедливості для України, але після інавгурації Дональда Трампа цей напрямок, м'яко кажучи, різко змінився. На жаль, як повідомили Euronews два європейські чиновники, обізнані з процесом створення цього міжнародного судового органу, «Спеціальний трибунал,

який вони мають намір створити для розслідування злочинів агресії в Україні, не судитиме Владіміра Путіна заочно, поки він залишається президентом Російської Федерації. Те саме положення застосовуватиметься до прем'єр-міністра Росії Міхаїла Мішустіна та міністра закордонних справ Росії Сергея Лаврова» [10]. Переслідування згаданих російських високопосадовців буде можливим за умови позбавлення їх імунітету, яким користуються глави держав, глави урядів та міністри закордонних справ. Однак, як заявив речник Ради Європи, «міжнародне право розвивається, і особистий імунітет не є карт-бланшем на безкарність» [11].

Висновки. За вчинення злочину агресії востаннє притягнули до відповідальності очільників Третього Рейху на Нюрнберзькому процесі, що відбувся після Другої світової війни, коли звинувачення було відоме як «злочини проти миру». Спеціальний трибунал, який створюється під егідою Ради Європи, зосередиться на притягненні до відповідальності найвищих російських політичних та військових лідерів, відповідальних за рішення про вторгнення в Україну. Хоча офіційні звинувачення проти Владіміра Путіна та інших представників його режиму можуть бути висунуті лише після втрати ними недоторканності, підготовча робота, зокрема збір доказового матеріалу та відповідні розслідування вже тривають. Це крок до Справедливості, тріумф якої потрібен не тільки мільйонам українських громадян, які втратили своїх рідних та близьких, фізичне та ментальне здоров'я, дах над головою, стали внутрішньо переміщеними особами або ж виїхали за кордон, рятуючись від загрози бути вбитими, закатованими, скаліченими чи зґвалтованими російськими загарбниками. Це потрібно Європі та усьому світу, щоб показати, що сила права є вище права сили, а Справедливість – не порожній звук, вона існує та усі винні у вчиненні злочинів обов'язково будуть притягнутими до

кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Міжнародний документ від 05.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення: 10.06.2025).
2. Закон України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 38, ст. 287.
3. Магуряк Іван. Бій за Тузлу – «стріляти на ураження»: як Росія ледь не розпочала війну з Україною 20 років тому URL: https://24tv.ua/ostriv-tuzla-konflikt-mizh-ukrayinoyu-rosiyeyu-2023-karta-prichini_n2399898(дата звернення: 10.06.2025)
4. Парламент Крима назначил референдум об автономии. *BBC NEWS*.. 27.02.2014. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2014/02/140227_crimea_parliament (дата звернення: 10.06.2025)
5. Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку із приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї: Постанова Верховної Ради України № 831-VII від 28.02.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-18#Text>(дата звернення: 11.06.2025).
6. ПАРЕС проголосувала за виключення Росії з Ради Європи URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3430793-rosiu-viklucili-z-pare.html> (дата звернення: 11.06.2025)

7. Статут Ради Європи. Лондон, 5 травня 1949 року // Офіційний вісник України від 16.07.2004, № 26, стор. 215, стаття 1733, код акта 29287/20.
8. ЄС створив правові рамки для спецтрибуналу за злочини росіян проти України.URL:
<https://www.holosameryky.com/a/spectrybunal/7962752.html>(дата звернення: 11.06.2025).
9. Кая Каллас. Росія постійно погрожує, тож єдина наша відповідь – не боятися. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3991412-kaa-kallas-visoka-predstavnica-es.html> (дата звернення: 11.06.2025).
10. У Львові оголосили про створення спеціального трибуналу щодо російської агресії: що це означає для України. URL:<https://www.helsinki.org.ua/articles/u-lvovi-oholosyly-pro-stvorennia-spetsialnoho-trybunalu-shchodo-rosiyskoi-ahresii-shcho-tse-oznachaie-dlia-ukrainy/>(дата звернення: 11.06.2025).
11. Путіна спецтрибунал не засудить, якщо він буде президентом до смерті URL:<https://dailyviv.com/news/kryminal/putina-mishustina-lavrova-spetsialnyi-trybunal-ne-sudytyme-zaочно-135178>(дата звернення: 11.06.2025).
12. “Трибунал для Путіна” створено на папері. Що далі?URL:<https://www.dw.com/uk/tribunal-dla-putina-stvoreno-na-paperyi-so-dali/a-72307881> (дата звернення: 11.06.2025).

Стецюк Н.В., професор кафедри загально правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ кандидат юридичних наук, доцент
<https://orcid.org/0009-0002-9079-5868>

Стецюк П.Б., науковий консультант з правових питань Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, доцент, доктор права
<https://orcid.org/0009-0004-7756-8099>

Особливості захисту прав людини Конституційним Судом України в умовах воєнного стану

1. Конституційний Суд України є одним із важливих елементів національного механізму захисту прав людини і громадянина. Це обумовлено самою природою Конституційного Суду України як єдиного (де-факто) органу конституційної юрисдикції в країні. Адже, саме Конституційний Суд України є єдиним органом в державі, який вирішує питання про відповідність Конституції України законів та інших актів, а також здійснює офіційне тлумачення Конституції України (ч.1 ст.147 Конституції України)[1]. При цьому, роль у виконанні державою її головного конституційного обов'язку утвердження і забезпечення прав людини (ч.2 ст.3 Конституції України) була і залишається на далі більш ніж переконливою.

Однак, в умовах воєнного стану, в силу об'єктивних, а іноді і суб'єктивних, причин повноцінне виконання Конституційним Судом України свого суспільного «призначення» як постійного та непохитного охоронця прав людини суттєво ускладнилося новими труднощами та

перепонами. Частина з них є прямо обумовлена умовами режиму воєнного стану)[4]. Натомість, інші «труднощі» та «перепони» в організації належної діяльності Конституційного Суду України (будучи «народженими» ще до початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну) в силу негативного впливу війни на загальний стан в державі й надалі залишаються не вирішеними.

2. Однією із найбільш значимих подій в національному механізмі захисту прав людини стало запровадження в Україні інституту конституційної скарги. Останнє, відбулося в результаті ухвалення у 2016 році конституційних змін року щодо правосуддя [2]. Тоді, статтю 55 Конституції України було доповнено окремим положенням, за яким в Україні кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією України та у порядку, визначеному законом. Натомість, розділ XII Основного Закону держави (назва розділу «Конституційний Суд України») поповнився новою статтею (ст.151/1), відповідно до якої «Конституційний Суд України вирішує(тут і надалі підкреслення наше - Н.С., П.С.) питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України» [1].

Варто зазначити, що подібного «викладу» формулювання, де власне сам Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції «вирішує/надає» (т.б. здійснює безпосередньо певні процесуальні дії) містяться і в інших конституційних приписах. Так, відповідно до ст. 151 Основного Закону держави «Конституційний Суд України за зверненням Президента України, або щонайменше сорока п'яти народних депутатів

України, або Кабінету Міністрів України надає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Конституційний Суд України за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України надає висновки про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою. За зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України надає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту» [1].

Іншими словами, з техніко-юридичної точки зору, жодної відмінності між юридичними приписами положень статей 151 та 151/1 щодо суб'єкта та порядку «прийняттям/ухвалення» вищезгаданих рішень немає. При цьому, суб'єктом прийняття таких рішень виступає виключно Конституційний Суд України, до складу якого входять вісімнадцять суддів Конституційного Суду України (ч.1 ст.148 Конституції України)[1]. Останній припис (щодо кількісного складу органу конституційної юрисдикції), очевидно, має вирішальне значення для отримання відповідної кількості голосів суддів Конституційного Суду України при ухваленні вище згаданих рішень чи наданні відповідних висновків.

В той же самий час, у прийнятому через рік після ухвалення конституційних змін (щодо правосуддя) Законі України «Про Конституційний Суд України» має місце припис, який не зовсім «гармонізує» («м'яко» кажучи) із наведеними конституційними приписами. Мова іде про те, що відповідно до ст.84. Закону «Про

Конституційний Суд України» «рішення Суду ухвалює: 1) Велика палата - за результатами розгляду справ за конституційними поданнями щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції України, а також за результатами розгляду справ за конституційними скаргами у разі відмови Сенату в розгляді справи за конституційною скаргою на розсуд Великої палати; 2) Сенат - за результатами розгляду справ за конституційними скаргами» (ст.84. Рішення Суду)[5].

При цьому прикметним є те, що відповідно до приписів статей 32 та 36 Закону України «Про Конституційний Суд України», «у складі Суду діють Велика палата, два сенати та шість колегій» (назва статті 32 – «Організаційна структура Суду»), а сам «Сенат діє у складі дев'яти суддів Конституційного Суду. Якщо кількість суддів Конституційного Суду є меншою за 18, Сенат є повноважним за умови участі в ньому щонайменше шести суддів Конституційного Суду. Персональний склад сенатів затверджується постановою Конституційного Суду. Сенат розглядає справи за участю щонайменше шести суддів Конституційного Суду./.../ Сенат розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами, а також інші питання, визначені цим Законом» [5].

Отже, в результаті прийнятого у 2017 році Закону України «Про Конституційний Суд України», встановлений конституцієдавцем рік перед тим порядок прийняття рішень Конституційного Суду України по конституційних скаргах (при умові наявності кворуму на засіданні Суду

не менше як 12 суддів Конституційного Суду України та вимоги ухвалення рішень Суду не менше як 10 суддями Конституційного Суду України) «плавно» перемістився до одного із двох Сенатів Конституційного Суду України (фактично структурної частини Суду із в рази меншими вимогами щодо кворуму та кількості голосів суддів, необхідних для прийняття рішення). Очевидно, що все це потребує оперативного законодавчого врегулювання (виправлення) з метою приведення вищенаведених приписів Закону України «Про Конституційний Суд України» у відповідність із Конституцією України. У випадку «небажання» народних депутатів України виправити фактично допущену ними ж помилку у правовому регулюванні порядку ухвалення рішень Конституційного Суду України за конституційними скаргами, сумнівні положення закону про Конституційний Суд України мали б бути визнані неконституційними. При цьому, суб'єктом звернення до Конституційного Суду України в цій ситуації міг би бути, насамперед, Уповноважений з прав людини Верховної Ради України. Адже, саме він має право «звертатися до Конституційного Суду України з поданням про відповідність Конституції України законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які стосуються прав і свобод людини і громадянина (ст.13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»)[3].

3. Знаковою складовою інструментарію механізму захисту прав людини Конституційним Судом України є його конституційні повноваження в процедурі внесення змін до Конституції України. Відповідно до ст. 159 Конституції України «законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту

вимогам статей 157 і 158 Конституції України», а частина перша ст.157 Основного Закону держави прямо говорить, що «Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України»[1]. При цьому, варто окремо пригадати, що відповідно до Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України) N 8-рп/98 від 9 червня 1998 року, «положення статті 159 Конституції України треба розуміти так, що законопроект про внесення змін до Конституції України відповідно до статей 154 і 156 Конституції України може розглядатися Верховною Радою України лише за наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України. У разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він приймається Верховною Радою України за умови наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України»[1].

Про те, відповідно до положень ст.19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» «в умовах воєнного стану забороняються: 1. зміна Конституції України; 2. зміна Конституції Автономної Республіки Крим; 3. проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; 4. проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; 5. проведення страйків, масових зібрань та акцій»[2]. Саме тому, у зв'язку із введенням в країні воєнного стану такий

важливий елемент системи захисту прав людини як перевірка Конституційним Судом України законопроектів на предмет того, що ними не передбачається скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина, фактично «нівелюється» на весь час існування воєнного стану як такого.

4. Діяльність Конституційного Суду України в частині захисту прав людини суттєво утруднилася і по причині тривалої відсутності в Конституційному Суді України необхідного для проведення засідань суду кворуму. Можна припустити, що введений в Україні воєнний стан також «ускладнив» діяльність як Дорадчої Групи Експертів, так і безпосередньо самих суб'єктів призначення суддів Конституційного Суду України. Адже, за більше ніж рік їхньої «спільної» діяльності, суддями Конституційного Суду України було призначено тільки двох осіб за постійної наявності в рази більшої кількості вакансій суддів Конституційного Суду України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 19.06.2025).
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n2> (дата звернення – 19.06.2025).
3. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 19.06.2025).

4. Про правовий режим воєнного стану. Закону України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>(*дата звернення: 19.06.2025*).
5. Про Конституційний Суд України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>(*дата звернення – 19.06.2025*).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України) N 8-рп/98 від 9 червня 1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-98#Text>(*дата звернення – 19.06.2025 р.*).

Вербовий В.В., Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Івано-Франківській області

**Аналіз практик масових порушень прав людини
з боку РФ як одного з ключових інструментів захоплення та
утримання контролю над українськими територіями**

Збройною агресією проти України РФ розв'язала першу в ХХІ столітті континентальну війну в Європі, підірвавши систему колективної світової безпеки, встановлену після Другої світової війни. Людство знову зіткнулося з режимом, який прагне силової ревізії кордонів і прямує до новітнього тоталітаризму.

Ще задовго до початку активних воєнних дій із захоплення Кримського півострова та частин Донецької і Луганської областей у 2014 році РФ тривалий час системно вела підготовчу політику до такого захоплення. Здебільшого вона була спрямована на формування в громадян України відчуття приналежності до РФ (спільна історія, культура, мова тощо). Застосування «м'якої сили» відбувається через фінансування роботи російських закладів освіти на окремих українських територіях і зросійщення української освітньої системи; поширення російського культурного та медіапродукту по всій українській території та інші інформаційні впливи; спрощення доступу до отримання громадянства РФ і паспортизацію українських громадян; інфільтрацію агентів РФ до політичного, безпекового й урядового секторів тощо.

У подальшому й після 2014 року таку політику РФ використовувала для підготовки та виправдання повномасштабного вторгнення, зокрема через масову паспортизацію населення окупованих територій України,

вплив на український політичний порядок денний та потужний інформаційний вплив на цивільне населення підконтрольних Уряду територій України.

Під час та з метою захоплення територій РФ використовує й інструменталізує порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права, зокрема масово застосовуючи невивіркове насильство до цивільного населення (військові напади на цивільні об'єкти й об'єкти інфраструктури, невивіркові обстріли та повне знищення населених пунктів, «фільтраційні заходи», які містять порушення прав людини, та незаконні затримання під час евакуацій, перешкоджання евакуації населення тощо). Для військового просування, захоплення військових та адміністративних будівель або відступу непоодинокі випадки використання місцевого населення та об'єктів цивільної інфраструктури як «живих щитів».

Рівень насильства після захоплення російськими військами українських територій не зменшується, проте переспрямовується з повного руйнування населених пунктів саме на точкові напади на цивільне населення (насильницькі зникнення, незаконні позбавлення волі, катування, позасудові страти, жорстокі умови утримання тощо) для придушення будь-якого спротиву окупації та підтримки української державності з їхнього боку.

Окремим об'єктом атак з боку РФ під час захоплення територій і підкорення органів влади є особи, які мають формальну та неформальну владу та вплив на місцеві громади (представники органів місцевого самоврядування і державних адміністрацій, активісти тощо). Такі атаки та тиск мають характер як прямого насильства (позбавлення волі, катування, страти), так і психологічного тиску, економічного примусу для схиляння до співпраці з РФ і створення окупаційних адміністрацій, підкорення та

контролю над цивільним населенням захоплених громад. Досвід повномасштабного вторгнення демонструє, що для формування окупаційних адміністрацій на захоплених територіях РФ використовує (завозить) громадян із раніше окупованих територій України чи власних громадян із території РФ. Це своєю чергою дає змогу РФ посилювати застосування насильства чи примушувати до залишення захоплених територій те цивільне населення, яке не хоче коритись окупанту чи співпрацювати задля створення й роботи окупаційних владних структур.

Окупація РФ українських територій супроводжується системними та масовими адміністративними практиками, що призводять до грубих порушень прав людини. Частина цих практик є продовженням таких порушень щодо власного населення на території РФ. У підсумку після захоплення всі окуповані території України були протиправно «включені» до складу РФ. На них поширено дію законодавства, політик і системи управління РФ, що, зокрема, є причиною численних порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Основною та кінцевою метою цих порушень та «інтеграції» у правову дійсність РФ є підтримка повного контролю над цивільним населенням окупованих територій, його перетворення на «нових росіян» і фізичного витіснення із захоплених територій нелояльних громадян, хто так і не підкорився РФ. Серед прикладів таких порушень і примусу можна навести:

- легітимізація попереднього масового насильства через його «нормалізацію» та проведення осіб, які переслідуються, через процедури російської правоохоронної та судової систем, з використанням «антиекстремістського», «антитерористичного» та іншого репресивного законодавства, практик катувань, позбавлення свободи, права на захист, права на нормальний і справедливий суд тощо;

- створення умов для цивільного населення, за яких проживання на окупованих територіях без отримання російського паспорта й інтеграції в правову дійсність РФ є неможливим. Особи без такого документа стають фактично «іноземцями» на власній території з підвищеною увагою до себе спецслужб РФ, обмеженням права перебування, без можливості отримання медичного та соціального захисту, обмеженням чи позбавленням прав власності, освітніх і трудових прав тощо;

- одночасно особи, які одержують паспорт громадянина РФ, можуть ставати військовозобов'язаними. Як наслідок, численні випадки залучення цивільного населення окупованих територій на війну проти власної країни. Примус місцевого населення на ТОТ України до служби у російських збройних силах та участі у воєнних діях проти власної держави здійснюється як для збільшення мобілізаційного резерву та чисельності збройних сил РФ, так і для додаткового контролю і залякування. Також через засоби пропаганди служби в збройних силах РФ у місцевого населення формується викривлене бачення причин і перебігу російської збройної агресії проти України;

- захоплення інформаційного простору та медіаресурсів як один із першочергових кроків під час встановлення окупації, заміщення українських медіа російською пропагандою, заборона та переслідування інакомислення та публічної незгоди з діями РФ, кримінальні переслідування, депортації, залякування, арешти та вбивства незалежних журналістів;

- розгортання політик асиміляції та стирання ідентичності, зокрема через освітні процеси (витіснення будь-якого українського, кримськотатарського освітнього компоненту з програм навчання, інтеграція дітей та молоді в освітні й пропагандистські програми РФ, розбудова широкої системи позашкільної освіти та молодіжних рухів із

русифікацією та мілітаризацією в їхній основі), переслідування українських активістів і громадських діячів, а також представників корінного кримськотатарського народу, включно з заборonoю діяльності їхніх представницьких органів (наприклад, Меджлису кримськотатарського народу);

- захоплення майна — ще один метод, який РФ активно використовує для контролю за ТОТ України та місцевим населенням, починаючи з 2014 року. Окрім захоплення та націоналізації власності Держави Україна, окупаційна влада також націлилася на майно великих приватних підприємств, а також на приватну власність місцевих жителів. Майнова політика РФ є додатковим засобом унеможливлення залишатися на ТОТ України без отримання російських документів, отримувати дохід без роботи на російському підприємстві, зберігати право власності на майно, не перереєструвавши його за російською процедурою. Всі ці заходи спрямовані на вкорінення російської присутності на ТОТ України;

- послідовне знищення РФ будь-яких інструментів і шляхів підтримки зв'язків цивільного населення окупованих територій з Українською державою через створення фізичної неможливості виїзду на території, підконтрольні Уряду України, потенційну загрозу кримінального переслідування за будь-які контакти з Україною, через знищення малого та середнього бізнесу й схиляння осіб до колаборації та роботи в «офіційних» структурах окупанта, через блокування доступу до українських інформаційних ресурсів, спрощення доступу молоді до російської вищої освіти, через програми переселення на територію РФ та заміщення населення окупованих територій громадянами РФ тощо.

Українська влада переважно реактивно вибудовує політики щодо ТОТ і підтримки зв'язків із цивільним населенням на них. Потребує значного посилення потенціал держави щодо впровадження системних

практик і політик, що здатні протидіяти заходам РФ з підкорення цивільного населення на окупованих територіях (доступ до інформаційних каналів для прифронтових та окупованих територій, освітні програми для молоді, доступ до українських паспортних та інших документів, підходи до форм відповідальності за співпрацю цивільного населення з окупантом тощо).

Відповідь держави населенню щодо шляхів досягнення справедливості нині здебільшого сфокусована на забезпеченні правосуддя, що є важливим у питанні невідворотності покарання за міжнародні злочини, а також викликом для спроможності системи правосуддя. Одночасно державі важливо розбудовувати інші інструменти досягнення справедливості, як-от політики пам'яті та меморіалізації, заходи з відновлення довіри до влади (люстрації), формування передбачуваної політики відновлення життя після деокупації тощо. При цьому, окремі політико-правові заходи української влади щодо протидії агресії РФ і порушенням прав людини на окупованих територіях (рішення міжнародних судів, резолюції міжнародних і міжпарламентських структур тощо) формують важливі прецеденти фіксування та реагування міжнародних правових і політичних інституцій на міжнародні злочини. Крім того, вони фактично створюють підґрунтя для вивчення передового досвіду на прикладі російської агресії проти України з використання масових практик порушень прав цивільного населення як інструменту підготовки й подальшого захоплення територій та підкорення населення на них.

Вказане вище знайшло своє відображення у Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України [1]. Це перше ґрунтовне масштабне дослідження якраз систематизує те, що

Російська Федерація окупує українські території, злочини, які там вчиняють. Це не просто перелік порушень, а розуміння методик, тактик і стратегій окупанта. Не менш важливо, що Спеціальна доповідь пронизана реальними історіями людей.

Цей документ містить й рекомендації українським держорганам і міжнародним партнерам, аби захистити права людей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях (ТОТ).

Документ буде викладений сімома мовами (українською, англійською, французькою, італійською, німецькою, іспанською та арабською) і поширений серед урядів країн Європи, дипломатичних місій і міжнародних правозахисних організацій.

Список використаних джерел:

1. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України,
<https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/SpecialReport2025%20-%20ukr.pdf>

Адамович С.В., завідувач кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, доктор історичних наук, професор
<https://orcid.org/0000-0003-4236-741X>

Європейські інституції на шляху притягнення росії до відповідальності за вчинені під час російсько-української війни злочини

Збройні конфлікти є однією з найбільших загроз для прав людини у сучасному світі. У цьому контексті європейські механізми захисту прав людини відіграють важливу роль, оскільки забезпечують правовий інструменти для попередження та розслідування порушень, а також відновлення справедливості.

Зазначимо, що європейським механізмам захисту прав людини під час збройних конфліктів присвячена значна кількість досліджень. Так, на думку професора Женевського університету Г. Гаджолі «прецедентне право ЄСПЛ пластично показує, як забезпечується захист права на життя під час конфлікту і як може бути покращено міжнародне право прав людини» [18, с.161]. Натомість дослідниця С. Гровер вважає, що підхід ЄСПЛ до питання універсальної юрисдикції сприяє відсутності відповідальності держави та, зрештою, у багатьох випадках повній безкарності окремих осіб, які вчинили міжнародні злочини, такі як тортури та військові злочини [20]. Дослідження повноважень і функціонування Ради Європи та Європейського Суду з прав людини здійснювали українські дослідники М.Гнатовський, В.Дорошенко, О.Розумовський, О.Сенаторова [2; 4; 12; 13]. У статті В. Трофименко, В. Сєрохіна, О.

Федорченко, Р. Овчаренко, Ю. Ковалової аналізується діяльність Європейського суду з прав людини та інших контролюючих органів, відповідальних за захист прав людини. На їх думку, незважаючи на міцну законодавчу базу та інституційну структуру, ефективність вищої інстанції є сумнівною – 50% [26]. Водночас, зусиллями французького дослідника і практикуючого адвоката Н. Ліньоля вийшов друком посібник, який адресовано жертвам і волонтерам, і він об'єднує інформацію, що стосується компенсацій постраждалим у рамках програм України і ради Європи [9].

Зазначимо, що після Другої світової війни у 1949 р. створюється Рада Європи для захисту прав людини, демократії та верховенства права у всій Європі з наступним створенням у 1959 р. Європейського Суду з прав людини, що став проявом бажання держав запобігти у майбутньому злочинам, що були вчинені у середині XX століття. Крім того, після завершення Холодної війни між НАТО та СРСР з'явилися можливості для розв'язання більшої кількості міжнародних збройних конфліктів [26, с.143]. І, якщо на початку діяльності у зв'язку з відсутністю справ Суд перебував на «суворій дієті», а деякі судді навіть називали себе групою безробітних, бо збиралися тільки раз на рік, то сьогодні ЄСПЛ переповнений справами [13, с.33]. Окремим викликом для Ради Європи та інших європейських інституцій став початок широкомасштабної агресії росії проти України у 2022 р.

Зазначимо, що Європейський суд з прав людини є основною інституцією у рамках Ради Європи, яка забезпечує контроль за дотриманням Європейської конвенції з прав людини. Під час збройних конфліктів суд розглядає справи, пов'язані з порушенням права на життя (ст. 2 Конвенції) та заборонаю катувань і нелюдського поводження (ст. 3) (Протокол №1 до Конвенції) [6; 11].

Крім того, потрібно відзначити й інші міжнародні документи, які забезпечують захист права людини такі, як Європейська соціальна хартія (1961 р.), Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню (1987 р.). тощо [4, с.325]. Водночас важливу роль у моніторингу порушень прав людини, підготовці рекомендацій та сприянні діалогу між сторонами конфлікту відіграє Комісар Ради Європи з прав людини. Крім того, Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалює резолюції та рекомендації щодо захисту прав людини під час конфліктів. Водночас європейські інституції тісно співпрацюють із Міжнародним кримінальним судом, ООН та ОБСЄ для забезпечення комплексного підходу до захисту прав людини.

Однак, попри вагомий рівень правового регулювання захисту прав людини під час збройного конфлікту європейськими інституціями, є ряд перешкод в реалізації європейських механізмів. Зокрема, існують політичні перешкоди, оскільки деякі держави не виконують рішень ЄСПЛ, юридично суд обмежений територією країн-членів Ради Європи. Крім того, для ефективної діяльності європейських механізмів не завжди вистачає фінансової підтримки.

Зазначимо, що Україна є активним учасником європейської системи захисту прав людини. Збройна агресія Росії створила низку викликів, які потребують використання всіх доступних міжнародних механізмів, у тому числі важливими є напрями роботи, пов'язані з документуванням злочинів росії [4, с. 325].

Одразу після широкомасштабного вторгнення російської армії на територію України Рада Європи виключила Росію зі свого складу. 25 лютого 2022 р. членство РФ в організації було призупинене, а 15 березня з ініціативи України та Польщі Рада Європи ухвалила остаточне рішення. У

свою чергу 16 вересня 2022 р. росія остаточно вийшла з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і її офіційні особи заявили, що рішення ЄСПЛ не виконуватимуться рф.

1 березня 2022 р. Європейський суд з прав людини згідно з правилом 39 Регламенту Суду вказав уряду Росії утримуватися від військових нападів на цивільне населення та цивільні об'єкти, у тому числі житлові приміщення, транспортні засоби екстреної допомоги та інші цивільні об'єкти, які особливо захищаються, наприклад школи та лікарні, а також негайно забезпечити безпеку медичних закладів, персоналу та транспортних засобів швидкої допомоги на території, що перебуває під ударом або в облозі російських військ[17].

Станом на червень 2022 р. на розгляді Суду перебувало понад 8500 індивідуальних заяв, що стосуються подій у Криму, на сході України, в Азовському морі та збройного нападу, який розпочався у лютому 2022 року. Серед індивідуальних заяв були справи «Айлей та інші проти Росії» (№ 25714/16) та «Англайн та інші проти Росії» (№ 56328/18), подані родичами людей, які загинули в катастрофі рейсу МН17 [5]. Були і масштабні міждержавні позови України проти Росії:

1. «Україна проти Росії (X)» (№ 11055/22) Ця міждержавна справа стосується тверджень Уряду України про масові та грубі порушення прав людини, вчинені Російською Федерацією під час військових дій на території України з 24 лютого 2022 року [21].

2. «Україна проти Росії (щодо Криму)» (№ 20958/14 та № 38334/18) Ця справа стосується тверджень України про систематичні («адміністративну практику») порушення Російською Федерацією Європейської конвенції з прав людини в Криму [14]. 25 червня 2024 року Велика палата Європейського суду з прав людини винесла довгоочікуване рішення у міждержавній справі Україна проти Росії (щодо Криму). У

цьому одноголосному рішенні Суд визнав Росію відповідальною за порушення більшості основних положень Конвенції через її адміністративну практику в Криму з 2014 року, що стало значною перемогою для України [23].

3. «Україна та Нідерланди проти Росії» (№8019/16, 43800/14 і 28525/20). Ця справа стосується скарг, пов'язаних з конфліктом на сході України за участю проросійських сепаратистів, який розпочався навесні 2014 року. Уряд України в основному скаржився на передбачувану постійну практику («адміністративну практику») порушень низки статей Європейської конвенції з прав людини сепаратистами «Донецької народної республіки» (ДНР) і «Луганської народної республіки» (ЛНР), а також російськими військовослужбовцями. Уряд Королівства Нідерландів подав скаргу у зв'язку зі збиттям літака рейсу MH17 «Малайзійських авіаліній» на сході України 17 липня 2014 р. [19].

4. «Україна проти Росії (VIII)» (№ 55855/18). Ця справа стосується військово – морського інциденту, який трапився в Керченській протоці в листопаді 2018 р. і призвів до затримання трьох українських морських суден та членів їхніх команд [5].

5. «Україна проти Росії (IX)» (Ukrainev. Russia (IX)) (№ 10691/21). Ця справа стосується тверджень Уряду України щодо тривалої адміністративної практики Російської Федерації, яка полягає в цілеспрямованих операціях з вбивства передбачуваних опонентів Російської Федерації в Росії та на території інших держав [27].

Водночас важливим результатом співпраці уряду України з європейськими правозахисними інституціями стало створення Реєстру збитків від війни з Росією(спільний проєкт Ради Європи та України), що

стане частиною загального механізму компенсації втрат України від війни. До нього вже приєдналися 43 держави світу та Європейський Союз [1].

Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (RD4U), був створений під егідою Ради Європи на виконання резолюції Генеральної асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 від 14 листопада 2022 р. «Сприяння здійсненню правового захисту та забезпеченню відшкодування збитків у зв'язку з агресією проти України».

Зокрема пункт 2 резолюції визнавав, «що Російська Федерація повинна бути притягнута до відповідальності за будь-які порушення міжнародного права в Україні або проти неї, включаючи її агресію в порушення Статуту ООН, а також будь-які порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, і що вона повинна нести правові наслідки всіх своїх міжнародно-протиправних дій, у т.ч. відшкодування шкоди, включаючи будь-яку шкоду, спричинену такими діями». Пунктом 4 визнавалася також «необхідність створення у співпраці з Україною міжнародного механізму відшкодування шкоди, збитків...що впливали з міжнародно-протиправних дій Російської Федерації в або проти України. У зв'язку з цим Генеральна асамблея ООН рекомендувала «створити державам-членам у співпраці з Україною міжнародний реєстр збитків, який слугуватиме записом у документальній формі доказів та інформації про претензії щодо пошкодження, втрати чи шкоди всім фізичним і юридичним зацікавленим особам, а також державі Україна, які були заподіяні міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти неї, а також для сприяння і координації збору доказів» [24].

У місті Рейк'явіку 16 травня 2023 р. на 4-му Саміті Ради Європи країни-учасники у «Декларації на підтримку розширеної часткової угоди про Реєстр збитків» висловилися за приєднання до «Розширеної часткової

угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, яка була створена в інституційних рамках Ради Європи» [25].

Стаття 1 Статуту «Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» зазначає, що він «служує для документального обліку доказів та інформації, що стосуються заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих 24 лютого 2022 року або пізніше на території України в межах її міжнародно-визнаних кордонів, включаючи її територіальні води, всім зацікавленим фізичним і юридичним особам, а також державі Україна, включаючи її регіональні та місцеві органи влади, державні чи підконтрольні установи, міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти України» [3].

Реєстр отримав статус юридичної особи згідно з національним законодавством Королівства Нідерландів та України і, таким чином, здатний укладати договори, набувати та відчужувати рухоме та нерухоме майно. Місцезнаходженням Реєстру є м. Гаага в Королівстві Нідерланди з допоміжним офісом в Україні.

Загальну відповідальність за виконання мандату Реєстру несе Конференція Учасників, до якої кожен Учасник делегує представника. Конференція обирає зі своїх членів Голову та двох заступників строком на три роки. Конференція вносить і рекомендує Учасникам та Асоційованим членам заходи щодо просування цілей Реєстру; затверджує правила та положення, запропоновані Радою для управління роботою Реєстру; призначає членів Ради; визначає Виконавчого Директора за пропозицією Уряду України; затверджує річний бюджет Реєстру; затверджує річний звіт про діяльність Реєстру тощо.

Натомість Рада Реєстру формується з 7 членів на трирічний строк (1 особа від України та 6 від Учасників та Асоційованих членів). Рада відповідає за виконання функцій Реєстру; пропонує правила та положення,

що регулюють роботу Реєстру, та впроваджує їх належним чином, у тому числі; визначає прийнятність заяв для внесення до Реєстру на основі рекомендації Виконавчого Директора. Рада призначає Голову та Заступника голови зі своїх членів.

У свою чергу Виконавчий Директор представляє Реєстр і має право укладати контракти та договори від імені Реєстру, несе повсякденну відповідальність за роботу Секретаріату Реєстру; забезпечує всебічну підтримку роботи Конференції та Ради; несе відповідальність за направлення заяв до Ради для схвалення щодо включення до Реєстру; підтримує зв'язок із відповідними національними та міжнародними органами тощо. Секретаріат під керівництвом Виконавчого Директора забезпечує функціональну, технічну та адміністративну підтримку ведення та функціонування Реєстру.

Реєстр фінансується за рахунок щорічних внесків його Учасників і добровільних внесків його Асоційованих членів. правонаступником Реєстру має стати Компенсаційний механізм [3].

Реєстр спирається на цифрові дані та захищений цифровою платформою для отримання, обробки та класифікації позовів і доказів. Завданням Реєстру є отримання та обробка претензій і відповідних доказів, а також їх обробка. Він включає категоризацію, класифікацію та впорядкування цих вимог на основі різних критеріїв. Прийнятні претензії реєструються в Реєстрі для подальшої перевірки та оцінки. Для подання позовів заявникам використовується веб-портал «Дія», що забезпечує спрощений і доступний спосіб подання заяв до Реєстру [22].

На даний момент Реєстр приймає заяви щодо смерті близького члена сім'їта щодо пошкодження або знищення житла. За цими категоріями вже подано загалом понад 14 тисяч заяв. Загалом планують відкрити понад 40 категорій, за якими українці зможуть подати заяви про відшкодування

завданих їм збитків внаслідок російської агресії [7]. До кінця 2025 р. Рада Європи також планує створити Комісію з розгляду скарг та розпочати обговорення механізму повної компенсації [12].

Крім того, 3-4 лютого 2025 р. під час 13-ї зустрічі групи держав (CoreGroup) відбулося затвердження проекту статуту спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України і була досягнута домовленість про його майбутній запуск на базі двосторонньої угоди України з Радою Європи [1].

Генеральний секретар Ради Європи Ален Берсе в інтерв'ю «Українській правді» 7 лютого 2025 р. зазначив, що забезпечити відповідальність росії за злочини в Україні мала б структура, що складалася б наступних складових: Спецтрибуналу щодо злочину агресії; Реєстру збитків від російської агресії проти України; Європейського суду з прав людини [14].

Однак з приходом до влади в США адміністрації Д.Трампа американські урядовці у кінці лютому 2025 р. повідомили, що можуть залишитися осторонь міжнародних зусиль щодо судового переслідування Росії за вторгнення в Україну. Втрата підтримки трибуналу з боку Вашингтона стала серйозним ударом по міжнародній репутації та авторитету проекту [15].

Незважаючи на це, 9 травня 2025 р. у Львові на зустрічі міністрів закордонних справ Коаліції держав зі створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (CoreGroup), до якої, разом з Україною, входять чотири десятки держав було ухвалено спільну «Львівську заяву» яка стала першим політичним рішенням високого рівня про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

У заяві проголошувалося, що країни-підписанти «підтверджують «незмінну відданість процесу створення Спеціального трибуналу в рамках Ради Європи, якнайшвидшому початку його діяльності та підтримці його ефективного функціонування» [10].

Водночас Комітет міністрів Ради Європи 14 травня 2025 р. «підтвердив свою непохитну відданість Україні на її шляху до справедливості та реконструкції, розпочавши процес створення спеціального трибуналу для розслідування злочину агресії». Водночас міністри доручили Генеральному секретарю Алену Берсе очолити процес створення спеціального трибуналу для розслідування злочину агресії в рамках Ради Європи шляхом укладення угоди з Україною [8]. Наразі до створення Спецтрибуналу долучилися країни ЄС, а також Коста-Рика, Гватемала, Японія та Австралія.

Висновки. Європейські інституції з захисту прав людини є важливі для забезпечення правосуддя під час збройних конфліктів. Їхнє значення особливо зросло у період широкомасштабної збройної агресії росії проти України. Подальше активне використання механізмів ЄСПЛ, Ради Європи та інших структур сприятиме не лише захисту прав постраждалих, а й зміцненню міжнародного правопорядку.

Водночас в умовах початку широкомасштабної російської агресії проти України Рада Європи у співпраці з уряду України створили Реєстр збитків від війни з Росією та працюють над механізмом компенсації збитків. Європейські країни разом з іншими охочими державами прийняли рішення про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, а також готують нормативно-правову базу для його функціонування. У свою чергу Європейський суд з прав людини розглядає міждержавні позови України проти Росії та індивідуальні заяви про

порушення прав людини в Україні, що були вчинені під час російсько-української війни.

Список використаних джерел:

1. Висоцька Т. Трибунал для Путіна буде створений на базі Ради Європи у 2025 році. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/02/4/7204194/> (дата звернення 05.02.2025).
2. Гнатовський М.М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини, Київ. 2017. С. 22. URL: https://www.slideshare.net/DonbassFullAccess/ss-91068423?from_action=save (дата звернення 03.02.2025).
3. Додаток до Резолюції CM/Res(2023)3. Статут Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. URL: <https://rd4u.coe.int/en/documents> (дата звернення 06.02.2025).
4. Дорошенко В.А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. №2. С. 323-326.
5. Збройні конфлікти. URL: <https://www.echr.coe.int/search?q=%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0> (дата звернення 05.02.2025).
6. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 03.02.2025).
7. Ємець М. Мін'юст: Реєстр збитків від агресії РФ може запрацювати "на повну" до кінця року. URL:

<https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/02/5/7204289/> (дата звернення 06.02.2025).

8. Комітет міністрів підтримує створення Спеціального трибуналу для України, визначає пріоритети для Організації та приймає договір про довкілля. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/committee-of-ministers-endorses-the-establishment-of-a-special-tribunal-for-ukraine-sets-priorities-for-the-organisation-and-adopts-a-treaty-on-the-environment>(дата звернення 05.06.2025).

9. Ліньоль Н. Практичний посібник з компенсації постраждалим від російського вторгнення в Україну. Посібник. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2024. 304 с.

10. Львівська заява Коаліції держав зі створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. URL:<https://mfa.gov.ua/news/lvivska-zayava-shchodo-zavershennya-roboti-koaliciyi-derzhav-zi-stvorenniya-specialnogo-tribunalu-shchodo-zlochinu-agresiyi-proti-ukrayini>(дата звернення 05.06.2025).

11. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення 03.02.2025).

12. Розумовський О.С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Вип.70. 2022. С. 141–145.

13. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О, 2018. 208 с.

14. Сидоренко С. Трибунал за злочин агресії створять у 2025 році, від Трампа немає негативних сигналів: генсек РЄ. URL:

<https://www.eurointegration.com.ua/interview/2025/02/7/7204432/> (дата звернення 15.02.2025).

15. Barnes J. Trump to abandon Russia war crimes prosecution.URL: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2025/02/21/donald-trump-us-putin-zelensky-ukraine-russia-war-tribunal/>(дата звернення 21.02.2025).

16. Complaints brought by Ukraine against Russia concerning a pattern of human-rights violations in Crimea declared partly admissible. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre-press?i=003-6904972-9271650>(дата звернення 16.02.2025).

17. The European Court grants urgent interim measures in application concerning Russian military operations on Ukrainian territoryURL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7272764-9905947>(дата звернення 03.02.2025).

18. Gaggioli G, Kolb R. A right to life in armed conflicts? : the contribution of the European Court of Human Rights. *Israel Yearbook on Human Rights*, 2007, vol. 37, p. 115-163.

19. Grand Chamber decision Ukraine and the Netherlands v. Russia - Flight MH17 and eastern-Ukraine-conflict case partially admissible, will proceed to judgment. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7550165-10372782>(дата звернення 16.02.2025).

20. Grover, S.C. Part I: Selected Factors Facilitating Impunity for International Crimes Through the European Court of Human Rights. In: *The European Court of Human Rights as a Pathway to Impunity for International Crimes*. 2010. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-10799-3_1

21. The inter-State case Ukraine v. Russia (X) (application no. 11055/22). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7372751-10076076>(дата звернення 16.02.2025).

22. MandateandFunctions. URL: <https://rd4u.coe.int/en/mandate-and-functions>(дата звернення 05.02.2025).

23. Miklasov J. Ukraine v.Russia (re Crimea): Article 6 ECHR in the Context of Russia's Annexation and Implications for Ukrainian Sovereignty. URL: <https://strasbourgobservers.com/2024/07/03/ukraine-v-russia-re-crimea-article-6-echr-in-the-context-of-russias-annexation-and-implications-for-ukrainian-sovereignty/>(дата звернення 16.02.2025).

24. Resolution adopted by the General Assembly A/RES/ES-11/5 on 14 November 2022 «Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine».URL: <https://docs.un.org/en/A/ES-11/L.6>(дата звернення 06.02.2025).

25. Reykjavik Declaration – United around our values (17 May 2023). URL:<https://edoc.coe.int/en/the-council-of-europe-in-brief/11619-united-around-our-values-reykjavik-declaration.html>(дата звернення 06.02.2025).

26. Trofymenko V., Serohin V., Fedorchenko O., Ovcharenko R., Kovalova Y. Protection of the civilian population from human rights violations through European mechanisms in wartime. *Pakistan Journal of Criminology*. 2024.Vol. 16. Issue 2. P. 545-559.

27. Ukrainev. Russia (IX)) (№ 10691/21). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6946898-9342602>(дата звернення 16.02.2025).

Слінько Т. М., завідувачка кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидатка юридичних наук, професорка
<https://orcid.org/0009-0000-2688-2644>

Конституційна демократія і права людини в умовах сучасних викликів і повоєнного відновлення

Конституційна демократія і права людини є фундаментальними цінностями, що визначають сутність правової держави та її здатність відповідати на виклики сучасності. Проте нині у XXI столітті саме їх стійкість, непорушність і пріоритет перебувають під постійною безпрецедентною загрозою через зростання кількості й розширення географії збройних конфліктів, гібридних війн, а також у зв'язку з технологічними революціями й глобальними кризами. Більш того, для багатьох країн (особливо для України, на території якої ще у 2014 року спалахнув збройний конфлікт через окупацію/захоплення армією РФ деяких міст і містечок, а в лютому 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення) питання збереження й розвитку конституційної демократії, а також захисту прав людини набуває екзистенційного значення. Вбачається, що саме через вказані події під сумнів були поставлені загальноприйняті доктринальні підходи до визначення принципів і засад функціонування державних інститутів, обрання дієвих механізмів захисту прав людини. За такого стану справ виникає необхідність у їх переосмисленні, перегляді передусім задля якнайшвидшого повоєнного відновлення.

Метою цієї статті є аналіз сучасних, зумовлених війною викликів, що постали перед Україною як соціальною, правовою і демократичною державою, а також визначення ключових напрямів зміцнення конституційної демократії та прав людини у процесі повоєнного відновлення країни. За такої постановки проблеми акцент буде зроблено на інтеграції європейських стандартів, відображених у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), та їхньому впливу на національну правову систему, а також розгляді ключових аспектів взаємодії українського конституційного поля і доктрини ЄСПЛ.

Передусім нагадаємо, що конституційна демократія – це форма правління, за якої влада здійснюється відповідно до принципів, закріплених у конституції, що встановлює межі впливу уряду й гарантує основні права і свободи громадян. Вона передбачає розподіл владних повноважень між інституціями, верховенство права, регулярні вільні вибори, наявність механізмів підзвітності, а головне, існування активного громадянського суспільства.

Звісно, таке можливе за нормального перебігу справ. Однак під час збройних конфліктів і гібридних війн перед конституційною демократією постають системні виклики. Насамперед це стосується функціонування владних інститутів і інституцій в умовах воєнного стану. Висловлене пояснюється тим, що війна, з одного боку, вимагає прийняття швидких, але виважених рішень, а з другого – може зумовити концентрацію повноважень і тимчасове обмеження демократичних процедур (наприклад, проведення виборів). Водночас (як цього вимагають міжнародні документи) такі обмеження мають бути чітко визначені й закріплені конституцією й законами, а їх застосування – пропорційним і тимчасовим. Із наведеного випливає, що влада має забезпечити передусім безперебійність і безперервність функціонування всіх наявних

демократичних інституцій. Проте (і цьому існує підтвердження) навіть в умовах воєнного стану необхідні ефективний парламентський контроль за виконавчою владою і підзвітність, оскільки це як додатковий важіль впливу дасть змогу запобігти зловживанням. Звісно, усе це – надскладне завдання. Зауважимо, що на сьогодні з цих питань інші країни, на території яких останнім часом точилися війни чи спалахували збройні конфлікти, накопичили певний досвід. Так, у деяких державах, що переживали тривалі конфлікти (наприклад, Ізраїль, Туреччина), існує практика збалансування безпекових потреб і дотримання прав і свобод людини і громадянина як демократичних засад. Звісно, намагання влади не завжди були бездоганними, але досвід (навіть негативний) варто вивчати хоча б заради того, щоб не повторювати чужих помилок і наробити своїх. Спираючись на зазначене, можемо сміливо стверджувати, що для України нині найнеобхіднішим є докладання зусиль передусім до того, щоб уникнути «згортання» демократії начебто через нагальну потребу забезпечення безпеки і збереження державного суверенітету. Звісно, стійкість конституційного ладу й територіальна цілісність як засади демократичної конституційної держави мають надвелике значення, а їх захист визнається її першочерговим завданням, виконання якого в умовах агресії, коли під сумнів ставляться основи конституційного суверенітету й територіальної цілісності, вимагає титанічних зусиль, вивірених і швидких дій, інколи на шкоду, як уже наголошувалося вище, правам і свободам. Виходячи з наведеного, стає зрозуміло, що за такого стану справ ключову роль відіграє Конституція України, де закріплені ситуації й випадки обмеження основних прав і свобод, а також допустимі межі. Висловлене видається цілком логічним, бо саме Основний Закон має виступати міцним фундаментом для єдності нації й держави.

Продовжуючи розгляд викликів, що постають перед конституційною демократією в умовах війн, не можна оминати й таких загроз, як масове використання ворогом дезінформації і пропаганди, а також проведення кібератак й інформаційних війн (саме з цим чи не щодня стикається українське суспільство починаючи ще з 2014 року). Як відомо, такі дії агресора мають на меті перш за все підірвати довіру народу до влади і державних інститутів, поляризувати суспільство, порушити внутрішню стабільність. Звісно, держава змушена протидіяти таким загрозам, прагнучи при цьому дотриматися (інколи навіть віднайти механізми) балансу між забезпеченням безпеки й реалізацією права громадян на свободу слова, яка (і про це вже йшлося) за такої ситуації цілком виправдано може бути обмежена. Проте ще раз наголосимо на тому, що важливо, щоб ці обмеження були пропорційними й не створювали «охолоджуючого ефекту», про що свідчить і практика ЄСПЛ. Так, у **справі *Ahmet Şadık v. Greece (1996)***[1] та інших Суд підкреслював, що навіть у чутливих сферах, таких як національна безпека, обмеження свободи вираження поглядів мають бути «необхідними в демократичному суспільстві». Для нашої країни висловлене означає, що потрібні чіткі законодавчо встановлені межі й ефективний судовий контроль за такими обмеженнями.

У контексті сказаного окремо зупинимося на введенні Указом Президента України 24 лютого 2022 року в Україні воєнного стану (відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану»), що саме по собі передбачає можливість відступу від деяких конституційних прав і свобод. Передусім наголосимо, що це дозволено ст.15 ЄКПЛ (Derogation in time of emergency). Однак такий відступ має відповідати суворим критеріям: наявність надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації; суворі необхідності вжитих заходів

(пропорційність); дотримання інших зобов'язань за міжнародним правом (зокрема, міжнародним гуманітарним). Україна, як і інші держави, що перебувають у стані війни, офіційно повідомила про відступ від низки зобов'язань за ЄКПЛ, що дозволяє тимчасово обмежувати певні права, але лише у межах, суворо зумовлених надзвичайною ситуацією й необхідністю. До речі, аналіз практики ЄСПЛ показав, що саме ця інституція ретельно перевіряє правомірність і пропорційність таких відступів. У справі *Lawless v. Ireland (1961)* [2], першій справі про відступ, ЄСПЛ встановив, що держави мають певну «межу розсуду» у визначенні «життєвої небезпеки нації», але Суд зберігає за собою право нагляду за тим, чи не були обмеження надмірними. У пізніших справах (наприклад, справа *Aksoy v. Turkey (1996)* [3]) ЄСПЛ підкреслював, що відступ не може виправдовувати абсолютні заборони, такі як катування.

Дещо детальніше розглянемо ситуацію, що склалася в Україні через розв'язану РФ війну. Мова не тільки про масові й системні порушення військовослужбовцями країни-агресора прав людини, а й про певні вимушені дії української влади. Як показує аналіз Доповіді щодо ситуації з правами людини в УКРАЇНІ (1 грудня 2023 року – 29 лютого 2024 року), оприлюдненої 26 березня 2024 року: «Особливо систематичний характер обмеження свободи вираження поглядів мали місце у Криму, де окупаційна влада давно використовує правову систему для придушення свободи вираження поглядів. Згідно з загальнодоступними судовими документами, з березня 2022 року суди у Криму засудили 625 осіб (380 чоловіків і 245 жінок) за таке адміністративне правопорушення, як «дискредитація використання Збройних Сил Російської Федерації», а 84 осіб (54 чоловіків і 30 жінок) – за «демонстрування нацистської символіки». УВКПЛ установило, що у 70 відсотках випадків, пов'язаних із обвинуваченнями у «демонструванні нацистської символіки», осіб

піддавали переслідуванню за вираження проукраїнських поглядів або демонстрацію української символіки, як-от розміщення у соціальних мережах зображень Державного герба України або співання українських пісень. Крім того, сімох осіб засудили до тюремного ув'язнення за порушення аналогічних статей Кримінального кодексу» [4, с. 20]. У цій Доповіді є й такі відомості: «Відреагувати на серйозні порушення, що були вчинені на окупованій території, та притягти винних до відповідальності дуже важливо, проте проведений УВКПЛ аналіз вироків, винесених впродовж звітного періоду, показав, що українська влада продовжила засуджувати осіб за діяльність, яку може законно вимагати окупаційна держава, зокрема, наприклад, за діяльність, пов'язану з наданням допомоги особам, які її потребують. За оцінкою УВКПЛ, до цієї категорії відноситься 10 відсотків проаналізованих із 241 вироку» [4, с. 22].

Вбачається, що нашій країні варто не лише замислитися над зауваженнями, а й віднайти нові чи адаптувати існуючі механізми захисту невід'ємних, універсальних прав людини, оскільки це є основою для легітимності будь-якої демократичної системи. Як проголошено у ст. 3 розділу II Основного Закону України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [5]. Щоправда, війна не звільняє державу від абсолютних заборон, таких як заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження (ст. 3 ЄКПЛ). На сьогодні є практика ЄСПЛ щодо України та конфлікту. Зокрема, у рішеннях щодо подій на Сході України та в Криму (наприклад, **справа *Ukraine and the Netherlands v. Russia (re: MH17)* (2022)** [6]; **справа *Ukraine v. Russia (re: Crimea)* (2021)** [7]) ЄСПЛ вже розглядає відповідальність Росії за порушення прав людини на окупованих територіях, що включає право на

життя, свободу й безпеку, заборону катувань. Ця практика є важливою для документування і подальшого притягнення до відповідальності.

Не менш важливим є й те, що ЄСПЛ підтвердив, що право на справедливий судовий розгляд має бути забезпечене навіть в умовах повоєнних викликів, включаючи питання доступу до архівів та відшкодування (**справа *Ališić and others v. Bosnia and Herzegovina* (2014)**)[8].

Продовжуючи розгляд питання, згадаємо ще й зростання популізму, згортання демократичних свобод під приводом безпеки або економічної ефективності (йдеться не тільки про нашу державу, а й про країни старої демократії – США та ін.). Так, нові технології, зокрема, штучний інтелект, несуть певні загрози приватності. Слід також згадати й про кліматичні зміни, які вимагають від держав прийняття швидких рішень, що можуть потенційно обмежувати права. Для України ці виклики є особливо гострими, оскільки вони накладаються на триваючий процес розбудови демократичних інститутів та правової держави.

Не можна оминати увагою масштабні руйнування й окупацію територій, що призвели до втрати мільйонами громадян власності (ст.1 Протоколу 1 до ЄКПЛ). Прецедентною у даному контексті є **справа *Cyprus v. Turkey* (2001)** [9], в якій Суд визнав порушення права власності греків-кіпріотів унаслідок турецької окупації, що є надзвичайно актуальним для України з позицій відновлення прав власності на деокупованих територіях й отримання компенсацій від держави-агресора.

З початку повномасштабного вторгнення Україна обмежує також свободу пересування, мирних зібрань, вираження поглядів. Як відомо, у нашій країні запроваджений єдиний телемарафон «Єдині новини» і призупинено діяльність деяких медіа, що викликало дискусії стосовно балансу між інформаційною безпекою й плюралізмом. Зауважимо, що

ЄСПЛ у справі *Incal v. Turkey* (1998) [10] підкреслив, що навіть у «надзвичайній ситуації» суди повинні ретельно перевіряти, чи були обмеження пропорційними та чи не створювали вони «охолоджуючого впливу» на критичні голоси. Хоча ситуація в Україні інша (оборонна війна), цей принцип пропорційності залишається актуальним.

Як підсумок зауважимо, що головним завданням України – збереження територіальної цілісності, державного суверенітету, демократичних засад і дотримання прав людини навіть під час війни, доведення того, що будь-які обмеження є тимчасовими, необхідними й пропорційними, а також підлягають ефективному судовому контролю.

З огляду на це процес повоєнне відновлення України буде одним із наймасштабніших проєктів у сучасній історії, а отже, він не може бути зведений лише до відбудови інфраструктури. Ключовими викликами й завданнями для нашої країни стануть: 1) перехідне правосуддя (Transitional Justice) – це комплекс заходів для подолання наслідків масових порушень прав людини під час конфлікту (йдеться про встановлення істини, документування воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочинів геноциду; створення незалежних комісій з розслідування); 2) відповідальність, а саме притягнення винних до кримінальної відповідальності на національному та міжнародному рівнях задля міжнародного засудження агресора; 3) відшкодування шкоди (репарації), забезпечення компенсацій жертвам війни й окупації (наприклад, створення міжнародного реєстру збитків, механізмів конфіскації російських активів для відбудови); 4) проведення інституційних реформ, а саме державних інститутів (армії, поліції, судів); 5) забезпечення прав ВПО та ветеранів, гарантування їм прав на житло, освіту, медичне обслуговування, а також реінтеграція ветеранів у суспільство.

Не менш важливою при цьому є активна роль громадянського суспільства у процесах прийняття рішень, контролі за відновленням і захисті прав громадян, оскільки сприяє забезпеченню прозорості й ефективності.

Таким чином, можемо сміливо стверджувати, що конституційна демократія і права людини – це не просто статичні положення Основного Закону, а динамічні системи, що постійно трансформуються під впливом сучасних викликів. Для України цей процес є прискореним і надзвичайно складним через війну. Імплементация європейських стандартів, відображених у практиці ЄСПЛ, виступає не формальною вимогою для євроінтеграції, а життєво необхідною дорожньою картою для: побудови **стійкої правової держави**, здатної витримувати зовнішні й внутрішні тиски; забезпечення **ефективного захисту прав людини** для кожного громадянина, особливо в умовах обмежень воєнного стану; здійснення **справедливого й прозорого повоєнного відновлення**, що базується на принципах верховенства права і людської гідності.

Шлях України до повноцінної інтеграції в європейську сім'ю – це шлях не лише до відбудови, а й до трансформації, яка має зміцнити конституційну демократію й поставити права людини в центрі всіх державних процесів. Це завдання вимагає постійних зусиль, консолідації наукового потенціалу, підтримки громадянського суспільства й міжнародної солідарності. Лише так ми зможемо збудувати в Україні сильну, демократичну й процвітаючу державу, де права людини є найвищою цінністю, а конституційна демократія – незмінним орієнтиром.

Список використаних джерел:

1. Справа *Ahmet Şadık v. Greece* (1996).URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-58066%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-58066%22]})

2. **Справа *Lawless v. Ireland* (1961).** URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57518%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57518%22]})
3. **Справа *Aksoy v. Turkey* (1996).** URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58003%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58003%22]})
4. Доповіді щодо ситуації з правами людини в УКРАЇНІ (1 грудня 2023 року – 29 лютого 2024 року), оприлюд. 26 березня 2024 року. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-26-ohchr-38th-periodic-report-ukr.pdf>
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. **Справа *Ukraine and the Netherlands v. Russia (re: MH17)* (2022)** Cases. 8019/16, 43800/14 and 28525/20. URL: https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=hearings&w=801916_26012022&language=en;
7. **Справа *Ukraine v. Russia (re: Crimea)* (2021)** Case 20958/14. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-207622%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-207622%22]})
8. **Справа *Ališić and others v. Bosnia and Herzegovina* (2014).** URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-114243%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-114243%22]})
9. **Справа *Cyprus v. Turkey* (2001).** URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-59454%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-59454%22]})
10. **Справа *Incal v. Turkey* (1998).** URL : [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-58197%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-58197%22]})

Загурський О.Б., доцент кафедри права та публічного управління, ЗВО «Університет Короля Данила», кандидат юридичних наук, доцент
<https://orcid.org/0000-0003-0797-8864>

Національна екологічна політика в умовах воєнного стану: інституційні та правові аспекти

Сучасні збройні конфлікти, зокрема широкомасштабна війна на території України, мають не лише гуманітарні та безпекові наслідки, а й спричиняють масштабну деградацію навколишнього природного середовища. Воєнні дії руйнують екосистеми, забруднюють ґрунти, воду та атмосферне повітря, ставлять під загрозу біорізноманіття та здоров'я населення. Водночас саме в умовах воєнного стану питання ефективної реалізації національної екологічної політики постає як складне, але необхідне завдання державної екологічної стратегії.

Особливої уваги в цьому контексті набувають інституційні та правові механізми, які забезпечують функціонування та адаптацію екологічної політики до умов надзвичайної ситуації. Війна створює виклики для ефективної міжвідомчої взаємодії, реалізації природоохоронного законодавства, доступу до екологічної інформації, а також міжнародного співробітництва у сфері довкілля. У зв'язку з цим постає необхідність перегляду чинних підходів до екологічного управління, нормативного забезпечення та стратегічного планування з урахуванням воєнних ризиків і післявоєнного відновлення.

Першим нормативним актом, який визначив правову природу національної екологічної політики є постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 року 188/98-ВР «Основні напрями державної політики

України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки».

До основних пріоритетів охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів належать:

- гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, зведення до мінімуму шкідливого впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- поліпшення екологічного стану басейнів рік України та якості питної води;
- стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;
- будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд;
- запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів і поліпшення їх екологічного стану;
- формування збалансованої системи природокористування та адекватна структурна перебудова виробничого потенціалу економіки, екологізація технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті;
- збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, заповідна справа [1].

На думку Д.О. Ветвицького, що “стратегічні принципи економічно привабливої екологічної політики ООН передбачають інвестування 2% світового ВВП в “озеленення” економіки або “екологічну трансформацію господарства” з метою зміни характеру розвитку та спрямування потоків державного та приватного капіталу на зменшення викидів вуглецю і ефективне використання ресурсів” [2].

У контексті сучасної наукової парадигми, національна екологічна політика інтерпретується як континуальний, динамічний процес, що охоплює сукупність послідовних політичних рішень. Ці рішення спрямовані на регулювання доступу до лімітованих природних ресурсів та навколишнього середовища загалом, що є результатом складної взаємодії акторів – індивідів, груп та організацій, які прагнуть реалізувати власні інтереси через інститути державної влади.

Політика захисту навколишнього середовища, у свою чергу, дефінується як цілеспрямована та свідома діяльність суб'єктів владних повноважень на різних рівнях, що стосується оптимізації взаємодії людини з природним середовищем її існування. До архітекτονіки національної екологічної політики доцільно віднести створення системних передумов для раціонального використання природних ресурсів та екологічних цінностей, забезпечення їхнього належного захисту, а також кваліфікованого формування екологічного середовища. Цей процес має базуватися на інтеграції емпіричних даних та теоретичних концепцій, акумульованих людством.

Звідси випливає, що національна екологічна політика формує цільові орієнтири, методологічні підходи та інструментарій для ефективного управління довкіллям. Детермінація цих цілей, методів та заходів є багатофакторною і залежить як від ендогенних чинників (внутрішніх переваг і недоліків системи), так і від екзогенних факторів (зовнішніх можливостей та загроз). Важливо підкреслити, що зазначені елементи політики варіативні та залежать від специфіки рівня управління довкіллям, з яким взаємодіє господарська діяльність [3].

У період воєнного стану національна екологічна політика набуває особливої ваги, адже збройні конфлікти не лише загрожують життю та безпеці громадян, а й завдають значної шкоди довкіллю. Це вимагає

формування нових підходів до природоохоронної діяльності, перегляду стратегічних пріоритетів і мобілізації інституційних та правових механізмів, здатних реагувати на нові виклики. У цьому контексті можна виокремити такі ключові напрями національної екологічної політики в умовах воєнного стану:

- моніторинг екологічних наслідків бойових дій. Створення та підтримка системи постійного екологічного моніторингу зон бойових дій і прилеглих територій з метою фіксації забруднення повітря, води, ґрунтів, руйнування природних екосистем, зокрема лісів, водойм та об'єктів природно-заповідного фонду;
- документування екологічних злочинів. Формування правової та доказової бази для притягнення агресора до відповідальності за злочини проти довкілля відповідно до норм міжнародного гуманітарного й екологічного права.
- адаптація правової бази до умов війни. Внесення змін до екологічного законодавства для забезпечення гнучкості державного управління, збереження екологічного контролю в умовах надзвичайної ситуації, а також забезпечення сталого доступу до екологічної інформації.
- захист критично важливих природних ресурсів. Розробка механізмів охорони водних джерел, енергетичних об'єктів, територій природно-заповідного фонду та сільськогосподарських земель, які можуть зазнати руйнівного впливу внаслідок бойових дій або диверсій.
- підготовка до післявоєнного відновлення довкілля. Формування довгострокових стратегій екологічної реабілітації територій, що зазнали значних руйнувань, із використанням принципів сталого розвитку, зеленої економіки та міжнародної допомоги.

- інтеграція екологічних питань у систему національної безпеки. Визнання екологічної безпеки як невід'ємної складової комплексної системи національної безпеки, з урахуванням екологічних ризиків як факторів стратегічної вразливості.
- розвиток екологічної дипломатії. Посилення міжнародного співробітництва у сфері екології, зокрема в частині залучення ресурсів для відновлення довкілля, участі у міжнародних екологічних ініціативах та активного захисту екологічних інтересів України на світовій арені.

Таким чином, національна екологічна політика в умовах воєнного стану піддається значній трансформації, що охоплює як правовий, так і інституційний виміри. Збройна агресія проти України спровокувала безпрецедентні виклики для системи державного управління у сфері охорони довкілля. Це, у свою чергу, актуалізувало нагальну потребу в перегляді стратегічних орієнтирів, механізмів реалізації та нормативно-правової бази екологічної політики.

Інституційна структура, що забезпечує функціонування екологічної політики, вимагає суттєвої адаптації до кризових умов. Це передбачає, зокрема, посилення координації між уповноваженими органами державної влади, а також активне залучення громадянського суспільства, міжнародних партнерів та науково-експертної спільноти. Особливого значення набуває розробка спеціалізованих механізмів екологічного моніторингу в зонах активних бойових дій та правових інструментів документування екологічних злочинів. Це є ключовим для притягнення винних до відповідальності відповідно до норм міжнародного права.

Отже, національна екологічна політика має формуватися на засадах превентивності, наукової обґрунтованості та інтегрованого управління. Вона повинна гармонійно поєднувати цілеспрямовані зусилля у сфері

екологічного захисту з ширшими завданнями національної безпеки та стратегіями післявоєнного відновлення. Створення ефективної системи правового регулювання мусить враховувати як необхідність оперативної гнучкості в умовах надзвичайної ситуації, так і довгострокову стратегічну мету збереження природного потенціалу та екологічної стійкості держави.

Список використаних джерел:

1. Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text>. (Дата звернення: 19.06.2025).
2. Ветвицький Д. О. Напрями та пріоритети розвитку державної екологічної політики України в умовах глобалізації. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2013. Вип. 1. С. 108-121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2013_1_11. (Дата звернення: 19.06.2025).
3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#n14>. (Дата звернення: 19.06.2025).

Гамалюк Б.М., кандидат наук з державного управління, доцент кафедри права та публічного управління, ЗВО «Університет Короля Данила»

<https://orcid.org/0000-0002-0986-1259>

Лис А.Б., кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри права та публічного управління, ЗВО «Університет Короля Данила»

<https://orcid.org/0009-0004-7082-1020>

Інформаційна безпека як критична складова національної стійкості

В умовах сучасних глобальних викликів, коли традиційні кордони держав стають все менш відчутними в цифровому просторі, інформаційна безпека виходить за рамки суто технічної проблеми і перетворюється на одну з ключових складових національної стійкості. Особливої актуальності це питання набуває для України, яка вже понад десять років протистоїть гібридній агресії, що включає не лише військові дії, а й масштабні кібератаки, інформаційно-психологічні операції та спроби дестабілізації суспільства через маніпуляції даними.

У ХХІ столітті здатність держави ефективно захищати свій інформаційний простір, забезпечувати конфіденційність, цілісність та доступність даних, а також протидіяти зовнішнім і внутрішнім інформаційним загрозам є критично важливою для збереження суверенітету, економічного розвитку та соціальної стабільності. Неналежний рівень інформаційної безпеки може призвести до руйнівних наслідків: від паралічу критичної інфраструктури та витоку конфіденційної інформації до дезінформації населення та підриву довіри до державних інституцій.

«Інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом» [1].

«Інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [2].

У сучасних умовах категорія безпеки набуває багатовимірною характеру, охоплюючи різноманітні аспекти суспільного, політичного та економічного життя. Такий підхід стає особливо виразним у разі застосування предметного критерію класифікації, що дає змогу виокремити окремі сфери безпеки — зокрема, військову, політичну, економічну, соціальну та інформаційну. Водночас саме інформаційна безпека потребує особливої уваги з огляду на її специфічну природу та здатність до міжсферового впливу.

Попри можливість розглядати її як окремий об'єкт дослідження, слід зазначити, що вона нерідко виступає інструментом, через який реалізується вплив на інші компоненти системи національної безпеки. Її інтегрований характер робить інформаційну безпеку ключовим чинником у підтриманні стійкості держави в умовах зовнішніх та внутрішніх викликів.

В умовах воєнного стану інформаційна безпека набуває критичного значення, адже інформаційний простір стає полем бою, не менш важливим, ніж реальний. Загрози посилюються, стають більш комплексними та спрямованими на максимальне завдання шкоди державі, суспільству та окремим громадянам. На нашу думку, до них належать:

1. Кібератаки на критичну інфраструктуру. Однією з найнебезпечніших загроз є кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури. Це можуть бути енергетичні системи, транспортні мережі, фінансові установи, системи зв'язку, водопостачання та інші життєво важливі сервіси. Мета таких атак – дестабілізувати роботу держави, спричинити паніку серед населення, паралізувати економіку та логістику. Наприклад, атаки на електромережі можуть призвести до блекаутів, що в умовах війни є вкрай небезпечним.

2. Дезінформація та пропаганда. Воєнний стан супроводжується активною фазою інформаційної війни, де головними інструментами є дезінформація та пропаганда. Ворожі сили створюють і поширюють фейкові новини, спотворені факти, маніпулятивні повідомлення через різні канали: соціальні мережі, месенджери, ЗМІ, а також використовуючи ботоферми. Мета – підірвати довіру до влади, дискредитувати збройні сили, посіяти паніку, розколоти суспільство та деморалізувати населення.

3. Шпигунство та кібершпигунство. В умовах війни значно активізується кібершпигунство. Противник намагається отримати доступ

до секретних даних, військових планів, інформації про обороноздатність, логістичні ланцюжки, персональні дані військовослужбовців та державних діячів. Це може бути здійснено через фішингові атаки, впровадження шкідливого програмного забезпечення, використання вразливостей у системах.

4. *DdoS-атаки.* DDoS-атаки (Distributed Denial of Service) спрямовані на перевантаження серверів державних органів, ЗМІ, банків та інших важливих ресурсів, роблячи їх недоступними для користувачів. Це може перешкоджати отриманню важливої інформації, наданню державних послуг або проведенню фінансових операцій, викликаючи хаос та невдоволення.

5. *Витоки даних та компрометація персональних даних.* Зростає ризик витоків конфіденційних даних, включаючи персональні дані громадян, військовослужбовців, інформацію про розташування військ чи стратегічних об'єктів. Це може бути наслідком кібератак, внутрішніх загроз (наприклад, недобросовісних співробітників) або просто недбалого ставлення до інформації. Компрометація таких даних створює загрозу для безпеки окремих осіб і може бути використана ворогом для подальших атак або шантажу.

6. *Атаки на системи зв'язку.* Надійність систем зв'язку є критично важливою під час війни. Атаки на мобільні мережі, інтернет-провайдерів, супутникові системи можуть призвести до відсутності зв'язку, що ускладнить координацію військових операцій, роботу екстрених служб та інформування населення.

7. *Фішинг та соціальна інженерія.* Під час воєнного стану злочинці та ворожі спецслужби активно використовують фішинг та соціальну інженерію. Вони створюють фейкові сайти, розсилають підроблені повідомлення (наприклад, нібито від благодійних фондів, державних установ, військових адміністрацій), щоб виманити облікові дані, фінансову інформацію або змусити користувачів встановити шкідливе програмне забезпечення. Людський фактор є одним із найслабших ланок у системі інформаційної безпеки.

Як наслідок, Усі ці загрози вимагають комплексного підходу до захисту інформаційного простору, що включає посилення кіберзахисту, навчання населення правилам інформаційної гігієни, розвиток стійких систем зв'язку та постійний моніторинг кіберпростору.

Таким чином, в умовах сучасної геополітичної нестабільності та швидкої еволюції цифрових технологій питання інформаційної безпеки перестає бути виключно технічною чи галузевою проблемою. Воно трансформується у критичний чинник, що визначає рівень національної стійкості держави. У контексті збройної агресії проти України, яка супроводжується масштабним застосуванням гібридних інструментів впливу, забезпечення стабільного функціонування інформаційного простору набуває статусу стратегічної необхідності. Йдеться не лише про захист комунікаційних каналів чи запобігання витоку даних, а про збереження державного суверенітету, політичної стабільності та добробуту громадян.

Тим не менше, інформаційна безпека має розглядатися як невід'ємна складова національної безпеки, тісно пов'язана з її іншими елементами – військовою, економічною, соціальною та енергетичною складовими. Її ефективність визначає здатність держави протистояти комплексним загрозам, що проявляються як у фізичному, так і в інформаційному

вимірах. Низький рівень захищеності інформаційних ресурсів може спричинити ланцюгову реакцію негативних наслідків: порушення функціонування критичної інфраструктури, поширення маніпулятивних меседжів у суспільстві, недовіри до органів влади та загальну дестабілізацію національної безпекової системи.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 груд. 2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>. (Дата звернення: 18.06.2025).
2. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 р. № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>. (Дата звернення: 18.06.2025).

Левкун Т.В., кандидат наук з державного управління, доцент кафедри права та публічного управління, ЗВО «Університет Короля Данила»

<https://orcid.org/0009-0000-0578-1051>

Мельничук В. І., доктор філософії, доцент кафедри права та публічного управління, ЗВО «Університет Короля Данила»

<https://orcid.org/0000-0002-0264-8877>

Адаптація публічного управління до наслідків міграційних процесів в період дії воєнного стану

Військові конфлікти традиційно є потужним каталізатором міграційних процесів, що кардинально змінюють демографічну, соціальну і економічну структуру суспільства. Україна, яка з 2014 року, а особливо після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, зіткнулася з масовими переміщеннями населення як усередині країни, так і за її межами, опинилася перед надзвичайно складним викликом – адаптацією системи публічного управління до стрімких змін. Міграційні процеси ставлять перед органами влади завдання швидкого та скоординованого реагування для мінімізації соціальної напруги, збереження ефективності управління.

Метою наукового пошуку є комплексний аналіз наслідків міграції в період дії воєнного стану для системи публічного управління та визначення шляхів її адаптації до нових викликів.

Міграція – це процес переміщення населення, який супроводжується зміною місця проживання. У воєнних умовах міграція набуває особливої інтенсивності та специфіки [1]. Основні види міграції, які характерні для особливого періоду представлені на рис.1.

Війна породжує як примусову міграцію, так і зміни в тенденціях добровільної мобільності населення, пов'язані з економічними та безпековими факторами.

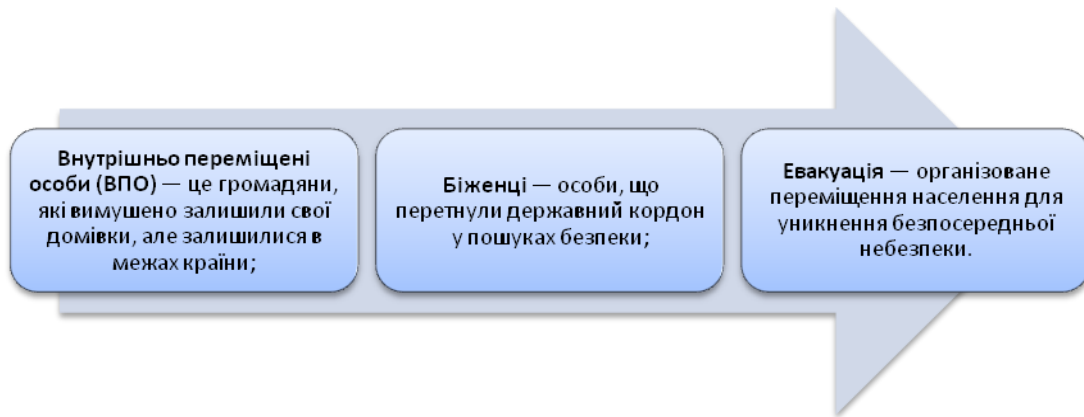

Рис.1. Основні види міграції

Міграційні процеси викликають масштабні зміни у структурі суспільства, а саме:

- демографічні зміни – концентрація населення в певних регіонах, депопуляція зон бойових дій;
- тиск на соціальні служби – збільшення навантаження на охорону здоров'я, освіти, житлово-комунальне господарство;
- економічні виклики – зниження продуктивності в зоні конфлікту, зростання безробіття у приймаючих регіонах;
- соціальна напруга – конфлікти через нерівний доступ до ресурсів та послуг, проблеми інтеграції [2].

«Публічне управління – це діяльність державних органів і посадових осіб, спрямована на реалізацію державної політики, забезпечення прав і свобод громадян, управління суспільними процесами. У кризових ситуаціях, зокрема під час війни, публічне управління набуває особливої ваги, оскільки має забезпечувати швидке прийняття рішень, координацію дій і реалізацію заходів підтримки населення» [2].

Масова міграція вимагає: розширення функцій управління – з урахуванням нових груп населення та їх потреб; перерозподілу ресурсів –

на соціальний захист, житло, медичне обслуговування; вдосконалення нормативно-правової бази – для регулювання статусу ВПО і біженців; підвищення міжвідомчої взаємодії – органів влади, громадських організацій, міжнародних інституцій; використання інформаційних технологій – для оперативного обліку, комунікації і моніторингу.

Проблеми та виклики адаптації публічного управління відображено у таблиці 1, шляхи адаптації – у таблиці 2.

Таблиця 1.

Виклики адаптації публічного управління

Бюрократичні перепони	Недостатня координація	Обмеженість ресурсів	Правові прогалини
• Неефективність традиційних адміністративних процедур, складність доступу до інформації і послуг часто ускладнюють швидке реагування на потреби ВПО.	• Відсутність узгодженості між центральними та місцевими органами, а також міждержавними та неурядовими структурами призводить до дублювання функцій або, навпаки, до «прогалин» у наданні допомоги.	• Війна зменшує державні фінансові можливості, ускладнює логістику та постачання, що позначається на здатності задовольнити базові потреби мігрантів.	• Інколи законодавство не встигає за швидкими змінами реалій, що створює проблеми в правовому статусі ВПО та їх доступі до соціальних гарантій.

Таблиця 2.

Шляхи адаптації публічного управління

Реформування процедур та децентралізація

- Запровадження спрощених процедур реєстрації та надання допомоги;
- Надання більших повноважень місцевим органам для оперативного прийняття рішень;
- Впровадження принципів прозорості та підзвітності.

Міжвідомча координація

- Створення координаційних штабів та робочих груп на різних рівнях;
- Визначення чітких зон відповідальності;
- Розвиток партнерства з міжнародними організаціями (ООН, Червоний Хрест тощо).

Законодавче удосконалення

- Прийняття законів та постанов, що регламентують права ВПО;
- Забезпечення доступу до соціальних, освітніх та медичних послуг;
- Захист від дискримінації.

Використання цифрових технологій

- Електронні платформи для реєстрації, моніторингу та комунікації;
- Мобільні додатки для отримання інформації та підтримки;
- Аналітичні інструменти для прогнозування потреб.

Соціальна інтеграція

- Програми психологічної підтримки;
- Підтримка працевлаштування та навчання;
- Розвиток громадських ініціатив

Досвід України в адаптації публічного управління до наслідків міграції в умовах військового стану носить комплексний характер та включає:

А) Організаційно-правові заходи (Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»; Національні програми підтримки ВПО; Впровадження Єдиної інформаційної системи обліку ВПО).

Б) Міжнародну співпрацю (Спільні проєкти з ООН, Європейським Союзом, міжнародними гуманітарними організаціями; Залучення ресурсів та експертної підтримки).

В) Цифрові ініціативи (Розробка порталу «ВПО онлайн» для оперативної реєстрації; Впровадження дистанційних консультацій і сервісів).

Г) Соціальні програми (Психологічна підтримка через Центри допомоги; Освітні курси та тренінги для ВПО; Програми з працевлаштування) [3, 4].

Перспективними шляхами розвитку публічного управління у контексті подолання наслідків міграції можуть стати: розвиток комплексних систем моніторингу міграційних потоків; вдосконалення нормативної бази з

урахуванням міжнародних стандартів; підвищення кваліфікації управлінських кадрів у сфері кризового менеджменту; розширення співпраці між державними, громадськими та міжнародними структурами.

Висновки. Міграційні процеси в умовах воєнного стану становлять серйозний виклик для системи публічного управління, вимагаючи швидкої адаптації та модернізації управлінських практик. Основними напрямками адаптації є реформування адміністративних процедур, підвищення рівня координації, удосконалення законодавства, активне використання цифрових технологій та розвиток соціальних програм. Український досвід демонструє, що лише комплексний підхід і тісна взаємодія всіх учасників процесу можуть забезпечити ефективне подолання наслідків війни та сприяти сталому розвитку суспільства.

Список використаних джерел:

1. Войтенко О. В. Міграційні процеси в Україні: виклики та перспективи. Київ : Наукова думка. 2021. 180 с.
2. Сидоренко Ю. В. Кризовий менеджмент у публічному управлінні. Харків : ХНЕУ. 2023. 210 с.
3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10. 2014. № 1706-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 52. Ст. 2360.
4. Романенко С. В. Виклики публічного управління у контексті військових конфліктів. Харків : ХНУ, 2022. 195 с.

Fylypska V.I., Associate Professor of the Language Training Department of Kharkiv National University of Internal Affairs
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor

<https://orcid.org/0000-0003-0497-7196>

Lysiuk A.M., a cadet of the educational and scientific institute № 1, group 24-103 of Kharkiv National University of Internal Affairs

<https://orcid.org/0009-0001-2926-9922>

Protection of human rights in occupied territories

Human rights are the foundation of any organized society, but their implementation faces particular challenges in territories under the control of another state. In such circumstances, when the usual state order is disrupted and the powers of government are transferred to an interim administration, the civilian population often finds itself in the most vulnerable position. International law, in particular its branches relating to humanitarian issues and human rights, contain clear norms and obligations for interim authorities regarding the treatment of civilians and respect for their rights. However, as historical experience and modern realities show, such norms are often ignored, which requires constant analysis of the situation and the search for effective protection mechanisms.

Human rights – inalienable, innate or God-given – are absolute and to some extent outside historical values, which no one has the right to deprive or restrict [1, p. 638].

The concept of "occupation" in scientific literature is defined as the temporary occupation by the armed forces of one state of the territory (part of the territory) of another state and the establishment of the power of the military

administration in the occupied territory [2, p. 193]. That is why, after understanding the essence of occupation, it is important to move on to its legal regulation.

Under international law, including the Hague Conventions of 1899 and 1907 and the Fourth Geneva Convention of 1949, a state that has occupied another's territory does not acquire sovereignty over it. This means that it does not become the legal owner of that land. Instead, the occupying state is subject to a number of serious obligations towards the occupied territory and its population.

This includes maintaining order and security, the occupier is obliged to immediately restore and maintain public order and security in the occupied territory. This includes protecting the lives, property and rights of the local population.

As noted by Shmanatov M.S., military peacekeeping forces should maintain security in the regions, prevent the deployment of military operations and return refugees, and maintain this order within the European space [3, p. 33].

The occupying power must also respect the laws that were in force in the territory before the occupation began, with the exception of those laws that directly contradict the norms of international humanitarian law, in particular the Geneva Conventions.

One of the most important aspects is the protection of the civilian population. The occupier must ensure full protection of civilians in the occupied territory. This includes the provision of medical care, proper treatment of the wounded, sick, disabled and pregnant women. Any form of coercion, torture, collective punishment or deportation is prohibited.

There are a number of international instruments regulating the legal protection of civilians under occupation. Thus, the regime of military occupation

is regulated by the Geneva Convention of 1949 and the Additional Protocols of 1977, which establish the obligations of the occupying power regarding the treatment of civilians; the Hague Conventions of 1907, which define the rights and obligations of the occupying power; the European Convention on Human Rights, which ensures the protection of human rights, including the right to life, the prohibition of torture and the right to a fair trial; the Rome Statute of the International Criminal Court, which provides for criminal liability for war crimes and crimes against humanity [4, p. 403].

The occupying power also bears full responsibility for the conduct of its military personnel, administration, and any other representatives towards the civilian population in the occupied territory. This principle is enshrined in a number of international treaties.

The principles of the state's legal policy in temporarily occupied territories in the conditions of hybrid war include: the priority of human rights; legality; social conditionality; scientific validity; stability and predictability; legitimacy; morality; justice; transparency; combination of the interests of the individual and the state; compliance with international standards; objectivity; adequacy; optimality; expediency; systematicity; purposefulness; consistency; resource availability; humanistic orientation and democratic nature of the tools [5, p. 531].

In particular, the Hague Convention of 1907 (IV Convention on the Laws and Customs of War on Land, Chapter III, Article 3) establishes that «a belligerent who violates the provisions of this Convention shall be liable for all damage resulting from such violation». Although this article is primarily concerned with compensation for damages, it also emphasizes the responsibility of a state for the actions of its armed forces [6].

The responsibility of the occupying power is further elaborated in the Fourth Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time

of War of 1949. The articles of this Convention expressly prohibit acts such as violence to life and person, the taking of hostages, collective punishment, mass deportations and forcible transfer (Articles 32, 33, 49). The occupying power is obliged not only to refrain from such acts, but also to prevent them and investigate any violations [7].

For example, Article 146 of the Fourth Geneva Convention obliges the High Contracting Parties to «take all necessary legislative measures to establish effective criminal sanctions against persons who commit or order the commission of any of the grave breaches set forth in Article 147». Such breaches include wilful killing, torture or inhuman treatment, wilfully causing great suffering or serious injury to body or health, unlawful deportation or transfer, and other acts constituting serious violations of human rights [7].

For its part, the State affected by the occupation also bears the responsibility for ensuring the rights of its citizens in the temporarily occupied territories, despite the significantly limited possibilities to do so. This obligation follows from its sovereign status and international obligations to protect human rights. However, it is important to emphasize that the affected State is not responsible for the illegal actions of the occupation administration. All violations of international law, war crimes and other wrongful acts committed in the occupied territories rest exclusively with the occupying State, which exercises de facto control.

In this regard, one of the key tasks is to document violations: collecting evidence of war crimes and crimes against humanity committed by the occupying power. This is crucial for holding perpetrators accountable and protecting the rights of victims.

When documenting events that have signs of war crimes and crimes against humanity, the most effective are the forced actions of law enforcement and security agencies and the synchronous activities of human rights

organizations (national, international), professional associations of lawyers, jurists, specialists in international humanitarian law, and independent media [8, p. 2].

At the same time, it is equally important to ensure the support of its citizens. The affected state must provide the opportunity to obtain documents, social benefits, access to education and other state services in the territory under its control. This is an integral part of the state's obligations to protect the rights of its citizens who find themselves under occupation.

It is important to emphasize that the affected state is not responsible for the illegal actions of the occupation administration. All crimes and violations committed by the occupation authorities are its direct responsibility under international law.

In temporarily occupied territories, massive human rights violations are often recorded, which are a direct consequence of the actions of the occupying authorities. These violations include: enforced disappearances, torture, extrajudicial punishments; politically motivated persecution and imprisonment; discrimination on national, ethnic or religious grounds; forced labor; violations of the right to life, security, freedom of expression; restrictions on access to education, medical care, labor and social protection; forced deportation and change of status of children. All these actions are a direct violation of international humanitarian law and human rights, and the occupying state bears full responsibility for them.

Human rights and freedoms, including in temporarily occupied territories, are an integral part of the constitutional rights and freedoms of man and citizen [9, p. 15].

To ensure the protection of human rights in temporarily occupied territories, both national and international protection agencies are involved. International human rights protection is a set of universally recognized

and special rules and norms that regulate human rights and freedoms, their obligations to their state, as well as the obligations of the state to its citizens [10, p. 24].

The basis of this system is the Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols, which establish the norms of international humanitarian law during armed conflicts. In addition, international human rights treaties, such as the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, etc., play an important role.

The United Nations system is actively involved in monitoring and responding to human rights violations. The UN Human Rights Council, the human rights treaty bodies, the UN General Assembly, and the International Court of Justice, as the principal judicial organ of the UN, hears disputes between states, including those concerning violations of international law.

As a regional mechanism, we can highlight the European Court of Human Rights, which is often involved in the observance of human rights and freedoms.

An integral part of the protection of human rights is the work of international non-governmental organizations. In particular, the International Committee of the Red Cross (ICRC) has a unique mandate to access all places and premises under the control of the occupying power in order to provide assistance to victims of conflicts, visit prisoners of war and civilian internees. The UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine regularly monitors the human rights situation throughout Ukraine, including the occupied territories, documents violations and publishes reports. In addition, other well-known human rights organizations, such as Human Rights Watch, Rights Watch and Amnesty International also play an important role in documenting, exposing, and advocating for human rights violations.

Despite the existence of these mechanisms, effective protection of human rights in the occupied territories remains a huge challenge due to the lack of access to these territories and the occupation authorities' disregard for the norms of international law.

At the same time, the doctrine of the European Court of Human Rights (ECHR), reflected in the decisions in the cases of *Osman v. UK*, *Kudla v. Poland*, *Volokhy v. Ukraine*, etc., clearly establishes the obligation of states to provide: effective remedies (Article 13 ECHR), proportionality of restrictions on rights (Articles 8-11 ECHR) and non-interference in private life without legal grounds. These principles are key to ensuring human rights, but their implementation in the occupied territories faces serious obstacles.

One of the most important aspects of this doctrine is that the occupying state cannot use its power in the occupied territory to violate the rights and freedoms of citizens. In particular, the occupying state has no right to use its power to change the cultural, linguistic, religious and other characteristics of the population of the occupied territory, and must ensure the opportunity for citizens to freely express their views and beliefs [11, p. 71].

The human rights situation in temporarily occupied territories is one of the most pressing problems of the modern world. International law clearly defines the obligations of the occupying power to respect the rights of the civilian population, but as practice shows, these norms are often grossly violated. Despite significant efforts by international organizations and human rights communities to monitor, document and respond to such violations, effective protection of human rights in occupied territories remains a huge challenge due to the lack of access and systematic disregard for international law by the occupying authorities. Responsibility for these violations lies solely with the occupying power, while the affected state, despite its limited capabilities, is obliged to provide maximum support to its citizens under occupation.

In our opinion, it is critically important not only to document violations, but also to actively develop and implement new, more effective mechanisms of international pressure and enforcement of international law. Existing instruments, although they are the basis of legal regulation, often prove insufficient in the face of aggressive and cynical policies of occupying states. Cooperation between governments, international organizations and civil society must be strengthened to ensure the inevitability of punishment for war crimes and crimes against humanity. It is also worth focusing on developing long-term support and rehabilitation programs for persons affected by occupation, as their rights and dignity must be fully restored.

List of sources used:

1. Shcherbai I. The concept and essence of human rights. *Analytical and comparative jurisprudence*. No. 1, 2023. P. 636-640. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/113.pdf> .

2. Makarov I. M. The concept and content of the occupation regime in international law. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. No. 3. 2012. Pp. 193-197. URL : <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc3/34.pdf> .

3. Shmanatov M.S. Occupation: meaning, contradictions and dimensions of the concept. Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University, series " *Issues of Political Science* ", 2023, issue 44. P. 26-40. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/23803/21678/> .

4. Tkachuk A.I., Grin A.A., Makrtchyan R.S. Protection of human rights in the occupied territories. *Legal scientific electronic journal* No. 2, 2025. P. 402-406. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2025/97.pdf .

5. Ilyashko O.O. Legal policy of the state regarding temporarily occupied territories. *Legal scientific electronic journal* No. 2, 2020. Pp. 528-532. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/144.pdf .

6. IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations on the Laws and Customs of War on Land: Hague Convention of 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_222 .

7. Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War: Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text .

8. Paliy G.O. Participation of Ukrainian civil society organizations in documenting crimes committed by the Russian Federation in Ukraine. P. 1-5. URL: <https://surl.li/idazdt> .

9. Katerynychuk K.V., Bortnyak K.V. Problems of human rights protection in temporarily occupied territories. Scientific notes of the V.I. Vernadsky TNU. *Series: legal sciences* volume 33 (72) No. 1 2022. pp. 14-18. URL: <https://surl.lu/gbqbzx> .

10. Kalinsky A, Chyzhov D. The role of the UN in the system of international human rights protection. Reposition of the National Academy of Sciences of Ukraine. P. 24-28. URL: <https://surl.li/ahxkbv> .

11. Kovtun V. I. The doctrine of "effective control" in the practice of the European Court of Human Rights / V. I. Kovtun // National security as a constitutional value: modern challenges: International scientific and practical conference on the occasion of the Constitution Day of Ukraine, June 22, 2023 / Yaroslav Mudryi National Law University, Chernivtsi . Yu. Fedkovych National University , Lviv. I. Franko National University. - Kharkiv, 2023. - P. 68-71.

Сорич М.П., здобувачка вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Науковий керівник: **Розвадовський В. І.**, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Права жінок в період російсько-української війни

Права та свободи жінок становлять невід'ємну частину прав людини чинного законодавства. Основним закріпленням принципу рівності в Україні є Конституція України. Зокрема, стаття 24, в якій йдеться про те, що: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом...»[1]. Для більш детальної розробки цього принципу ухвалено закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». [2, с. 1-3]. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» створений для того, щоб жінки отримали захист від держави в разі небезпеки[3,]. У статті 179 Кодексу законів про працю України йдеться про те, що держава гарантує жінкам декретну відпустку. [4, с. 179]. Кандидат юридичних наук О. Уварова зазначає, що Україна неодноразово підтверджувала, що поділяє гендерні принципи, проголошені в міжнародних документах: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Європейській конвенції прав людини та основних свобод (1950 р.), Конвенції з ліквідації усіх форм дискримінації щодо жінок [5, с.20]. Отже, національне право створює юридичну систему, яка докладає

зусилля, щоб забезпечити рівноправність жінок у всіх сферах громадського життя.

Повномасштабне вторгнення, яке відбулося 24.02.2022, змінило життя кожного громадянина України. А особливо з новими викликами зустрілися жінки. Хоча у цей важкий період, попри всі труднощі, жінки мали можливість проявити себе у різних сферах, наприклад: волонтерство, захист держави тощо. До повномасштабного вторгнення жінки не мали обов'язку ставати на військовий облік. А з початку цієї жахливої трагедії Міністерство оборони затвердило список професій, за якими жінки повинні ставати на облік. [6]. Багато з них стали внутрішньо переміщеними особами, які втратили свою роботу та житло зокрема. Їхня кількість у ЗСУ за останні роки значно зросла. Згідно з даними Міністерства оборони, станом на 2024 рік у Збройних Силах України перебуває понад 66 тисяч жінок, з них близько 47 тисяч військовослужбовиць, 6,5 тисяч розташовані на керівних посадах, а 4 тисячі знаходяться на лінії зіткнення. [7]. Це демонструє, що воєнні сили стають все більш відкритими до гендерної рівності. Жінки займаються волонтерською діяльністю, очолюють гуманітарні організації та долучаються до різних сфер допомоги армії та цивільних. Отже, повномасштабне вторгнення стало для жінок водночас і великою трагедією та історичним переворотом. Та й загалом їхня роль у суспільстві значно зросла і це, на мою думку, потребує правового визнання.

Також однією з найбільш поширених і жахливих тем - це тема насильства. На тимчасово окупованих територіях, у зонах бойових дій встановлюють випадки сексуального насильства з боку країни агресора. Ці дії порушують правові положення Женевської конвенції, зокрема, статтю 27: «Жінки потребують особливого захисту...» [8, с. 27]. У 2022 році в Офісі Генерального прокурора створено управління, яке буде

затверджувати обставини щодо випадків сексуального насильства з боку рф. Хоча не всі випадки будуть зафіксовані, тому, що потерпілі часто бояться апелювати. Від коли почалася повномасштабна війна, у багатьох сім'ях зросла кількість конфліктів. На території нашої держави бракує кризових центрів. [3, с. 10,12]. Також важливу роль у їхньому житті відіграють соціальні та економічні проблеми. Важкі обставини у сфері медицини, також не обходять жінок стороною. Ще додатково, особливої допомоги потребують вагітні жінки. Жінки які боронять нашу країну, також неодноразово стикаються з багатьма проблемами. Також немає відповідних засобів гігієни, та відокремлених душевих та інших приміщень[9, с. 5].

Хоча більшість досліджень про насильство на тлі війни зосереджуються на жінках, чоловіків це теж не оминуло стороною. Звернулося понад 538 осіб, 300 з яких - чоловіки. Про це повідомила урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко. Тому потрібно підтримувати всіх, незалежно від статі.

Після завершення бойових дій постане питання не тільки по відновленню пошкодженої інфраструктури, а й адаптації громадян. Особливу увагу потрібно виділити жінкам, які пережили важкі умови. Потрібно створити систему, у якій будуть охоплюватися всі аспекти. Прикладом може бути створення кризових, реабілітаційних центрів. У післявоєнний час потрібно оновити законодавчу базу. Потрібно більш детально розробити Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Жінки будуть брати участь у відбудові нашої держави. Жінкам потрібно надавати більше доступу до керівних посад. Зокрема, це може відбуватися через розвиток жіночого підприємництва.

Висновок. Тому Україна повинна створити рівні, нові засади для реалізації прав жінок. Жінки мають таке ж право на освіту, медицину,

працю тощо, як і чоловіки. Хоча у воєнний період реалізація прав і свобод жінок здійснюється важче, ніж у мирний час, але все ж — допомога потрібна. Вони стали проявляти себе у всіх сферах життя. Тому після закінчення війни, їх потрібно буде ще дужче підтримувати. Щоб наша країна розвивалася на максимум. Бо зараз, в час коли нашу країну хочуть знищити, жінки міцно тримають оборону своїм добрим серцем, щирою душею та незламним духом.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Офіційний текст. Видання із змінами та доповненнями. Київ: Парламентське видавництво, 2023.
2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2866-IV редакція від 19.12.2024.
3. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року.
4. Кодекс законів про працю України. 322-08, редакція від 02.05.2025.
5. Уварова О.О. Права жінок та гендерна рівність: навч. посіб. - Київ, 2018.
6. Наказ Міністерства оборони України №313 від 11.10.2021. «Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військовообліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних...» 1566-21 – редакція від 01.04.2022.
7. Міністерство оборони України. Статистика участі жінок у Збройних Силах України. Офіційний сайт Міністерства оборони України, 2024.
8. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року.
9. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» 2011-XII - редакція від 10.06.2025.

Пашковська Ю. О., здобувачка вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0009-0001-8137-894X

Науковий керівник: **Книш В.В.**, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, міжнародного адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Обмеження конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану: баланс національної безпеки та прав людини в Україні

В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, та відповідно до Указу Президента України №64/2022 "Про введення воєнного стану в Україні" [1], питання обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина набуло особливої актуальності. Забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності та суверенітету держави стає пріоритетним завданням, що неминуче впливає на обсяг та характер реалізації прав і свобод. Однак, на цьому тлі надзвичайно важливим є збереження основоположних принципів демократичної правової держави та дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини. Пошук оптимального балансу між цими двома, на перший погляд, конфліктуючими векторами – національною безпекою та правами людини – є ключовим викликом для України.

Воєнний стан, згідно з Законом України "Про правовий режим воєнного стану", визначається як особливий правовий режим, що

вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [2, ст. 1]. Введення такого режиму передбачає можливість тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також покладення на них додаткових обов'язків.

Міжнародне право передбачає можливість відступу держав від деяких своїх зобов'язань у надзвичайних ситуаціях, що загрожують життю нації. Так, стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП) [3] та стаття 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) [4] встановлюють умови, за яких держави можуть відступати від своїх зобов'язань. Ці умови включають:

- **Публічний характер надзвичайної ситуації:** має бути офіційно оголошено про надзвичайну ситуацію;
- **Загроза життю нації:** ситуація має бути справді винятковою та загрожувати існуванню держави;
- **Строга необхідність:** заходи з відступу мають бути абсолютно необхідними для подолання надзвичайної ситуації;
- **Пропорційність:** застосовані обмеження повинні бути пропорційними поставленій меті, тобто не бути надмірними;
- **Недискримінація:** обмеження не повинні мати дискримінаційного характеру;
- **Недопустимість відступу від певних прав:** МПГПП та ЄКПЛ містять перелік прав, від яких відступ не допускається за жодних обставин (наприклад, право на життя, заборона катувань, рабства, свобода думки, совісті та релігії).

Конституція України в статті 64 закріплює, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [5]. При цьому, не можуть

бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24 (рівність громадян в конституційних правах і свободах та рівність перед законом), 28 (право на повагу до гідності), 29 (право на свободу та особисту недоторканість), 40 (право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк), 47 (право на житло), 51 (кожен з подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї), 52 (діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним), 55 (захист прав і свобод людини судом), 56 (право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень), 57 (право знати свої права і обов'язки), 58 (закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи), 59 (право на професійну правничу допомогу), 60 (ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази), 61 (ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення), 62 (особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду), 63 (особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, кого яких визначається законом) цієї Конституції.

Основним нормативно-правовим актом, що деталізує порядок введення та дії воєнного стану, є Закон України "Про правовий режим воєнного стану" [2]. Цей закон визначає вичерпний перелік заходів, які можуть здійснюватися органами державної влади та військовим командуванням в умовах воєнного стану, і які можуть передбачати обмеження конституційних прав і свобод. Серед таких заходів:

- Встановлення посиленої охорони важливих об'єктів;
- Введення трудової повинності та відчуження майна для потреб оборони.
- Запровадження комендантської години;
- Обмеження свободи пересування;
- Заборона проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій.
- Обмеження діяльності політичних партій та громадських об'єднань;
- Контроль за засобами масової інформації, заборона діяльності окремих ЗМІ;
- Вилучення у підприємств та громадян транспортних засобів.

Важливою особливістю є те, що конкретні обмеження та їхній обсяг встановлюються указом Президента України про введення воєнного стану, який затверджується Верховною Радою України. З початку повномасштабного вторгнення, Указом Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року "Про введення воєнного стану в Україні" було передбачено можливість запровадження обмежень, визначених частиною першою статті 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" [1]. Надалі ці обмеження були розширені та конкретизовані відповідними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, військового командування та місцевих органів влади.

Забезпечення балансу між національною безпекою та правами людини в законодавстві повинно реалізовуватись через чітке визначення:

1. Необхідності та обґрунтованості кожного обмеження;
2. Пропорційності обмеження легітимній меті;
3. Тимчасового характеру обмежень та їх скасування після припинення дії воєнного стану;
4. Можливості судового оскарження дій та рішень, що обмежують права та свободи.

На практиці, в умовах воєнного стану, Україна зіткнулася з необхідністю впровадження широкого спектру обмежень. До найбільш відчутних для громадян обмежень належать:

1. **Комендантська година:** Встановлення обмежень на перебування у громадських місцях у певний час доби є одним із найбільш поширених заходів. Хоча це обмежує свободу пересування, його мета – забезпечення громадського порядку та безпеки, протидія диверсійним групам – вважається виправданою [6];
2. **Обмеження свободи пересування:** Заборони на виїзд чоловіків призовного віку за межі країни, контроль на блокпостах, тимчасові заборони на в'їзд/виїзд з окремих територій. Ці заходи спрямовані на забезпечення мобілізаційних потреб та безпеки;
3. **Трудова повинність:** Можливість залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності держави;
4. **Обмеження права на мирні зібрання:** Заборона мітингів, демонстрацій, що є прямим наслідком ризику для безпеки учасників та загроз громадському порядку;
5. **Обмеження права власності:** Примусове відчуження майна для потреб Збройних Сил України та інших військових формувань. Закон

передбачає можливість подальшої компенсації за таке відчуження, проте на практиці можуть виникати складнощі з її отриманням [2, ст. 8];

6. Інформаційна політика: Обмеження поширення інформації, яка може зашкодити національній безпеці, зокрема щодо пересування Збройних Сил України. Це призвело до певних обмежень у діяльності ЗМІ та впровадження єдиного інформаційного марафону [7].

Виклики для забезпечення прав людини:

1. Існує тонка грань між необхідними та надмірними обмеженнями. Нечітке тлумачення норм або відсутність деталізованих інструкцій може призвести до непропорційного втручання у права громадян;
2. В умовах воєнного стану доступ до правосуддя може бути ускладнений, що створює перешкоди для своєчасного та ефективного оскарження неправомірних дій або рішень;
3. Незважаючи на законодавчі гарантії, механізми компенсації за відчужене майно або інші завдані обмеженнями збитки потребують удосконалення та прозорості;
4. Тривалі обмеження, поєднані з постійною загрозою, мають значний вплив на психологічний стан та соціальну адаптацію населення;
5. Важливо не допустити ерозії фундаментальних принципів правової держави під прикриттям надзвичайних обставин, забезпечуючи підзвітність та прозорість дій органів влади.

Для забезпечення оптимального балансу між національною безпекою та правами людини в умовах воєнного стану, Україна повинна зосередитися на таких напрямках:

1. Кожне обмеження має бути чітко обґрунтоване потребами національної безпеки та бути пропорційним цій меті. Необхідно

регулярно переглядати доцільність та обсяг застосованих обмежень, скасовуючи ті, що втратили свою актуальність;

2. Законодавство, що стосується воєнного стану, має бути максимально чітким та детальним, мінімізуючи простір для довільного тлумачення та зловживань. Необхідно розробити детальні підзаконні акти та інструкції щодо застосування обмежень;
3. Важлива роль належить парламентському контролю (через діяльність Комітетів Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [8]), судовому контролю та активній позиції громадянського суспільства. Потрібно забезпечити безперешкодний доступ громадян до правосуддя та ефективні механізми оскарження;
4. Активна співпраця з міжнародними правозахисними організаціями та моніторинговими місіями може сприяти дотриманню міжнародних стандартів та обміну досвідом. Україна продовжує надавати звіти до міжнародних органів щодо дотримання прав людини в умовах воєнного стану [9];
5. Важливо інформувати громадян про їхні права та обов'язки в умовах воєнного стану, забезпечуючи доступ до достовірної правової інформації.

Як висновок, варто зазначити, що обмеження конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану є вимушеним, але необхідним заходом для забезпечення національної безпеки та захисту держави від агресора. Однак, процес застосування таких обмежень вимагає постійного балансування між потребами оборони та збереженням засад демократичної правової держави. Україна, попри надзвичайні обставини, демонструє відданість принципам прав людини, що відображено у її законодавстві та практиці.

Подальша робота над удосконаленням правового регулювання, посиленням контрольних механізмів та забезпеченням ефективного судового захисту стане запорукою того, що навіть в умовах війни права людини залишатимуться пріоритетом, а Україна зміцнюватиме свій статус як демократична держава, що дотримується міжнародних стандартів. Досвід України у цьому питанні має стати цінним уроком для інших країн, які можуть зіткнутися з подібними викликами.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2022 року №64/2022.

URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

2. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" від 12 травня 2015 року № 389-VIII (з подальшими змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Дата підписання: 04.11.1950. Дата ратифікації Україною: 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

5. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

6. Рішення Конституційного Суду України щодо допустимості обмежень прав і свобод в умовах надзвичайного стану. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text>

7. Закон України "Про медіа" від 13 грудня 2022 року № 2849-IX.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

8. Закон України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" від 23 грудня 1996 року № 565/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

9. Звіт про дотримання прав людини в Україні за 2023 рік. Національні звіти про дотримання прав людини за 2024 рік. Державний департамент Сполучених Штатів. Бюро з питань демократії, прав людини та трудових відносин. URL: https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/UKRAINE-2023-HUMAN-RIGHTS-REPORT_UKR.pdf

Протченко (Данилюк) Д.О.,
здобувачка вищої освіти Навчально-
наукового юридичного інституту Прикар-
патського національного університету
імені Василя Стефаника, Науковий
керівник **Книш В.В.**, доктор юридичних
наук, доцент, професор кафедри
конституційного, міжнародного та
адміністративного права Навчально-
наукового юридичного інституту Прика-
рпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Гендерна рівність і збройний конфлікт: виклики для реалізації конституційних прав і забезпечення правосуддя в умовах війни

Збройний конфлікт, особливо повномасштабна війна, яка триває в Україні з 2022 року, докорінно змінює умови реалізації основоположних прав і свобод людини. У центрі правових, соціальних і гуманітарних викликів постає проблема забезпечення гендерної рівності, яка в мирний час є частиною національної правової політики, а в умовах війни перетворюється на один із ключових чинників забезпечення справедливості, безпеки та демократичного розвитку. Гендерна рівність – це не лише формальне визнання рівних прав жінок і чоловіків, а передусім фактичне усунення бар'єрів до реалізації цих прав, урахування потреб усіх груп населення, включно з тими, хто зазнає дискримінації на перетині кількох ідентичностей: статі, віку, соціального статусу, національності чи фізичних особливостей.

Конституція України визначає рівність прав і свобод громадян як одну з засадничих конституційних цінностей. Стаття 24 Основного Закону гарантує рівність усіх громадян перед законом та забороняє будь-які

привілеї чи обмеження за ознаками статі. Цей принцип втілений також у низці міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, зокрема в Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Конвенції про права людини та основоположні свободи, Римському статуті Міжнародного кримінального суду, а також у численних резолюціях Ради Безпеки ООН, що становлять основу глобального порядку денного «Жінки, мир, безпека».

Особливої уваги заслуговує Резолюція Ради Безпеки ООН №1325 від 31 жовтня 2000 року, яка вперше офіційно визнала важливу роль жінок у запобіганні конфліктам, у розв'язанні воєн, у миротворчих процесах і післявоєнному відновленні. У цій резолюції наголошено на необхідності забезпечення повноцінної участі жінок у всіх аспектах миротворчої діяльності, захисту їхніх прав під час і після конфліктів, запобігання сексуальному насильству та покарання за нього. Україна імплементувала положення Резолюції 1325 через прийняття відповідних Національних планів дій, що, однак, потребують подальшого вдосконалення з урахуванням реалій повномасштабної війни.

В умовах збройного конфлікту традиційні уявлення про гендерні ролі зазнають змін. Жінки дедалі активніше включаються в оборонну діяльність, волонтерський рух, гуманітарну допомогу, а також виконують функції, які раніше переважно вважалися «чоловічими». Водночас чоловіки стикаються з викликами, пов'язаними з обов'язковою мобілізацією, зростанням рівня психологічного навантаження, стигматизацією у разі втрати працездатності або неможливості служити. Гендерна динаміка набуває багатовимірного характеру, і в цих умовах постає питання, наскільки національна правова система здатна гарантувати

однаковий рівень захисту та реалізації конституційних прав для всіх громадян, незалежно від статі.

Одним із найбільш болючих проявів гендерного аспекту війни є гендерно обумовлене насильство, зокрема сексуальне насильство, що використовується як засіб терору, приниження й підриву людської гідності. Жінки, дівчата, а також деякі чоловіки й хлопці зазнають сексуального насильства на окупованих територіях або під час перебування в полоні. Це явище є грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них, які прямо забороняють приниження гідності, зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції та інші форми сексуального насильства. Крім того, Римський статут Міжнародного кримінального суду визнає сексуальне насильство злочином проти людяності та воєнним злочином, що підпадає під юрисдикцію МКС.

У таких випадках держава має обов'язок не лише документувати ці злочини, а й забезпечити доступ жертв до правосуддя, репарацій, реабілітації. Принцип невідворотності покарання є ключовим у міжнародному праві, і його реалізація вимагає від України створення ефективної системи переслідування воєнних злочинів, яка має бути чутливою до гендерних аспектів. Однак правова практика свідчить про недостатній рівень підготовки слідчих, суддів і прокурорів до розгляду таких справ. Крім того, жертви часто зіштовхуються з психологічними бар'єрами, відсутністю безпечного середовища, бюрократичними труднощами при поданні заяв.

Особливу увагу в цьому контексті слід звернути на становище внутрішньо переміщених осіб, значну частину яких становлять жінки з дітьми, особи похилого віку, люди з інвалідністю. Вони опиняються у

ситуації подвійної вразливості: як біженці та як жінки, що часто не мають доступу до житла, праці, медичних послуг, освіти для дітей. Здебільшого ці проблеми мають прихований характер, однак саме на таких прикладах проявляється реальний рівень захищеності прав у державі, яка перебуває у стані війни. Конституційна норма щодо рівності прав не повинна втрачати своєї актуальності навіть у надзвичайних умовах – навпаки, вона має ставати орієнтиром для правозастосовної практики, спрямованої на мінімізацію страждань і захист гідності кожної людини.

Важливо також зазначити, що положення міжнародного права зобов'язують державу не лише утримуватися від дискримінації, але й вживати активних заходів для захисту постраждалих. Так, відповідно до Загального коментаря №28 Комітету ООН з прав людини до статті 3 МПГПП, держави мають забезпечити де-факто рівність жінок і чоловіків, включно з недопущенням насильства проти жінок у конфліктних і постконфліктних умовах. Також Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 68/181 і № 71/170 посилюють обов'язок держав захищати права жінок у збройних конфліктах.

Значним викликом для гендерної рівності в умовах війни є також обмеження конституційних прав, які допускаються відповідно до статті 64 Конституції України в період воєнного стану. Питання в тому, наскільки ці обмеження є обґрунтованими, пропорційними та недискримінаційними. Наприклад, заборона виїзду за кордон для чоловіків призовного віку часто ставить їх у нерівне становище не лише з жінками, а й з іншими чоловіками, які мають привілейований соціальний статус або мають можливість отримати виключення з обов'язку служби. Така ситуація породжує відчуття несправедливості, підриває довіру до держави, а в деяких випадках може вважатися порушенням конституційного принципу рівності перед законом.

Не менш важливим є питання участі жінок у прийнятті рішень, пов'язаних з безпекою та відбудовою країни. Хоча кількість жінок у Збройних Силах України значно зросла, вони рідко займають керівні посади, їхній голос недостатньо представлений у процесах прийняття політичних та воєнних рішень. Це суперечить не лише міжнародним зобов'язанням України, а й власній правовій позиції, що гарантує рівні можливості у сфері державного управління. Гендерна рівність у сфері правосуддя, миру та безпеки – це передумова демократичного розвитку, а не декоративна складова правової риторики.

Система правосуддя, яка функціонує в умовах збройного конфлікту, потребує переосмислення підходів до захисту прав осіб, які постраждали від гендерно зумовлених злочинів. Йдеться про створення спеціалізованих слідчих груп, підготовку суддів і прокурорів до роботи з чутливими справами, забезпечення можливості анонімного свідчення, доступу до психологічної підтримки та медичної допомоги. Надзвичайно важливо, щоб жінки мали впевненість, що держава не залишить їх сам на сам із травмою війни. Аналогічно, чоловіки, які зазнали сексуального насильства, мають отримувати підтримку без стигматизації. Лише через реальну рівність доступу до правосуддя можна досягти справжньої справедливості.

Таким чином, питання гендерної рівності в умовах війни не може розглядатися як другорядне або периферійне. Воно пронизує всі сфери суспільного життя – від обороноздатності й національної безпеки до гуманітарної політики та системи правосуддя. Забезпечення рівного доступу до прав, участі у прийнятті рішень, ефективного захисту від дискримінації та насильства – це не лише прояв державної відповідальності, а й елемент загальної стратегії виживання, відновлення й майбутнього розвитку України. Гендерно чутливий підхід до реалізації

конституційних прав і гарантій у період збройного конфлікту є ознакою зрілості правової системи та справжньої демократичності держави. Україна, що прагне європейської інтеграції та захищає свою незалежність, має довести, що навіть у найтемніші часи вона здатна зберігати людську гідність і рівність як головні цінності свого існування.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. – Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 561.
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 28. – Ст. 250.
4. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), 1979. United Nations Treaty Series, vol. 1249, p. 13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>
5. Geneva Conventions of 12 August 1949 and Additional Protocols. International Committee of the Red Cross. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/>
6. Rome Statute of the International Criminal Court. – The Hague, 1998. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/Documents/RS-Eng.pdf>

7. United Nations Security Council Resolution 1325 (2000) on Women, Peace and Security. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://undocs.org/S/RES/1325\(2000\)](https://undocs.org/S/RES/1325(2000))

8. Загальний коментар № 28 до статті 3 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права / Комітет ООН з прав людини. CCPR/C/21/Rev.1/Add.10. – 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/4221859>

9. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 68/181 «Інтенсивні зусилля з викорінення всіх форм насильства щодо жінок» від 18 грудня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/RES/68/181>

10. Резолюція Ради Безпеки ООН № 2106 (2013) щодо сексуального насильства в конфліктах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://undocs.org/S/RES/2106\(2013\)](https://undocs.org/S/RES/2106(2013))

11. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. Загальний рекомендаційний коментар № 30 про жінок у конфлікті та в післяконфліктний період (CEDAW/C/GC/30). – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/766593>

12. Advisory Opinion on Gender Justice in Conflict-Affected Societies / International Commission of Jurists. – Geneva, 2022. – 58 p.

13. Принципи і керівні вказівки щодо права на правовий захист жертв сексуального насильства в конфліктах / ООН – 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ohchr.org/>

14. Базов О. В. Міжнародно-правові засади організації та діяльності міжнародних кримінальних судів : монографія. – Київ : Алерта, 2023. – 628 с.

15. Гутник В. Міжнародний кримінальний суд : навч. посіб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. – 194 с.

16.Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : монографія. – Одеса : Фенікс, 2006. – 223 с.

17.Сонін О. Є. Гендерна рівність та забезпечення прав жінок у період збройного конфлікту // Підприємництво, господарство і право. – 2023. – № 5. – С. 85–89.

18.Лаптії І. М. Захист трудових прав жінок в умовах збройного конфлікту // Юридична Україна. – 2023. – № 10. – С. 34–38.

19.Валицька О. І. Конституційні гарантії рівності жінок і чоловіків: сучасні виклики // Право України. – 2022. – № 11. – С. 21–27.

20.Ігнатенко Т. С. Гендерна політика в Україні в умовах війни: проблеми та перспективи // Наукові записки. Серія: Право. – 2023. – Вип. 50. – С. 102–106.

21.Степаненко В. М. Гендерна рівність у праві Європейського Союзу та Україна // Вісник НАПрН України. – 2021. – № 4. – С. 17–24.

22.Пархоменко І. Ю. Гендерні аспекти захисту прав людини під час збройного конфлікту // Часопис Київського університету права. – 2022. – № 1. – С. 78–82.

23.Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН №1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року : затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1544-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-natsionalnogo-planu-dii-z-vikonannya-rezolyutsiyi-radi-bezpeki-oon-vid-28102020-1544>

24.Amnesty International. Ukraine: Sexual and Gender-Based Violence in the Context of Russia's Invasion. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.amnesty.org/>

25.OHCHR. Conflict-related sexual violence in Ukraine 2022–2023. – United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ohchr.org/>

Сулима А.П., здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
<https://orcid.org/0009-0005-3917-2584>

Науковий керівник: **Книш В.В.**, доктор
юридичних наук, доцент, професор
кафедри конституційного, міжнародного
та адміністративного права Навчально-
наукового юридичного інституту При-
карпатського національного універси-
тету імені Василя Стефаника

Правовий статус цивільного населення України в умовах російської окупації

Після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, відбулась планомірна окупація українських територій російськими військами. Під окупацією опинились Донецька, Луганська, Харківська, Миколаївська, Запорізька та Херсонська області.

Захоплення цих територій відбувалось із залученням великої кількості озброєння, в тому числі артилерії, яка часто влучала в цивільні об'єкти, зокрема лікарні, школи, дитячі садочки, дитбудинки та інші об'єкти цивільної інфраструктури.

В контексті дослідження питання правового статусу цивільного населення України в умовах російської окупації варто звернути увагу, хто є цивільними особами в розумінні міжнародного гуманітарного права. Увагу необхідно зосередити на IV Женевській конвенції, а також Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (далі – ДП 1). Важливо, що IV Женевська конвенція була

ратифікована Україною 03.07.1954 року, а ДП 1 – 18.08.1989 року, а отже їх положення є обов’язковими для нашої держави.

В статті 50 ДП 1 цивільною особою визначено будь-яку особу, що не належить до жодної з категорій осіб, зазначених у статті 4 А, 1, 2, 3 та 6 Третьої конвенції та у статті 43 даного Протоколу [4]. У згаданих вище статтях перераховано такі категорії осіб:

- особовий склад збройних сил сторони конфлікту;
- члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;
- члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує [5].

Варто відзначити що таке визначення цивільної особи є доволі обширним, що може спричиняти значні проблеми з визначенням правового статусу конкретних осіб. Незважаючи на це, звуження цього визначення не є доцільним з практичної точки зору, оскільки це призвело б до позбавлення захисту значної кількості мирного населення [6].

При веденні будь-яких воєнних операцій кожна із воюючих сторін повинна виявляти турботу та обережність щодо цивільного населення, цивільних осіб і цивільних об’єктів – не здійснювати цілеспрямовані напади чи знищення [6]. Якщо існує сумнів щодо того, чи є особа цивільною особою чи ні, вона вважається цивільною особою [4]. Завдяки дотриманню даного принципу можливе збереження життя багатьох цивільних осіб.

Проте, влада російської федерації не вважає за потрібне дотримуватись встановлених законів та звичаїв ведення війни. Це,

зокрема, можемо зрозуміти з дій влади: в 2019 році володимир путін підписав закон про вихід з Женевської конвенції щодо захисту цивільного населення під час міжнародних збройних конфліктів [1]; 16 вересня 2022 року, Росія перестала бути договірною стороною згідно Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інше.

Окупація стала страшним спогадом у сотні тисяч жителів України, які були змушені коритися владі рф від страху смерті чи застосування тортур. На території, окупованій рф, було запроваджено низку заходів, які за своєю суттю прямо порушують норми міжнародного гуманітарного права і сукупним результатом яких стало створення загальної атмосфери непереборного страху, яка окутала жителів окупованої території [1].

Для досягнення своїх цілей, до прикладу, окупаційна влада примусово запровадила російську систему навчання, що включала введення нових дисциплін, зокрема історія рф, уроки патріотизму (щодо рф) і звісно виключала прояви будь-чого українського. Ба більше – було запроваджено низку покарань за виявлення патріотизму до рідної держави чи проявів української культурної ідентичності [1].

Звичайно, для швидкого та результативного досягнення покладених цілей, окупаційна влада також запровадила політичну, правову, адміністративну й соціальну системи. Мешканці зазнавали дедалі сильнішого тиску, покликано змусити їх демонструвати вірність російській федерації [1].

Влада рф запровадила фундаментальні зміни в суспільстві та його управлінні, що є прямим порушенням норм міжнародного гуманітарного права, згідно з якими окупаційна держава повинна мінімізувати зміни status quo ante. Використовуючи різні способи залякування та насильства, окупанти змушували посадовців з державного сектору співпрацювати з

ними. Зокрема, було впроваджено використання законодавства та системи управління російської федерації в усіх сферах життя [1].

Також, окупантами було організовано «місцеві вибори» і так звані референдуми щодо приєднання конкретних територій до складу рф, легітимність яких є очевидно невизнаною жодною з демократичних держав світу [2]. До того ж, для ефективного управління та укорінення рф на «вищому рівні» було запроваджено правову та судову системи рф. Окупаційна влада також вимагала від жителів дотримуватися російських правил ведення бізнесу та володіння майном. Особи, які чинили опір окупаційній владі та її порядкам, стикались із загрозою затримання, депортації та інших заходів фізичного та психологічного тиску [1].

У одному із своїх виступів перший заступник міністра внутрішніх справ Росії Олександр Горовий зазначив, що рф у 2024 році закінчила паспортизацію окупованих територій. Він уточнив, що йдеться про окуповані території Херсонської, Запорізької, Донецької і Луганської областей. За словами російського чиновника, працівники підрозділів з питань міграції, попри «складну ситуацію» в цих регіонах, минулого року начебто «успішно завершили» видачу паспортів місцевим жителям [3].

Окупаційна влада вирізняла жителів, які не мали паспорта російської федерації, піддаючи їх більш жорстким обмеженням свободи пересування, поступово відмовляючи їм у працевлаштуванні в державному секторі та навіть відмовляли у доступі до медичної допомоги і соціального забезпечення [1].

Незважаючи на запровадження на окупованій території законів рф, в Україні існує ціла низка нормативно-правових актів у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та іншого цивільного населення, яке постраждало від тимчасової окупації та збройного конфлікту. Ними зокрема є: Конституція України, ЗУ «Про боротьбу з тероризмом», ЗУ

«Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Кодекс цивільного захисту України, ЗУ «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», ЗУ «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», Постанова КМУ «Про облік внутрішньо переміщених осіб», Постанова КМУ «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам», Постанова КМУ «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації» та інші.

Значимість закріплення прав кожної людини на державному та міжнародному рівні є загальнозрозумілою, проте варто розуміти, що закріплення прав громадян, без можливості їх практичної реалізації не дає бажаного результату, а саме – забезпечення рівності прав усіх громадян. Незважаючи на те, що існують міжнародні норми, які регулюють порядок поводження з цивільним населенням під час збройних конфліктів, російська федерація кожного дня продовжує вчиняти дії, які іноді не піддаються здоровому глузду.

До прикладу варто згадати про численні випадки, коли військові РФ розстрілювали мирних мешканців, які намагались покинути окуповані території. Такий випадок зокрема трапився на Харківщині 1 жовтня 2022 року, коли було впритул розстріляно колону машин. Від цього звірства загинуло щонайменше 20 людей, серед яких 10 були дітьми [16].

Підсумовуючи зазначимо, що становище цивільного населення на окупованих територіях залишається жахливим: військові російської федерації кожного дня застосовують тортури щодо них, нищать об'єкти

цивільної інфраструктури, здійснюють десятки актів мародерства, сексуального насильства та депортації чи примусової паспортизації.

Міжнародне співтовариство, незважаючи на доволі напружені настрої між світовими лідерами, усіма способами намагається допомогти Україні для покращення становища цивільного населення. Це і грошова допомога, і продовольчі поставки і підтримка в медіапросторі.

Проте, варто розуміти, що всі особи які вчиняють щодо цивільного населення України незаконні дії будуть нести відповідальність згідно норм міжнародного гуманітарного права, адже сучасна російсько-українська війна носить доволі публічний характер, і помилювання винних осіб буде проявом слабкості та безсилля ідей демократичного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки, 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року. 2024.03.20. URL: [2024-03-20 OHCHR Report on Occupation and Aftermath - UKR.pdf](#) (дата звернення: 05.05.2025).

2. Про нікчемність псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України: Постанова від 27.09.2022 № v0101359-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0101359-22#Text> (дата звернення 15.06.2025).

3. Олена Бадюк. *Радіо Свобода*. «Путін ускладнює перемовини». У РФ оголосили про закінчення паспортизації населення в окупації. 11 лютого 2025 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-rosiyska-pasportyzatsiya-deportatsiya/33309646.html> (дата звернення 20.06.2025).

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : станом на 8 грудня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 26.04.2025).

5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 : станом на 23 лютого 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 26.04.2025).

6. Падалка М. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ. ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2022. URL: [Miznarodno-pravovij_zahist_civilnogo_naselenna_pid.pdf](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text) (дата звернення: 27.04.2025).

7. Річниця женеvських конвенцій. Чи вплинуть вони на росію, яка їх ігнорує? *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 12.08.2022 р. URL: [Річниця женеvських конвенцій. Чи вплинуть вони на росію, яка їх ігнорує? - Українська Гельсінська спілка з прав людини](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text) (дата звернення: 27.05.2025).

8. Тепер офіційно: Росія вийшла з ЄКПЛ. *Закон і Бізнес*. 16.09.2022 р. URL: [Тепер офіційно: Росія вийшла з ЄКПЛ](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text) (дата звернення: 20.06.2025).

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Марцеляк О. В., провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАНУ, доктор юридичних наук, професор
<http://orcid.org/0000-0001-6686-0255>

Модернізація Основного Закону України у сфері прав людини як вимога сучасного етапу державного будівництва

Конституційний процес в незалежній Україні характеризується постійною модернізацією Основного Закону України, що не є позитивом вітчизняного державотворення, але воно має декілька пояснень. По-перше, прийнята 28 червня 1996 р. Конституція України вступила Основним Законом перехідного періоду, коли закладені в ній демократичні цінності перепліталися з радянськими рудиментами і вона виступала Конституцією компромісу між прогресивними демократичними силами українського парламенту та залишками прокомуністичних сил. І, відповідно, позитивна зміна політичної конфігурації у країні створювала умови й сприяла удосконаленню вітчизняного Основного Закону, приведення його до вироблених міжнародною спільнотою стандартів конституціоналізму. По-друге, науково-технічний прогрес, подальше розгортання процесів глобалізації і міждержавної інтеграції вимагають модернізації державного і суспільного ладу нашої країни, що повинно отримати своє вираження в Основному Законі України. По-третє, сучасний етап національного державотворення характеризується цілим рядом новел економічного, соціального, політичного характеру і розпочаті у цих сферах реформи

мають отримати своє законодавче, і в першу чергу на рівні Основного Закону, врегулювання і визнання.

Це ставило і ставить на порядок денний питання проведення в нашій країні конституційної реформи. Вітчизняний Основний Закон є правовим фундаментом формування України як демократичної, правової, соціальної держави. Він виконує інтегративну функцію в національній правовій системі, спрямовуючи розвиток вітчизняних галузей права в руслі гарантування визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю, забезпечення народовладдя в Україні, поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки влади, гарантування місцевого самоврядування в нашій країні, економічної, політичної і ідеологічної багатоманітності, забезпечення миролюбивої зовнішньої політики, екологічної та державної безпеки, захист суверенітету, територіальної цілісності та інформаційної безпеки України тощо [1].

Виходячи з твердження відомого професора Джовані Сарторі, який сказав, що «конституції якоюсь мірою схожі на двигуни, тобто механізми, що повинні “працювати” і які повинні забезпечити визначений результат» [2, с. 29-30], вітчизняна конституційна реформа має стати правовою основою зміни і модернізації форми та змісту існуючих суспільних відносин. Вона має гарантувати Українській державі незворотність її демократичного поступу; убезпечити від загроз і викликів в умовах глобалізації; кліматичних змін; кризи сучасної держави; міжнародного тероризму, який став загрозою міжнародній безпеці та світовому правопорядку. Реформа повинна бути спрямована на досягнення європейського рівня соціально-економічного розвитку країни, модернізацію існуючої системи управління, удосконалення механізму публічної влади, територіального устрою, правового статусу людини і громадянина. А з урахуванням останніх подій в Україні –

повномасштабного вторгнення Росії в Україну, військовими діями в Україні – реформа має визначити нову модель національної безпеки країни, здійснення ефективної державної зовнішньої політики, стати дієвим інструментом захисту держави від будь-якої зовнішньої військової агресії. В основу функціонування майбутньої конституційної моделі організації публічних відносин мають бути закладені інтегральні підходи до розуміння місця людини в соціумі та взаємодії людини із суспільством та державою. Синергія такого підходу має вивести Україну на якісно новий рівень суспільного розвитку, забезпечити кожному українцю гідне сучасної людини життя, а всьому Українському народові належне місце в майбутньому оновленому світі.

Такий зміст модернізації Основного Закону України буде сприяти реалізації демократичної гуманістичної ідеї, що держава має функціонувати для людини, це є її головним обов'язком. Все це має важливе значення для формування національної правової системи на «людиноцентриській» («персоноцентриській») основі, коли всі галузі права, інститути і механізми націлені на пріоритетність прав і свобод людини і громадянина.

Безпосереднє проголошення в ст. 3 Конституції України, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, та в розділі II Конституції України доволі широкого переліку прав і свобод людини й громадянина не знімає питання про впровадження «людиноцентриської» концепції в Основному Законі, змістовному збагаченні основних прав і свобод, приведенні їх переліку у відповідність з міжнародно-правовими зобов'язаннями України, удосконаленні існуючих і виробленні нових ефективних процедур і механізмів, покликаних захищати права людини, за

допомогою яких закріплені в Конституції України права і свободи стануть реальною соціальною цінністю, будуть надійно гарантовані та захищені.

На наш погляд, удосконалення Основного Закону України в частині прав і свобод людини має охоплювати:

1) саму назву розділу II Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», яка є дещо застарілою, еkleктичною та такою, що більше відповідає духу радянської доби. Вона має бути приведена у відповідність з європейськими цінностями та сучасними тенденціями розвитку конституційної теорії і практики. Сьогодні поділ прав на «права людини» і «права громадянина» втрачає своє як теоретичне, так і практичне значення, оскільки основоположні права людини згідно міжнародних актів про права людини визнаються всіма демократичними державами як складова частина національного правопорядку. Таким чином, права людини виступають одночасно і як права громадянина. Окремі відмінності між ними зберігаються лише щодо незначної категорії політичних прав, причому з очевидною тенденцією до поступового вирівнювання в користуванні цими правами між громадянами держави і апатридами та іноземцями, які постійно проживають на її території.

Так само в сучасній західній теорії права здебільшого «свободи людини» розглядаються через призму «прав людини» («human rights») – як загальної категорії, що охоплює «права і свободи». Це ми бачимо на прикладі Загальної Декларації прав людини ООН (1948 р.) як засадничому документі універсального характеру, Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.); офіційних назв інших регіональних актів у сфері прав людини: Американська Конвенція з прав людини (1969 р.), Арабська Хартія з прав людини (2004 р.). Попри те, що офіційна назва Європейської конвенції з прав людини (1950 р.) містить

термін «права людини і основоположні свободи», загальноновизнаною є її скорочений варіант назви: Європейська конвенція з прав людини. Слід взяти до уваги й те, що Суд, який покликаний захищати передбачені цією Конвенцією права, має назву Європейський Суд з прав людини. Також офіційна назва базового для Європейського Союзу документа у сфері прав людини – Хартія основоположних прав Європейського Союзу – містить лише поняття «основоположні права». Звідси можемо резюмувати, що поняття «права людини» виступає загальною категорією, яка охоплює також і поняття свобод. Тому назва II розділу Конституції України має бути «Права та обов'язки людини», що не означає вилучення із застосування у відповідних окремих статтях вітчизняного Основного Закону такого поняття як «свободи людини».

2) потребують модернізації соціальні права, які закріплені в Конституції здебільшого як «радянський спадок», що сьогодні робить Основний Закон України в цій частині доволі вразливим. Йдеться про зниження рівня їх абстрактності, декларативності у відповідних конституційних формулюваннях, заміну деяких статей максимально можливим реальним нормативно-правовим викладом. Існуючі у вітчизняній науці конституційного права підходи, що ці права являють собою «права – наміри держави», «програмні» права людини не витримують критики. Проголошені соціальні права не відповідають реаліям сьогодення, не забезпечені конкретними механізмами і гарантіями реалізації, вони є значно ширшими від тих, котрі передбачені в міжнародних угодах, за якими Україна взяла на себе зобов'язання.

На наш погляд, зазначені недоліки можуть бути усунені завдяки:

а) чіткому конституційному закріпленню соціальних прав за моделлю, яка міститься у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966);

б) приведенню змісту соціальних прав людини до змісту соціальних хартій, кодексів і конвенцій Ради Європи та Європейського Союзу;

в) посиленню в Конституції рівня і форми забезпечуваності соціальних прав через:

- встановлення єдиного підходу їх гарантованості, визначивши на конституційному рівні загальної формули до кожного права, що «обсяг, умови і порядок його забезпечення визначаються законом»;

- конкретизацію позитивних обов'язків держави щодо умов і порядку забезпечення соціальних прав шляхом конституційного уточнення функціональних обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування стосовно реалізації, охорони та захисту соціальних прав людини;

- реалізацію принципу пропорційності, який має гарантувати забезпечення соціальних прав людини, виходячи з соціально-економічних можливостей держави і передбачати можливості встановлення, у чітко передбачених Основним Законом України випадках, обмежень цих прав із зазначенням мети та правових меж їх застосування (при цьому зміст і обсяг обмеження соціальних прав людини не можуть бути зменшеними порівняно з міжнародно-правовими актами).

Таким чином, конституційне регулювання соціальних прав людини в Україні необхідно довести до такого рівня конкретизації, який буде давати громадянам надійну можливість їх захисту за допомогою юридичних механізмів – в першу чергу судів, в тому числі й Конституційного Суду України.

3) вирішення питання щодо доповнення розділу II Конституції України новими правами і свободами і наповнення чинних особистих, політичних, економічних, культурних та екологічних прав людини новим змістом у відповідності з міжнародно-правовими актами, сучасним

розвитком європейського конституціоналізму, науково-технічним прогресом суспільства та потребами національного державотворення.

З часу прийняття Конституції України пройшло 29 років. Незважаючи на той факт, що прийнятий 28 червня 1996 року Основний Закон України багато в чому відповідав міжнародним стандартам конституційного будівництва, сьогодні бачимо, що він потребує свого удосконалення, в тому числі й в регулюванні проголошених прав людини. Маємо визнати, що конституційне проголошення деяких прав людини в нашій країні поставлено в залежність від їх подальшого законодавчого регулювання, чим виключається їх пряма дія; світоглядно-методологічні засади конституційного закріплення та захисту прав людини дещо відрізняються від обов'язкових для України міжнародних актів і т. ін.

На наш погляд, цей напрям удосконалення вітчизняного Основного Закону має реалізовуватись через введення до конституційного тексту нових, «додаткових» прав, які нині у ньому взагалі не згадані, хоча окремі з них і закріплені у тих міжнародних актах, що ратифіковані Україною (чи закріплені в актах ООН, актах європейських інституцій, ухвалених вже після прийняття Конституції України, наприклад, Хартія основоположних прав Євросоюзу 2000 року). Це стосується прав людей похилого віку, інвалідів, дітей, внутрішньо переміщених осіб, осіб-біженців, які вимушено внаслідок війни змушені були виїхати та проживати за кордоном, прав військовослужбовців, більш повного відображення колективних прав людей, тобто прав певних соціальних груп – зокрема національних меншин, іноземців. Також це права людини так званого «четвертого покоління» (право на трансплантацію органів, на евтаназію, зміну статі, штучне запліднення та ін.), право на доступ до інформації (право на Інтернет), на безпечний доступ до нових технологій, право на використання досягнень науки, право на участь у здійсненні громадського

контролю за діяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ, організацій в екологічній та інших сферах тощо.

При цьому наголосимо, що до питання модернізації особистих (громадянських), політичних, економічних, культурних та екологічних прав людини слід підходити досить зважено, щоб ще більше не посилити декларативність розділу II Конституції України. Метою таких змін має бути:

- приведення конституційного регулювання прав людини в Україні до чіткої відповідності з ратифікованими нею відповідними міжнародно-правовими актами;

- підвищення ступеня відповідності прав людини європейським та світовим стандартам;

- втілення положень природно-правової доктрини щодо невід'ємності, непорушності, взаємозалежності, єдності та неподільності таких прав і свобод, коли конституційні права людини сприймаються не як сфера патерналістських зусиль держави, а як простір автономності індивіда, де особа самостійно визначає свої особисті пріоритети і спрямованість зусиль;

- вирішення запитів вітчизняного суспільства щодо удосконалення конституційно-правового статусу людини в Україні у зв'язку з війною, усуненням її наслідків та іншими потребами державного розвитку.

4) закріплення презумпції того, що конституційні права та обов'язки стосуються не лише людини, але й поширюються на юридичних осіб та інших відповідних суб'єктів права щодо прав і свобод, гарантій їх реалізації та захисту за умови, що вони за своїм змістом можуть бути на них поширені і це узгоджується з сутністю таких прав та цілями діяльності юридичних осіб й інших відповідних суб'єктів права.

5) посилення гарантованості проголошених прав людини. Закріплення прав людини навіть на рівні Основного Закону України без їх належного гарантування та створення відповідних умов для їх реалізації недостатньо для виконання державою передбаченого ст. 3 Конституції України свого конституційного обов'язку. Держава зобов'язана створити умови для вільного і безперешкодного використання людиною своїх прав. Як справедливо зазначає Р.Я. Демків, принцип гарантованості прав і свобод полягає в тому, що держава не тільки проголошує ті чи інші права, свободи та встановлює обов'язки, вона повинна гарантувати можливість реалізації проголошених прав і свобод та розробити механізм примусу для виконання громадянами своїх обов'язків [3, с. 103-104].

Посилення гарантування прав людини на рівні Конституції України, на наш погляд, повинно охоплювати:

- інституційну складову – Основний Закон України містить різні юридичні інституційні засоби, що гарантують реалізацію прав людини. Це, наприклад, Президент України, який є гарантом прав та свобод людини відповідно до Конституції України. Так само виступає гарантом прав і свобод громадян Уповноважений з прав людини Верховної Ради України. Окрім того суди загальної юрисдикції, Конституційний Суд України, органи прокуратури та інші органи державної влади й місцевого самоврядування виступають інституційними засобами забезпечення прав людини. Проте, сьогодні появляються інші спеціалізовані правозахисні інституції, які потребують свого конституційного визнання. Це, наприклад, Радник –Уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу, Радник –Уповноважений Президента України з питань безбар'єрності, Урядовий уповноважений з питань етнонаціональної політики, Урядовий уповноважений з прав осіб з

інвалідністю, Урядовий уповноважений з питань гендерної політики, освітній омбудсмен, Рада бізнес-омбудсмена, Уповноважений із захисту державної мови, військовий омбудсмен та ін. Ці інституції потребують створення для них нормальних умов праці, а також налагодження тісної співпраці між собою, з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, вітчизняними та зарубіжними правозахисними організаціями, що можливе за умови визнання їх статусу на рівні Конституції України.

Інституційну складову конституційно-правового механізму забезпечення прав людини слід посилити за рахунок конкретизації в Основному Законі України повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування щодо їх місця і ролі в реалізації, охороні та захисті прав і свобод людини. Необхідно також розширити конституційні можливості інститутів громадянського суспільства (перш за все правозахисних) впливати на дотримання прав людини в нашій країні та контролювати діяльність національних органів публічної влади у сфері прав людини і притягнення державних посадовців до відповідальності за їх порушення.

- проблему допустимих обмежень прав людини. Мається на увазі оптимізація конституційних підстав можливих обмежень державою та її органами здійснення прав людини. Зокрема, видається необхідним, по-перше, сам перелік таких підстав привести до повної відповідності з їхніми міжнародно-правовими стандартами і ці підстави не можуть бути кількісними й ширшими, ніж ті, що передбачені стандартами. Наприклад, в Європейській конвенції з прав людини можливість обмеження свободи думки передбачена лише у чотирьох випадках: 1) в інтересах громадської безпеки; 2) для охорони публічного порядку; 3) для охорони здоров'я чи моралі; 4) для захисту прав і свобод інших осіб. Натомість в Конституції України здійснення цього права може бути

обмежене в інтересах: 1) національної безпеки; 2) територіальної цілісності; 3) громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам; 4) для охорони здоров'я населення; 5) для захисту репутації інших або права інших людей; 6) для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно; 7) для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [1].

По-друге, межі таких обмежень повинні бути обумовлені принципом верховенства права і його важливою складовою – принципом пропорційності, який має знайти своє закріплення у Конституції України. Посилання на таку соціально-природну підставу обмеження реалізації прав людини, як необхідність досягнення збалансованості їх реалізації з правами й правомірними інтересами інших суб'єктів та й усього суспільства загалом відповідатиме міжнародним стандартам забезпечення прав людини. З огляду на це, доцільно доповнити розділ II положенням, згідно з яким обмеження прав людини мають бути обумовлені захистом публічного інтересу з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших людей, забезпечення справедливих вимог моралі, національної безпеки і громадського порядку.

По-третє, такі обмеження повинні точно відповідати передбаченим у самій Конституції цілям і їх запровадження у кожному конкретному випадку має бути визнано необхідним у демократичному суспільстві.

По-четверте, треба визнати той негативний факт, що в Основному Законі України доволі вільно і спрощено формулюється свобода розсуду держави – широка, ніким і нічим не контрольована свобода дій органів державної влади при обмеженні прав людини. Наприклад, якщо європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод допускає можливість втручання у здійснення права на повагу до свого житла лише задля чітко перерахованих цілей на підставі закону і коли такі

дії необхідні в демократичному суспільстві, то, як справедливо підкреслюють фахівці, в Конституції такі цілі взагалі не визначаються (конституційні приписи «врятування життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину» [1] не можна вважати повноцінними цілями), про необхідність в демократичному суспільстві таких дій не йдеться і всі обмеження будуються на єдиному критерії – законі. На практиці це призводить до конфлікту Конституції і міжнародних зобов'язань України.

По-п'яте, слід наповнити новим змістом загальну заборону будь-якої дискримінації людини, водночас розширивши підстави недискримінації. Зокрема, в цьому плані потрібно привести зміст положень Конституції України у відповідність з визнаними нашою країною міжнародними угодами. Так, Європейською конвенцією з прав людини передбачені заборони дискримінації, які в Основному Законі України подаються в іншому аспекті, наприклад, заборона дискримінації за ознаками: релігії подається лише стосовно «релігійних переконань», національного походження подається стосовно етнічного походження тощо.

Окремо слід звернути увагу на невідповідність національного конституційного регулювання питання недискримінації вимогам Європейського Союзу, зокрема Хартії основоположних прав Європейського Союзу. Так, Основним Законом України заборонена дискримінація за «релігійними, політичними та іншими переконаннями». Натомість, в Хартії йдеться про переконання і погляди, що є різними проявами дискримінації, а тому і подаються окремо критерії за ознаками: релігії, переконань, політичних та інших поглядів. Також в Конституції України на відміну від Хартії основоположних прав Європейського Союзу відсутні заборони дискримінації за генетичними характеристиками, належності до національних меншин, походження, обмеження

працездатності, віку, сексуальної орієнтації. Тому вітчизняний законодавець повинен взяти це до уваги і, з урахуванням намірів вступу України до Європейського Союзу, внести відповідні зміни до Конституції України.

В цілому зазначимо, що модернізація Основного Закону України у сфері прав людини полягає в їх уточненні, розширенні, змістовному збагаченні й посиленні гарантованості, що в кінцевому рахунку сприятиме підвищенню рівня гуманістичності Конституції України, формуванню національної правової системи на «людиноцентристській» основі, удосконаленню конституційно-правового статусу людини в Україні, підвищенню реалістичності прав людини та їх захищеності до європейських стандартів; посиленню формування і розвитку громадянського суспільства в контексті зростання його відповідальності за забезпечення прав і свобод людини; підвищенню ефективності конституційно-правового механізму забезпечення прав людини в нашій країні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.06.2025).
2. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів / пер. з 2-го англ. вид. / Дж. Сарторі. К., 2001.
3. Конституційне право України: курс лекцій / Р. Я. Демків. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 332 с.

Клименко О. М., головний науковий консультант сектору розвитку законодавства з питань правової політики, організації публічної влади відділу з питань правової політики, організації публічної влади Дослідницької служби Верховної Ради України, доктор юридичних наук, професор
ORCID ID 0000-0001-6509-902X

Феномен конституційної ідентичності

Проблематика правової природи, змісту та юридичної кваліфікації поняття **конституційної ідентичності** сьогодні становить важливий, із зростаючим науковим потенціалом напрям правничих досліджень як в контексті міжнародного, у тому числі європейського права, так і національних правових систем, й охоплює різні аспекти галузевих знань, зокрема філософії, історії, культурології, соціології. Актуальність цієї проблематики для України посилюється стратегічним пріоритетом євроінтеграції, адже, як відомо, саме у зв'язку із застосовуванням права ЄС державами-членами концепція конституційної ідентичності з часу останнього розширення отримала нову хвилю розвитку. Для України в умовах масштабної російської воєнної агресії її значення, як власне питання національної ідентичності в цілому, є ключовими в порядку денному боротьби України за незалежність, суверенітет і свободу національного самовизначення Українського Народу.

Важливість вивчення правового явища конституційної ідентичності посилюється політичним значенням цього концепту в рамках реалізації загальної політики ЄС. В українському контексті про це свідчить високий

формат національної дискусії [1]. Актуальність цієї тематики в науковому просторі підтверджується широким діапазоном дослідницьких і просвітницьких проектів, наукових пошуків зарубіжних[2; 3; 4; 14] і вітчизняних вчених та експертів[6; 7; 8; 9; 12; 13;15; 16].

Не заглиблюючись в історичні розвідки щодо генези концепту конституційної ідентичності, відзначимо варіативність наукових підходів до розуміння, визначення поняття, змісту цього правового явища та його значення.

В іноземних наукових джерелах непоодинокими є критичні оцінки з цього питання. Деякі дослідники, відзначаючи загадковість, невловимий характер явища, спростовують його правове значення, характеризуючи його як сконструйовану, спрощену, уявну, ефемерну реальність, що ґрунтується на крихкій концепції та суб'єктивних судженнях[3; 4]. Негативна конотація щодо інтерпретації даного поняття пояснюється ризиками поширення євроскептицизму на тлі розвитку практики використання конституційної ідентичності як інструмента для подолання принципу примату/верховенства права ЄС або встановлення юридичних лімітів його застосування[5, 12-13]. Водночас, інші вчені наголошують на практичному значенні конституційної ідентичності, її важливих атрибутивних та запобіжних функціях [2].

В українському науковому просторі також висловлюються різні погляди щодо обґрунтування та визначення поняття конституційної ідентичності із застосуванням різних критеріїв та методологічних прийомів. У рамках широкого підходу конституційну ідентичність напряду пов'язують із національною конституційною традицією (М.Савчин [6]); визначають через зв'язок соціуму та інститутів держави, що формує її політико-правову систему, індивідуалізує особливості конституційного ладу, вирізняє з-поміж інших держав(Т.Гарасимів[7],

О. Никорак[8]; розглядають як соціокультурні та політико-правові особливості, що впливають на конституційні трансформації, у рамках конституційного процесу (С. Серьогіна)[9]. Поширеним є ціннісний критерій, на основі якого С. Різник визначає конституційну ідентичність як конфігурацію конституційних цінностей у тріаді «індивідуальне-колективне-державне» на основі єдиних цінностей[10]. М. Гнатовський акцентує на тому, що конституційна ідентичність європейських країн, у тому числі й України, це і є європейські цінності, що включає необхідність захисту прав та основоположних свобод людини[11]. На важливості захисту прав і свобод у цьому контексті наголошує і В.Лемак.[11] За інституційним критерієм обґрунтовуються сутнісний зв'язок конституційної ідентичності з формою правління [12] та установчою владою [13].

У рамках вузького (нормативного) підходу конституційну ідентичність характеризують як унікальне поєднання фундаментальних цінностей, принципів, закріплених та відображених у конституції [14; 15]. Пропонують також розглядати як систему інтерпретаційних аргументів, що використовуються конституційними судами [16].

Широка палітра наукових підходів з цього питання дає чітке уявлення про багатоаспектність інтерпретацій конституційної ідентичності як правового явища, насамперед у конституційному праві, що змістовно збагачує загальну концепцію і в залежності від контексту та сфери застосування формує проекції широкого та вузького вимірів інтерпретації, міжнародного, національного, полінаціонального (регіонального), політичного, правового, культурологічного, соціологічного та інших концептів. У єдності та системному зв'язку цих підходів є підстави вести мову про формування наукової доктрини конституційної ідентичності.

Національний концепт конституційної ідентичності України тісно пов'язаний із державною доктриною національної ідентичності, що має конституційні витoki та нормативне втілення на законодавчому рівні. Припис абзацу п'ятого Преамбули Конституції України підтверджує європейську ідентичність Українського народу. Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 № 2834-ІХ державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності визначена складової забезпечення національної безпеки України.

Офіційною конституційною доктриною сформовано підходи та певні маркери національного концепту конституційної ідентичності, що містяться в позиціях Конституційного Суду України. Суд акцентує на втіленні загальних для держав-членів ЄС конституційних цінностей в національне законодавство (Рішення від 22.06.2022 № 5-р(II)/2022); конституційні гарантії вільного розвитку підприємництва мають втілювати європейську ідентичність Українського народу (Рішення від 18.12.2024 № 12-р(II)/2024, Рішення 21.01.2025 № 3-р(II)/2025). Суд зазначив, що юридичний статус української мови як державної є водночас засадничою конституційною цінністю та невіддільною частиною її конституційної ідентичності (Рішення від 14.07.2021 № 1-р/2021).

Беручи до уваги, що Європейський Союз ґрунтується на політичній єдності задля всебічного співробітництва на засадах визнання спільних цілей і цінностей та взаємоповаги до національних особливостей, що втілено в установчих договорах ЄС та красномовно відображено в його офіційному девізі «Єдність у різноманітті» (United in diversity), для усунення можливих конституційних конфліктів в рамках Союзу правом ЄС вироблено правову концепцію національної ідентичності. В

Лісабонському форматі ЄС її втілено, зокрема, в приписах статті 4(2) Договору про ЄС та преамбулі (абз. 3) Хартії основних прав ЄС. У контексті загального принципу примату права ЄС її практичне значення передбачає врахування особливостей національного правового порядку, що в ході практики конституційного правозастосування отримало втілення в конструкції конституційної ідентичності.

Як правовий інструмент конституційна ідентичність покликана ідентифікувати державно-установчу / установчо-функціональну правосуб'єктність народу / держави щодо забезпечення конституційного правопорядку в частині, що стосується його національного контексту, в проекції інтегрованої участі додержання транснаціонального конституційного правопорядку, в основу якого покладені універсальні принципи конституціоналізму. Таким чином, конституційну ідентичність можна розглядати елементом в механізмі управління конфліктами, які можуть виникати в проекції «національне право - право ЄС», що є основою для конвергенції національних особливостей в архітектурі єдиного конституційного правопорядку Союзу.

У такому контексті загальну конструкцію конституційної ідентичності, на нашу думку, оформлюють норми основного закону, які:

1) ідентифікують державу як явище/утворення за загально-визнаними критеріями. Відповідно до класичного підходу міжнародного права щодо визначення держави як суб'єкта права такими критеріями є: народ, територія, система самоврядування/управління (державна система). Тож, в українському контексті конституційним ядром є норми конституційного акта про суверенітет народу, що втілюється в невід'ємному праві на самовизначення, утвердженні незалежності утвореної ним держави в межах визнаної території (установчі елементи);

2) ідентифікують державу за офіційними атрибутами, що традиційно використовуються для ідентифікації та вирізнення її з-поміж інших, як-от: назва, прапор, герб, гімн, мова (атрибутивні елементи);

3) визначають особливості політичного дизайну держави, тобто системи здійснення державної влади, при тому, що в її основі лежить загальний принцип розподілу державної влади на функціональні гілки (законодавча, виконавча та судова) на засадах їх взаємного стримування та протизваг (політично-інституційні елементи);

4) вирізняють державу за ознаками національної самобутності народу: культурна самобутність - мова, історична спадщина державотворення, національна свідомість (усвідомлення спільності традицій української нації як багатонаціональної тощо); релігійна самобутність (історично сформоване домінування християнської релігійної традиції, про що свідчить відповідне посилення у преамбулі конституції); родинно-сімейно-шлюбні традиції тощо (елементи національної самобутності);

5) національні компоненти конституційної інклюзії в контексті забезпечення прав людини (елементи інклюзії захисту прав людини).

Список використаних джерел:

1. Українська конституційна ідентичність та європейська інтеграція: пошук балансу : III Маріупольський конституційний форум. 4 жовтня 2024. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/iii-mariupolskyu-konstytuciynyy-forum-ukrayinska-konstytuciyna-identychnist-v-konteksti>

2. Мирослав Гранат. Конституційна ідентичність та її значення. Український часопис конституційного права. № 4, 2021. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2021/konstytutsiina-identychnist-yii-znachennia/>

3. Monika Polzin. Constitutional Identity as a Constructed Reality and a Restless Soul. Published online by Cambridge University Press: 06 March 2019. German Law Journal , Volume 18 , Issue 7: Special Issue: Constitutional Identity in the Age of Global Migration , 01 December 2017 , pp. 1595 – 1616. URL: <https://scispace.com/pdf/constitutional-identity-as-a-constructed-reality-and-a-4yb4gidtzy.pdf>
4. Katarzyna Krzyżanowska. Judicialization of Constitutional Identity. European University Institute, December 15, 2024. Available at SSRN: URL: <https://ssrn.com/abstract=5243650> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5243650>
5. The notion of constitutional identity and its role in European integration. April 02, 2024. Publications Office of the European Union. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/befde629-f1b1-11ee-8e14-01aa75ed71a1/language-en>
6. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с. С.27-28.
7. Тарас Гарасимів. Аксіологічна детермінація конституційної ідентичності. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”, 2023, № 2 (38). URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2023/nov/31650/6.pdf>
8. Никорак О. Ю. Конституційна ідентичність як категорія конституційного права : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 - Право] / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2023. 248 с.
9. Светлана Серегина. Конституционный процесс и конституционная идентичность. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14314/1/Serohina_86-90.pdf

10. Українська конституційна ідентичність та європейська інтеграція: пошук балансу : III Маріупольський конституційний форум. 4 жовтня 2024. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/iii-mariupolskyu-konstytuciynyy-forum-ukrayinska-konstytuciyna-identychnist-v-konteksti>
11. Українська конституційна ідентичність та європейська інтеграція: пошук балансу. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/ukrainian-constitutional-identity-and-european-integration-finding-a-balance>
12. Петришин О. В., Петришин О. О. Форма правління України в умовах євроінтеграції: традиції і новації. Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану : монографія / Нац. акад. прав. наук України; редкол. : В. А. Журавель [та ін.]. Харків : Право, 2023. С. 73-82.
13. Колісник В. П., Берченко Г. В., Слінько Т. М. Конституційна ідентичність як втілення установчої влади. Вісник Національної академії правових наук України. 2022. Т. 29. № 3. С. 69-88.
14. Geuens, Maaike. Constitutional Identity: Thick Interpretation by Citizens. Tilburg University Research Portal. URL:<https://research.tilburguniversity.edu/en/projects/constitutional-identity-thick-interpretation-by-citizens>
15. Олена Бориславська. Державна мова і конституційна ідентичність України: природа взаємозв'язків. Український часопис конституційного права, 2023, №3. URL:<https://www.constjournal.com/pub/3-2023/derzhavna-mova-konstytutsiina-identychnist-ukrainy-priroda-vzaiemozviazkiv/>
16. Oksana Shcherbanyuk. Constitutional identity in the argumentation of decisions of constitutional courts. Конституційно-правові академічні студії. Випуск 3. 2020. URL:<http://journal-kpas.uzhnu.edu.ua/article/view/23004>

Шилін М. О., головний науковий співробітник НОЦ Національної академії Служби безпеки України доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

<https://orcid.org/0000-0001-8169-9324>

Дерев'янка С. М., професор кафедри політичних наук Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор політичних наук, професор, заслужений працівник освіти України

<https://orcid.org/0000-0003-3848-7072>

Стратегія забезпечення державної безпеки: доцільність і перспективи оновлення

Формування та реалізація в Україні державної політики національної безпеки є чи не найголовнішою проблемою ефективного управління суспільством, що трансформується. Вихідним є сформоване науковцями і закріплене в законодавстві України розуміння, що державна безпека є визначальним елементом (підсистемою) системи національної безпеки, до якої також входять такі структурні елементи: економічна безпека, воєнна безпека, політична безпека, інформаційна безпека, гуманітарна безпека, демографічна безпека, біологічна безпека, екологічна безпека та інші.

Національна безпека і забезпечення національної безпеки виступають по відношенню до державної безпеки і забезпечення державної безпеки родовими категоріями. Державна політика України із забезпечення державної безпеки є елементом державної політики України із забезпечення національної безпеки.

16 лютого 2022 року Указом Президента України за № 56/2022 було затверджено Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30

грудня 2021 року «Про стратегію забезпечення державної безпеки України» [1]. Стратегія забезпечення державної безпеки(надалі – Стратегія) була розроблена відповідно до приписів Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII [2]. Необхідність цього була зумовлена тим, що проблема забезпечення державної безпеки для будь-якої країни апріорі є завжди є центральною, пріоритетною і важливою. З урахуванням збройної агресії рф проти нашої країни вона нині є особливо ваговою, оскільки від її вирішення залежить сам факт існування України як суверенної держави.

Відповідно до пункту 1 першого розділу «Загальні положення» Стратегія визначає реальні і потенційні загрози державній безпеці України. напрями та завдання державної політики у цій сфері. Вона є основою для планування і реалізації політики у сфері державної безпеки, а згідно з пунктом 2 цього ж розділу реалізація положень Стратегії здійснюватиметься на плановій основі на період до 2025 року [1]. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки нової Стратегії державної безпеки на наступний історичний період.

Аналіз змісту і практики реалізації цієї Стратегії спонукає висловити власні міркування щодо доцільності і перспектив її оновлення, змісту ключових положень. Розгорнута аргументація концептуальних засад Стратегії державної безпеки України, обов'язкових структурних елементів цього програмного документа національної безпекової політики у нас буде опублікована у збірнику наукових праць «Держава і право», що видається Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Насамперед щодо виду аналізованого нормативно-правового акту. У статті 1 «Визначення термінів» Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 року № 2469-VIII сформульоване таке визначення поняття «стратегія національної безпеки»: це документ довгострокового

планування, що визначає загрози національній безпеці та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері безпеки [2].

Зважаючи на вищезазначене, вважаємо за можливе визначити «Стратегію забезпечення державної безпеки України» як відповідну державну політику – довгострокову програму планування з вирішення проблеми забезпечення безпечного функціонування України як суверенного, незалежного, соборного, політико-територіального утворення. Стратегія забезпечення державної безпеки, на нашу думку, повинна відповідати таким вимогам:

- бути спрямованою на досягнення стратегічної мети – забезпечення безпечного функціонування країни як суверенного, незалежного, соборного, політико-територіального утворення у визначений період;
- являти собою недеталізований план дій – програмний документ, що розкриває зміст відповідної державної політики (сили, засоби, способи, правове, інформаційне, матеріально-технічне забезпечення досягнення мети – вирішення зазначеної актуальної проблеми);
- охоплювати тривалий період часу (встановлений законодавством термін повноважень президента як глави держави);
- бути реалістичною (визначений механізм та передбачувані терміни реалізації давали б змогу вирішити поставлені завдання і досягти стратегічної мети);
- мати структурно-динамічну раціональність (як відповідна система повинна передбачати внутрішню цілісність, збалансованість та взаємозв'язок із структурними елементами та чітке розмежування повноважень системи суб'єктів);

- бути науково обґрунтованою (формуватися на аналізі оперативної ситуації, прогнозі її розвитку та мати чіткий і зрозумілий виклад положень, заснованих на результатах наукових досліджень);

- адекватною (створювати необхідні умови для гарантування безпечного функціонування України як суверенного, незалежного, соборного, політико-територіального утворення відповідно до наявних та потенційно можливих ризиків, викликів, загроз і небезпек).

Структурно Стратегія як специфічний програмний документ повинна мати такі складові елементи :

- понятійний апарат – визначені дефініції: «стратегія забезпечення державної безпеки», «державна безпека», «загрози державній безпеці», «забезпечення державної безпеки», «державна політика із забезпечення державної безпеки, «об'єкти забезпечення державної безпеки», «суб'єкти забезпечення державної безпеки»;

- правові засади і принципи формування і реалізації Стратегії як довгострокової програми планування;

- реальні і потенційно можливі загрози державній безпеці;

- мету, напрями і завдання державної політики із забезпечення державної безпеки;

- суб'єкти і об'єкти державної політики із забезпечення державної безпеки;

- інституційний механізм реалізації державної політики із забезпечення державної безпеки (організаційний, керівний (РНБОУ);

- виконавчі (складові сектору безпеки і оборони), координаційний орган (СБУ);

- організаційно-правове, матеріально-технічне та фінансове забезпечення;

– заходи досягнення визначеної мети державної політики забезпечення державної безпеки;

– передбачувані результати реалізації заходів довгострокової програми планування.

З урахуванням цього в ньому доцільно передбачити такі розділи: «Загальні положення», «Безпекове середовище та загрози державній безпеці», «Мета, завдання, напрями і заходи», «Організаційно-правове, наукове та матеріально-технічне забезпечення реалізації Стратегії», «Очікувані результати».

Конкретне наповнення кожного із названих розділів нами напрацьовано, запропоновано до використання й буде опубліковано. Тут же звернемо увагу на те, що правові основи, принципи формування і реалізації Стратегії як довгострокової програми планування, як і названі структурні елементи, повинні базуватися на ґрунтовних теоретичних засадах, зокрема чіткому усвідомленні розуміння державної політики як політико-правового явища.

Визначення об'єктів забезпечення державної безпеки повинно відбуватися, виходячи з компонентів, які утворюють країну як державу. Україна є соборною, суверенною, незалежною державою. Відтак об'єктами забезпечення державної безпеки України є: соборність, суверенітет, незалежність, конституційний лад, територіальна цілісність, державний механізм управління, а тому напрямками державної політики у сфері державної безпеки слід визнати:

– забезпечення соборності – територіальної, національно-культурної, ідеологічної та духовної єдності (духовного єднання всіх територій, які історично належали українському народові, єдності і цілісності загальної території);

– забезпечення суверенітету – повноти влади держави, її самостійності, відсутності підлеглості, незалежність від інших держав у внутрішній і зовнішній політиці;

– забезпечення конституційного ладу – встановленого Основним Законом суспільно-політичного устрою, порядку організації і функціонування інститутів держави і суспільства, системи суспільних відносин;

– забезпечення територіальної цілісності, недоторканності держави від посягань з боку інших держав шляхом застосування військової сили або погрози силою, зазіхань на державний кордон, його непорушність;

– забезпечення безпеки діяльності механізму державного управління, гарантування ефективного і безпечного функціонування державного апарату.

У Розділі II *«Правові засади і принципи формування і реалізації Стратегії»*, зокрема, вважаємо за доцільне наголосити, що правовою основою Стратегії забезпечення державної безпеки є Конституція України, Закон України «Про національну безпеку», інші закони України та міжнародні договори і угоди, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою і які стосуються сфери державної безпеки, чинна Стратегія національної безпеки України, а також видані на їх виконання інші нормативно-правові акти України.

При розробці й реалізації Стратегії необхідно дотримуватися таких принципів: верховенства права, демократизму, законності, гуманізму, системності, науковості, доцільності, послідовності, достатності, об'єктивності, адекватності, обґрунтованості, плановірності, прозорості, структурної збалансованості, взаємодії, підзвітності, цивільного контролю за діяльністю суб'єктів забезпечення державної безпеки.

При визначенні завдань державної політики із забезпечення державної безпеки в Стратегії не повинно бути декларативності, віднесення до них завдань державної політики із забезпечення інших різновидів (елементів) системи національної безпеки, а також завдань і заходів окремих суб'єктів забезпечення державної і національної безпеки, певної їх плутанини. Для їх розмежування слід усвідомити, що завдання державної політики із забезпечення державної безпеки становлять первинний, умовно стратегічний рівень. Завдання суб'єктів державної безпеки із забезпечення державної безпеки – вторинні, умовно тактичного рівня. При цьому вони поділяються на загальні завдання забезпечення державної безпеки і завдання, які стосуються певного напрямку – вирішення проблеми убезпечення від загроз того чи іншого об'єкта (конституційного ладу, суверенітету, соборності, територіальної цілісності, недоторканності держави від посягань з боку інших держав, безпеки функціонування механізму державного управління).

Завдання забезпечення державної безпеки, які стосуються певного напрямку, повинні визначатися, виходячи із специфіки (особливостей) об'єкта та чинників, як становлять чи можуть становити для нього загрозу, тобто реальних та потенційних загроз. Завданнями ж державної політики на цьому напрямі забезпечення державної безпеки є створення відповідних умов для цього.

На підставі викладеного вважаємо також, що завдання державної політики у сфері забезпечення державної безпеки повинні бути визначені в Стратегії державної безпеки за напрямами зазначеної державної політики.

Поряд із напрямами і завданнями в Стратегії можуть бути передбачені й заходи для досягнення визначеної мети державної політики забезпечення державної безпеки.

Висловлені пропозиції щодо концептуальних засад нової Стратегії забезпечення державної безпеки, визначення її термінологічного апарату, структури, змістовного наповнення розділів доцільно винести на обговорення на відповідному науково-практичному семінарі чи круглому столі з метою можливого використання при розробці й ухваленні цієї Стратегії із залученням провідних учених Національної академії Служби безпеки України, Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, а також співробітників Ради національної безпеки і оборони України, Офісу Генерального прокурора, Конституційного Суду України та створення за результатами обговорення спеціальної робочої групи для підготовки зазначеного нормативно-правового акту.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року “Про стратегію забезпечення державної безпеки України”: Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>

2. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241; поточна редакція — Редакція від 09.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

Онищук І. І., професор кафедри правоохоронної діяльності Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор Центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор юридичних наук, професор
ORCIDID: 0000-0001-9472-5472

Правова держава і конституційна юстиція: між нормою і справедливістю

Вступ

Процес становлення правової держави в Україні є органічно пов'язаний із розвитком інституцій конституційної юстиції. Конституційний Суд України (далі – КСУ) відіграє ключову роль як арбітр між позитивним правом і принципами справедливості, забезпечуючи верховенство Конституції як Основного Закону держави. Питання співвідношення між нормою права та справедливістю набуває особливої актуальності в контексті посттоталітарного трансформаційного суспільства, де триває інтенсивний пошук легітимного правопорядку.

1. Правова держава як ідеал і реальність

Концепція правової держави ґрунтується на базових засадах сучасного конституціоналізму, таких як принцип верховенства права, поділ влад, незалежність судової гілки влади, а також гарантованість прав і свобод людини і громадянина. У своїй теорії права Ганс Кельзен визначає правову державу як таку форму організації державної влади, у якій система норм права має ієрархічну структуру, а кожна норма логічно виводиться з вищої за рангом [6, с. 199–202].

Разом з тим, у контексті транзитивних демократій, зокрема в Україні, практична реалізація ідеалу правової держави стикається з цілою низкою викликів. Серед них – політична нестабільність, системна корупція, низький рівень правової культури та дефіцит інституційної довіри. За таких умов правова держава постає радше як нормативно-ціннісна орієнтація, ніж як сформований і стійкий соціально-правовий феномен.

2. Конституційна юстиція як механізм стримувань і противаг

Конституційна юстиція виконує ключову роль у забезпеченні верховенства Конституції, зокрема шляхом контролю за відповідністю нормативно-правових актів Основному Закону та гарантування основоположних прав і свобод людини і громадянина. В українській правовій системі ця функція реалізується через діяльність КСУ, який уповноважений визнавати акти неконституційними, офіційно тлумачити положення Конституції, а також розглядати індивідуальні конституційні скарги.

Показовим у цьому контексті є Рішення КСУ № 4-р/2019 від 13 червня 2019 року, ухвалене у справі за конституційною скаргою щодо неможливості оскарження ухвали про тримання під вартою. У цьому рішенні Суд визнав низку положень Кримінального процесуального кодексу України такими, що суперечать праву особи на ефективний засіб юридичного захисту, гарантований Конституцією. КСУ визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України, оскільки воно унеможливорює окреме апеляційне оскарження ухвали суду про продовження строку тримання особи під вартою, постановленої в межах судового розгляду в суді першої інстанції до винесення остаточного рішення у справі [9].

Зазначене рішення засвідчує спроможність КСУ забезпечувати реальний пріоритет справедливості над формальною законністю, водночас зміцнюючи правову державність і захисну функцію конституційного правосуддя.

Порівняльно-правовий аналіз демонструє, що інститути конституційної юстиції в таких державах, як Німеччина, Італія та Іспанія, мають глибоку традицію захисту фундаментальних прав і свобод людини. Особливою є практика Федерального конституційного суду Німеччини (Bundesverfassungsgericht), юриспруденція якого суттєво вплинула на формування сучасних стандартів у сфері європейського конституціоналізму.

Зокрема, у відомому рішенні від 15 грудня 1983 року, ухвалену у справі щодо загальнонаціонального перепису населення (Volkszählungsurteil – *«рішення про перепис населення»*), Суд вперше сформулював і закріпив принцип інформаційного самовизначення (*informationelle Selbstbestimmung*) як складову гідності людини (*Menschenwürde*), що охороняється Основним Законом (Grundgesetz). Цей принцип, який полягає у праві особи самостійно визначати обсяг і спосіб використання інформації про себе, набув нормативного статусу та став орієнтиром (еталоном) для подальшого розвитку стандартів справедливості в європейському конституційному праві[3, с. 43–45].

Не менш показовим є досвід Італії, де Конституційний суд Італійської Республіки (Corte Costituzionale) традиційно відіграє активну роль у забезпеченні балансу між суспільним інтересом і охороною суб'єктивних прав особи. У своїх численних рішеннях Суд послідовно підкреслює пріоритет гідності людини (*dignità umana*) як базового принципу конституційного ладу, який лежить в основі усього правопорядку. Особливо варто відзначити рішення № 1146/1988, у якому Суд визнав

неконституційним положення, що обмежувало право на приватність особи, апелюючи до «непорушності особистісного ядра автономії»[5].

3. Дилема між нормою і справедливістю

У межах загальної теорії права однією з фундаментальних методологічних проблем залишається співвідношення понять *lex* та *ius* – формально-юридичної законності та матеріальної справедливості. Ця дихотомія відображає глибшу філософсько-правову напругу між позитивістським підходом до права як сукупності норм, установлених державою, та природно-правовим розумінням права як вираження об'єктивних моральних засад і універсальних цінностей.

Конституційна юстиція виявляється особливо чутливою до цієї проблематики, оскільки виступає на перетині між юридичною буквою Основного Закону та необхідністю її тлумачення в дусі справедливості, гідності та прав людини. З одного боку, Конституційний Суд зобов'язаний забезпечувати формальну відповідність актів Конституції України, з іншого – покликаний реалізовувати її змістовні цінності в контексті еволюції соціальних відносин.

Особливої актуальності ця функція набуває в межах механізму конституційної скарги, запровадженого статтею 151-1 Конституції України. Цей інститут надає фізичній особі право звернутися до КСУ з метою перевірки конституційності норм закону, що були застосовані у конкретній справі та, на думку заявника, порушили його (її) основоположні права.

Зразком застосування цього механізму є Рішення КСУ № 2-р(П)/2024 від 20 березня 2024 року, в якому було визнано неконституційним положення законодавства, що обмежувало осіб з інвалідністю у реалізації права на пенсійне забезпечення. Суд, керуючись принципом соціальної справедливості, закріпленим у преамбулі Конституції та статтях 1, 3 і 46,

продемонстрував приклад правозастосування, в якому переважає не формально-юридичне тлумачення, а орієнтація на захист людської гідності та рівності. Припис статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI (із наступними змінами), положення якого поширюються на регулювання відносин у межах Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII (із змінами), а також перше речення частини третьої статті 67 останнього Закону, були визнані неконституційними [11].

В італійській правовій доктрині Конституційний суд Італії застосовує концепцію «bilanciamento» – зважування прав і принципів – що дозволяє виходити за межі формальної законності, аби забезпечити матеріальну справедливість [5, с. 3].

Німецький правознавець Роберт Алексі у межах своєї теорії конституційних прав підкреслює, що застосування принципу пропорційності є ключовим механізмом узгодження між нормою та моральною справедливістю [1, с. 45–67]. Принцип пропорційності передбачає, зокрема, необхідність адекватності засобів, мінімальності втручання і досягнення належного балансу між легітимною метою держави та обсягом обмеження прав.

У подібному ключі Арон Барак наголошує, що пропорційність – це не лише юридичний тест, а інструмент, який слугує фільтром недопустимих обмежень основоположних прав [2, с. 132–138]. Згідно з Бараком, справжня правова держава не може ігнорувати етико-правові орієнтири, і саме пропорційність у цьому контексті є умовою легітимності будь-якого обмеження.

4. Український досвід і виклики часу

Інституційне впровадження конституційної скарги в Україні у 2016 році, що відбулося внаслідок внесення змін до Конституції України Законом № 1401-VIII, означало важливий якісний прорив у розвитку національної моделі конституційного контролю, спрямованої на індивідуалізацію юстиції та її адаптацію до потреб конкретного суб'єкта права. Відтепер кожна фізична особа отримала можливість бути суб'єктом конституційного провадження, що знаменувало перехід від абстрактного до суб'єктно-орієнтованого (індивідуалізованого) контролю за конституційністю норм [7, с. 88–91].

Однак ефективність функціонування цього механізму залишається похідною від низки системних чинників. Серед них – рівень правової культури та професійної незалежності суддів Конституційного Суду, доступність і прозорість процедур, а також здатність суду виходити за межі юридичного позитивізму у випадках, коли необхідно забезпечити відповідність формального закону фундаментальним засадам справедливості. У цьому сенсі конституційна скарга є не лише юридичним інструментом, а й виявом етичного імперативу права – служити людині та оберігати її гідність у межах конституційного порядку [1, с. 131–135].

Застосування цього інституту вимагає балансу між правовим формалізмом і так званим субстантивним правосуддям (*substantive justice*) – здатністю не лише тлумачити, а й осмислювати право в контексті його морального змісту [8, с. 42–47]. Саме тому в сучасному праворозумінні дедалі більше утверджується ідея, що Конституція є не просто набором норм права, а живим текстом із високим аксіологічним навантаженням, інтерпретація якого має враховувати не лише букву, а й дух Основного Закону [1, с. 70].

Проблеми функціонування КСУ – зокрема політичний тиск, як у ситуації з рішенням № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 року щодо скасування

електронного декларування – свідчать про інституційну крихкість і ризики підриву довіри до суду [10]. Натомість у країнах з усталеною демократією, таких як Французька Республіка чи Південна Корея, інституції конституційної юстиції демонструють незалежність і послідовність у захисті прав людини, навіть у контексті політичної поляризації [4].

Висновки

Правова держава неможлива без ефективної системи конституційного контролю, яка виступає мостом між законом і справедливістю. Конституційна юстиція покликана бути не лише технічною інстанцією тлумачення норм права, а моральним авторитетом, який утверджує верховенство права у всіх його вимірах: формальному, матеріальному й етичному. Тільки за цієї умови можлива гармонія між нормою й справедливістю, між літерою закону і духом права.

Таким чином, діяльність Конституційного Суду постає як простір для правової герменевтики, у якому *lex* не може бути відокремлена від *ius* без ризику правового формалізму. У цьому контексті конституційна юстиція в сучасних демократичних державах дедалі більше набуває рис морального арбітра, покликаного примирити норми права з принципами справедливості, гуманізму та поваги до людської особистості.

Список використаних джерел:

1. Alexy, R. (2002). *A theory of constitutional rights* (J. Rivers, Trans.). Oxford University Press. (pp. 45–67)
2. Barak, A. (2012). *Proportionality: Constitutional rights and their limitations*. Cambridge University Press. (pp. 132–138)
3. Bundesverfassungsgericht. (1983). *Volkszählungsurteil*, BVerfGE 65, 1. (pp. 43–45). Retrieved from <https://www.bundesverfassungsgericht.de>

4. Conseil Constitutionnel. (2021). *Décision n° 2021-832 QPC du 11 juin 2021*. (§5). Retrieved from <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2021/2021832DC.htm>
5. Corte Costituzionale. (1988). *Sentenza n. 1146/1988*. (p. 3). Retrieved from <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=1988&numero=1146>
6. Kelsen, H. (1967). *Pure theory of law* (M. Knight, Trans.). University of California Press. (pp. 199–202)
7. Sajo, A., & Uitz, R. (2017). *The Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism*. Oxford University Press. (288 p.)
8. Tushnet, M. (2009). *Weak courts, strong rights: Judicial review and social welfare rights in comparative constitutional law*. Princeton University Press. — (344 p.)
9. Конституційний Суд України. (2019). Рішення № 4-р/2019 від 13.06.2019. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text>
10. Конституційний Суд України. (2020). Рішення № 13-р/2020 від 27.10.2020. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/13_p_2020.pdf
11. Конституційний Суд України. (2024). Рішення № 2-р(II)/2024 від 20.03.2024. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2_r_2_2024.pdf

Сворак С. Д., доктор юридичних наук,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії
держави і права Навчально-наукового
юридичного інституту Прикарпатського
національного університету імені
Василя Стефаника

Козичар І.В., здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового юридичного
інституту Прикарпатського націона-
льного університету імені Василя
Стефаника

Державно-правовий устрій України у політичній парадигмі ОУН

Конституція України, схвалена Верховною Радою України 28 червня 1996 року, визнала і визначила новостворену державу як державу-суверена, державу незалежну, демократичну, соціальну і правову.

Українська нація, як творець першої у світі Конституції початку XVIII століття, таки дочекалася «нового і праведного закону» проголошеного Т. Шевченком у поемі «Юродивий» у середині XIX століття і отримала найдемократичнішу Конституцію світу XX ст.. Історична боротьба за конституційне визнання національної ідентичності українців та їх права на самостійну державу яка була пріоритетною впродовж століть формування нації, генези та трансформації власної держави увінчалась перемогою.

Водночас, державотворення України у 90-х роках XX століття зіткнулося з рядом організаційних, політичних та юридичних проблем. Серед них - відсутність національної політичної еліти не заангажованої комуністичною ідеологією, посилений тиск русифікованих бізнесових структур східних регіонів України економічно тісно пов'язаних із російським державним і господарським механізмом, жорсткий тиск ФСБ

на державно-політичний апарат в Україні. Більше того, сформовані органи влади в Україні на початку 90-х років склалися з партійно-політичної еліти УРСР, комсомольських активістів та представників кримінальних структур. Жодна з цих груп, за невеликим винятком, не мала досвіду державно-правового будівництва, юридичних чи політичних знань із політології, історії держави і права України, теорії державного устрою. Тому, Україна єдина серед усіх держав що вийшли зі складу СРСР зберегла навіть прокомуністичну назву нашого законодавчого органу - Верховна Рада, яка не відповідає ні її призначенню, ні функціям, ні завданням, ні повноваженням готувати та приймати закони.

Тому назріла необхідність сьогодні у час війни українського народу за незалежність початку ХХІ століття ще раз розглянути теоретичні аспекти побудови державницьких структур сформульовані ідеологами українського націоналізму. Традиційно, під формою держави теоретики розуміють «організацію політичної влади у державі взятую у єдності трьох елементів: форма державного правління, устрою, режиму» [1, с. 125].

Початок ХХ століття знаменував собою ряд спроб еліти українського суспільства збудувати Українську державу. Однак, мусимо визнати, що ані чіткого плану формування державного механізму, ані жодної стратегії при організації політичної влади при формуванні державного правління, чи державного устрою у революціонерів не існувало.

Уже з початку ХХ століття ряд українських мислителів формували нову політичну концепцію що ґрунтувалась на самостійницькій ідеології. Одним із перших творців та проповідників ідеї Української Самостійної Держави виступив Микола Міхновський - засновник та ідеолог Української Революційної Партії, програмою якої стала праця «Самостійна Україна» та світоглядний твір «Десять заповітів Українському народові» в якому викристалізовані програмові засади

світогляду та особистої поведінки українців [2, с. 89]. Першою заповіддю-дороговказом для українця повинна стати побудова єдиної неподільної від Карпат аж до Кавказу самостійної, вільної, демократичної України - республіки робочих людей. Відмова Миколи II від трону, спонукала М. Міхновського першим заявити, що «акт персональної унії з московськими царями укладений у 1654 році Богданом Хмельницьким , тепер упав сам собою, отже, Україна як держава повертає собі свої суверенні права, а бойовою програмою патріотів стала організація власного війська для власної держави» [2, С. 90].

І не дивлячись на те, що революційний зрив і визвольні змагання 1917-1924 років не увінчалися безпосередніми успіхами, адже Українська Армія яка була «подавлена ворожою перевагою», на думку ворога, перестала існувати, вони відіграли надзвичайно важливу роль у житті української нації - започаткували нову добу нашої історії [3, с. 10]. Характеризуючи означений історичний період Головний Командир УПА Тарас Чупринка наголошував, що це був момент коли «форми широкої повстанської боротьби замінено ... підпільно-конспіративними» [4, с. 311].

Водночас цей етап ознаменував собою нову добу українського державотворення, яке дало світові новий зразок демократичної національної держави, однак, відсутність підтримки провідних європейських країн і США привело до знищення радянською росією устоїв національної держави і створення маріонеткової української радянської республіки, конституційне забезпечення якої підтвердило фіктивність декларованого суверенітету Української Республіки

Тому сьогодні, розбудовуючи і захищаючи новітню Україну, необхідно ще раз звернутися до тих історичних джерел нашого національно-державного будівництва і визначити головні пріоритети нації у час війни за незалежність XXI століття, адже, згідно концепту

українського філософа і педагога Юліана Вассияна, який ще на початку ХХ століття твердив: «Ми стались нацією і не можемо вже думати і прагнути інакше ніж думає і чинить державна нація» [5, с.139].

Аналізуючи наукову розробку проблем державно-правового устрою України у політичній парадигмі ОУН, варто зазначити, що ще і досі немає глибокої наукової розробки проблеми, не зроблено чіткої аналітичної оцінки цього політичного феномену [6, с. 13].

Проблема національно-визвольного руху в Україні 20-40-х років ХХ століття залишається актуальною і сьогодні через призму вчення науки про державу і право в цілому та при аналізі конкретних планів державотворення та реалізації національно-державних утворень і їх правотворчої діяльності зокрема.

Генератором та ідеологом українського державного будівництва уже у 30-х роках ХХ ст. виступила Організація Українських Націоналістів, концепт державотворення якої був побудований на принципах інтегрального націоналізму Д. Донцова. Наріжним каменем концепції проголошувалась єдність нації, культурна однорідність і прагнення до національного самовизначення, а незалежна держава стала єдиною гарантією виживання та розвитку української нації, а єдиним захисником - новостворена у 40-х роках УПА.

Незважаючи на критику та незгоди опозиції з політичною концепцією побудови держави Д. Донцова, його заклики до національної єдності, рішучості та боротьби за незалежність знайшли підтримку в українському середовищі і, особливо, серед творців та активістів ОУН, для якої нація це найбільш природне середовище для розвитку людської особистості, необхідне для її повноцінного самовияву. Однак, процес формування самої української нації може бути завершений лише у національній державі. Тому, на думку Є. Болтаровича, - «особливо гостро

постає питання про національний характер Української Держави», яка повинна бути українською «за формою і змістом» [7, с. 261].

Теоретичну концепцію побудови національної держави логічно розвинув визначний діяч ОУН Микола Сціборський, який у праці «Націократія» поглиблено проаналізував концепти «демократія, комунізм, фашизм, диктатура». Тому сьогодні трансформуючи механізм Української Держави у Конституції, нація і її лідери повинні чітко визначити форму держави, розподіл влад і їх повноваження враховуючи як світовий досвід, так і національний традиціоналізм, про що М. Сціборський у «Націократії» неодноразово наголошував, що український націоналізм не копіює чужі зразки а «будує устрій України на власних і оригінальних націократичних основах» [8, с. 93].

Аналізуючи поняття та роль теорії націоналізму у світовій політичній історії М. Міхновський у праці «Націоналізм - всесвітня сила» наголошував, що перемога націй Європи XIX століття у боротьбі за свої держави сталася дякуючи їх націоналізму який «червоною хвилею прокотився всією Європою закликаючи поневолені нації до боротьби за свободу», однак, у нас в Україні націоналізм дуже припізнівся» [9, с. 230 231].

Аналізуючи форми української держави на різних історичних етапах Д. Донцов наголошував, що «державні утворення проявлялися у таких державних збудуваннях, як князівство Київське, королівство Галичини і Володимирії, українська республіка, Гетьманщина» [10, с. 8]. Однак, втрата незалежності України у XVIII столітті привела до втрати устоїв державності і поступової тотальної русифікації. Демократизація суспільного життя в російській імперії у II половині XIX століття привела до того, що українська еліта розпочала боротьбу за автономію, що для росії означало «послідовне витіснення російських культурних впливів за

Дон і Сейм, а другого - втрату колосальної області для визиску, силами якої годується російська держава» [10, с. 30].

Сьогодні ж, у час кровопролитної війни за незалежність - російсько-української війни ХХІ століття, державницькі концепції та положення теоретиків українського націоналізму, а головню, їхні концептуальні засади національного державотворення мають непересічне значення.

Формуючи парадигму державотворення в Україні, провідні ідеологи ОУН у часі національно-визвольної війни рідко зверталися до теоретичних проблем держави майбутнього. П. Полтава, Я. Стецько, С. Бандера, Л. Ребет та інші деталізацію державного устрою, форми чи режиму майбутньої України відкладали до переможного завершення війни. Кожен із творців концепту держави мав своє бачення її майбутньої форми та устрою прогнозуючи їй чи то федеративний, чи унітарний устрій. Кожен із цих проектів мав своє раціональне зерно, однак, умови у яких перебували українські землі у разі розбудови федерації в рамках України сприяли б значному впливу росії, що привело б у майбутньому до розколу та розвалу держави.

Теоретична підготовка для створення державного органу в Україні протягом II світової війни вилилася у практичну реалізацію та побудову понадпартійного державницького тіла — Української Головної Визвольної Ради, яка зуміла об'єднати всі патріотично налаштовані сили і досягнути повної єдності. Стратегією державного будівництва ОУН викристалізувала у програмних III Великого Збору ОУН у 1943 році, однак, питання тактичні - устрій Української держави був виписаний Дарією Ребет у «Статуті», який у результаті мовно-редакційних правок було перейменовано в «Устрій» [17, с. 161]. Звичайно, в умовах II світової війни, побудова державного механізму не з низу, а зверху та національно-визвольний рух опирався на широку базу соборної національної спільноти.

Готуючись до побудови нового державного устрою в Україні представники ОУН і бойових загонів УПА зустрілися з народними представниками центральної, південної та східної України де ще не всі розуміли і підтримували концепцію державотворення ОУН і в серпні 1943 року на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН прийняли нову державницьку платформу, відкинувши монархічний устрій і затвердивши демократичні засади побудови майбутньої української держави та прийнявши соціальну програму що відповідала національним інтересам народних мас. Таким чином, ОУН взяла участь у творенні загальнонаціонального позапартійного керівництва визвольної боротьби українського народу - УГВР. Характеризуючи її устрій та діяльність Голова Генерального Секретаріату Р. Лозовський наголошував: «УГВР побудована на чисто демократичних принципах і заступає демократичні погляди» [18, с. 398].

У своїх політичних документах УГВР підтверджувала продовження традиції Українського державотворення 1917-1921 років і перманентного процесу національно-визвольної революції в Україні. Більше того, співпраця в УГВР базувалася на основі паритету політико-ідеологічних груп та окремих представників із різних суспільних середовищ, які розкрили перед світом, що національно-визвольна війна в Україні це не лише законспіроване підпілля, але й потужний державно-політичний чинник у боротьбі з окупаційною владою.

Головними ж завданнями майбутньої Української національної держави є організація внутрішнього, господарського і культурного життя народу та знаряддя оборони перед ворогом. Такі завдання покладають на державний механізм відповідні функції — внутрішні і зовнішні, що вимагають утримання апарату насилля «для зберігання внутрішнього порядку ... та оборони» [16, с. 74].

Демократична концепція державотворення Організацією Українських Націоналістів базувалася на головному лозунгу С. Петлюри у якому проповідувалось, що держава вища від партій, а нація вивищується над класами. Означений концепт залишається актуальним і сьогодні, адже, націоналізм сповідував цілісність народу і держави, оскільки, партія так чи інакше репрезентує лише частину нації. Тому ОУН так і не реорганізувалась у партію. Тому сьогодні усвідомлення місця і ролі націоналізму на етапі війни за незалежність і повоєнного етапу національного державотворення залишається особливо актуальним.

Сучасне національне державотворення повинно звернутися до тих ідей і тієї парадигми держави, яку у I половині XX століття розробили ідеологи ОУН. Впродовж 35-и років генези та трансформації державного механізму в Україні наші урядовці неодноразово зверталися до ідеї двопалатного парламенту, однак, незацікавленість і опір більшості партійних лідерів та керівників політичних сил в Україні зі зрозумілих політичних причин відкидали і опротестовували двопалатність законодавчого органу влади. ОУН не підтримувала і назву верховного керівника держави іменуючи його не президентом, а Головою держави.

З метою запровадження механізму стримування і протигаг ОУН пропонувала виконавчу владу здійснюватиме Голова Уряду, якого рекомендуватиме Голова держави, а Голова Уряду, відповідно, формуватиме Уряд, який повинна затвердити перша Палата, а звітність та відповідальність Уряду буде здійснюватися перед Парламентом і Головою держави. Стосовно третьої гілки влади, то правосуддя в Українській державі повинно здійснюватись Найвищим Судом, призначеним Головою держави, а Головного прокурора призначатиме державний Уряд.

Таким чином, згідно державницького концепту ОУН, державний устрій в Україні буде опиратися на сильну авторитетну владу, котра

повинна у свою чергу заохочувати і стимулювати самоврядну, самодіяльну територіальну ініціативу, яка не повинна перерости чи трансформуватися в децентралізацію, чи анархію. В Україні повинен бути збудований власний національний тип державного політичного ладу сформованого на оригінальних історичних традиціях у синтезі з модерними елементами європейського та світового державотворення.

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права. Академічний курс. - К., Юрінком Інтер. - 2008 - 685 с.
2. Андрієвський В. Передвісник українського націоналізму // Альманах Українського народного Союзу. — Парсиппані - Нью-Йорк «Свобода». - С. 88-91.
3. Мірчук П. Українська Повстанська Армія / 1942-1951/ - Львів - 1991 - 318 с.
4. Чупринка Т. Відозва головного командира до УПА. // Мірчук П. Українська Повстанська Армія / 1942-1951/ - Львів - 1991 - 318 с.
5. Лапичак Т. Виректили своє слово наміру прометеївського чину // ОУН: минуле і майбуття. — Фундація ім. О. Ольжича. - Київ - 1993. - С. 131-143.
6. Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада. - Гадяч. - 2004. - 420 с.
7. Болтарович Є. Екстрополяція українського націоналізму на державотворчі процеси в Україні // ОУН: минуле і майбуття. - Фундація ім. О. Ольжича. - Київ - 1993. - С. 260-268.
8. Сціборський М. Націократія . - Прага : Пробоєм, - 1942. - 195 с.
9. Міхновський М. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції. - К. : МАУП. - 2007. - 352 с.

10. Донцов Д. Історія розвитку Української державної ідеї. - К. - 1991. - 46 с.
11. Полтава П. Збірник підпільних писань. - Вид-во «Український самостійник» - Мюнхен. — 1959 . - 296 с.
12. Дарія Ребет На перехрестях визвольних змагань. - Вид-во «Гадяч». - 2003. - 570 с.
13. Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада. - Вид-во «Гадяч». - 2004 - 420 с.

Книш В.В., доктор юридичних наук,
доцент, професор кафедри консти-
туційного, міжнародного та адміні-
стративного права Навчально-науро-
вого юридичного інституту Прика-
рпатського національного універси-
тету імені Василя Стефаника

Основні помилки Українського конституціоналізму та державотворення: ретроспективний аналіз

Конституціоналізм та державотворення є глобальним та, одночасно, болісним процесом для кожної держави, включаючи і Україну. Мова йде про ключові конституційні рішення, які або розвивають державність і конституціоналізм, або негативно впливають на розвиток народовладдя, конституціоналізм та державотворення. Не оминули дані процеси і Українську державність на протязі історичного процесу розвитку держави і права.

Саме тому метою нашого дослідження є проблеми вчинення помилок державотворення, правотворення та конституціоналізму у ретроспективному аспекті для того, щоб запобігти аналогічним помилкам у сучасності.

Розпочнемо з першої ключової помилки у цій сфері – Любецького з'їзду 1097 року (Княжа доба). Тут слід зазначити, що даний з'їзд – з'їзд князів Київської Русі 1097 р. в м. Любечі з метою домовитися про припинення міжособиць і об'єднання для боротьби проти половців, які плюндрували руські землі. Учасниками були Великий князь Київський Святополк Ізяславович, Переяславський князь Володимир Мономах, Смоленський князь Давид Святославич, Чернігівський князь Олег Святославич, Володимиро-Волинський князь Давид Ігоревич,

Теребовльський князь Василько Ростиславич. Князі домовились про припинення міжусобних війн і проголосили засаду вотчинності, на підставі якої кожний князь мав володіти тими землями, що ними володів його батько, і зобов'язувався не зазіхати на володіння інших князів. Святополк Ізяславич, як старший отримав Київ з Туровом і Пінськом та титул великого князя; Володимир Мономах – Переяславське князівство і Суздальсько-Ростовську землю; Олег і Давид Святославичі – Чернігів і Сіверську землю, Рязань і Тмутаракань; Давид Ігорович – Володимир-Волинський з Луцьком; Василько Ростиславович (з братом Володарем) – Теребовлю, Червен і Перемишль.

Любецький з'їзд формально зафіксував перетворення одної суцільної держави на своєрідну конфедерацію напівнезалежних держав, які для поладження спільних справ скликали княжі з'їзди. Любецький з'їзд вирішив також відбутися спільний похід проти половців. Постанови з'їзду було закріплено спільною присягою присутніх князів. Однак з'їзд не зміг припинити княжі міжусобиці. Вони знову почалися одразу ж після його закінчення. Осліплення Володимирським князем Давидом Ігоровичем зі згоди Святополка теребовлянського князя Василька Ростиславича привело до нової міжусобної війни. Для її припинення Володимир Мономах скликав Витечівський з'їзд 1100 [1].

Аналіз даної ситуації дає можливість акцентувати увагу на тому, що Любецький з'їзд, з одного боку, мав на меті забезпечити єдність держави перед зовнішніми загрозами, а з іншого боку – через псевдоконфедеративні засади заклав сепаратизм у рамках Київської Русі.

Другою ключовою помилкою для України, на наш погляд, стала Переяславська угода 1654 року. За її умовами, Згідно з Переяславськими домовленостями, між гетьманом і царським урядом було укладено Березневі статті 1654 року. Внаслідок Переяславської ради та наступних

переговорів між гетьманським та царським урядами укладено військово-політичний союз двох держав – Гетьманщини та Московського царства. Необхідність виходу з-під залежності Речі Посполитої спонукала Богдана Хмельницького піти на визнання протекторату московського царя над Гетьманщиною. Одночасно було дано царську гарантію щодо збереження державних прав Гетьманщини, яку згодом неодноразово порушували, і врешті-решт широка автономія українських земель та Запоріжжя звелася протягом 120 років нанівець [2].

У даній ситуації така угода спровокувала прикріплення України до Московського царства з урахуванням подальших її спотворених редакцій у цій сфері. Внаслідок таких дій Україна стала сферою геополітичного впливу російської імперії, наслідки якої присутні на даному етапі.

Наступною, третьою помилкою, стала так звана хлібна угода з окремими державами четвертного союзу. Зокрема, Зобов'язання УНР були цілком конкретні: за першу половину 1918 року поставити Німецькій імперії та Австро-Угорській імперії 60 млн пудів хліба, 2 750 тис. пудів м'яса (живою вагою), 3 млн. пудів цукру, 37,5 млн. пудів залізної руди, спеціальні сорти дерева з розрахунку 300 вагонів на місяць, мідь, олово, цинк, бавовну, вовну, льон тощо. Водночас Німеччина та Австро-Угорщина мали відправити в Україну вугілля, нафтопродукти, сільськогосподарські машини, устаткування, фармацевтичні та хімічні препарати. Німеччина, зокрема, зобов'язувалася відправити в Україну 28.230.750 пудів вугілля на станції Барановичі, Голоби, Волочиськ, Броди, Одеса. Товарообмін відбувався через державні установи. Передбачалося встановлення твердого обмінного курсу української валюти до німецької марки та австрійської крони. З метою налагодження товарообміну 15 травня 1918 Українська Держава та Центральні країни підписали фінансову угоду, за якою Україна надавала Німеччині та Австро-Угорщині

позику в сумі 400 млн. українських карбованців; у перерахунку на їх валюти вони депонувалися в державних банках Берліна, Відня та Будапешта [3].

Наступною четвертою (хоча і насильницькою) помилкою стала ратифікація Договору про СРСР. Текст договору було погоджено 29 грудня 1922 року на конференції делегацій від з'їздів Рад чотирьох республік: РРФСР, УСРР, БСРР і ЗСРФРР. Затверджений і набув чинності 30 грудня 1922 року на I Всесоюзному з'їзді Рад. Ця дата вважається днем утворення СРСР. Затвердження договору юридично оформило створення нової держави у складі чотирьох союзних радянських республік [4].

П'ятою помилкою стало схвалення Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05 грудня 1994 року (так званого Будапештського меморандуму), за яким Україна втратила весь ядерний потенціал.

Особливо показовими є пункти 1 та 2, за якими «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй» [5].

Шостою основною помилкою у сфері Українського державотворення, на наше переконання, стало прийняття «Угоди між Україною і Російською

Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України» 2010 року (так звані «Харківські угоди»).

Слід нагадати, що угода між Україною і Російською Федерацією, підписана 21 квітня 2010 року у Харкові президентом України Віктором Януковичем та президентом Росії Дмитром Медведєвим, згідно з якою термін перебування Чорноморського флоту Російської Федерації у Севастополі подовжено з 2017 до 2042 року з автоматичним продовженням на 5 років, якщо будь-яка сторона не висловить заперечення, та встановлена орендна плата. Як зазначено в самій угоді, термін перебування флоту збільшено в обмін на здешевлення для України російського газу шляхом застосування знижки у вигляді анулювання митних зборів [6].

Результатом таких угод стала подальша окупація Криму Росією у 2014 році. Базою розгортання для окупації став, у першу чергу, Чорноморський флот РФ.

Сьомою помилкою, на наш погляд, стало прийняття «Двосторонньої угоди про встановлення правил та умов інвестиційного фонду відбудови» 2025 року між США та Україною. Зазначається, що документ вдалося сформулювати у вигляді, який не потребуватиме ратифікації у Верховній Раді України [7].

Вважаємо, що дана угода може стати формою економічної залежності України перед США.

Таким чином, у процесі Українського державотворення та Українського конституціоналізму було зроблено низку історико-правових помилок, починаючи з Київської Русі, продовжуючи Козацькою державою та УНР і закінчуючи сучасністю.

Список використаних джерел:

URL: https://ukrainopedia.fandom.com/wiki/%D0%9B%D1%8E%D0%B1%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%27%D1%97%D0%B7%D0%B4_1097.

2.Переяславська рада. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%8F%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0.

3.Берестейський мир (з УНР). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80_\(%D0%B7_%D0%A3%D0%9D%D0%A0\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80_(%D0%B7_%D0%A3%D0%9D%D0%A0)).

4.Договір про утворення СРСР. URL: https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%94%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D1%83%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%A1%D0%A0%D0%A1%D0%A0&veaction=edit§ion=1.

5. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05 грудня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text.

6.Харківські угоди. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8.

7. Повний текст «Угоди про копалини» між Україною та США опинився у розпорядженні журналістів. URL: <https://suspihne.media/957833-povnij-tekst-ugodi-pro-kopalini-miz-ukrainou-ta-ssa-opinivsa-u-rozporadzenni-zurnalistiv/>

Федорончук А.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
<https://orcid.org/0000-0001-7238-0303>

Конституція України як інструмент формування національної ідентичності та єдності

Конституція — це не лише основний закон держави, а й важливий символ національного суверенітету, історичної спадкоємності та спільної ідентичності народу. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, стала фундаментальним актом у становленні української державності, закріпила демократичні цінності, права людини, принципи народовладдя і правової держави. У наш час, в умовах війни та викликів глобалізації, роль Конституції у збереженні єдності та формуванні національної ідентичності є особливо актуальною.

Маємо визнати, що процес підготовки та ухвалення Конституції України проходив у надзвичайно складних політичних, соціальних та історичних умовах, які істотно вплинули на її правову сутність. Після здобуття незалежності в 1991 році перед Україною постало завдання створити власну конституційну модель, яка б враховувала як національні традиції, так і сучасні демократичні стандарти.

Попередні документи — Декларація про державний суверенітет (1990 р.) та Акт проголошення незалежності (1991 р.) — визначили базові орієнтири державотворення. Водночас Конституційний процес гальмувався політичними суперечностями між гілками влади, відсутністю

усталених демократичних традицій і намаганнями частини еліт зберегти радянську спадщину.

Ухвалення Конституції в ніч з 27 на 28 червня 1996 року стало результатом політичного компромісу. Саме тоді Верховна Рада схвалила текст Основного Закону, що не лише визначав систему органів влади, а й закріплював статус української мови як державної, гарантував права національних меншин, проголошував Україну соціальною, правовою, унітарною державою.

Ці положення мали важливе символічне значення: вони формували образ України як незалежної, самобутньої нації, відокремленої від імперського минулого, а також сприяли об'єднанню різних регіонів, етнічних і соціальних груп навколо спільних цінностей.

Конституція України є інструментом формування національної ідентичності. Адже вона виконує не лише правову, але й ідеологічну функцію, формує спільну систему цінностей, норм і символів, які визначають ідентичність нації. Конституція України 1996 року стала актом, що вперше у новітній історії України офіційно визнав народ джерелом влади, закріпив право на самовизначення, культурну самобутність і рівність усіх перед законом.

На нашу думку, національна ідентичність формується через: мову (ст. 10 Конституції України); історичну пам'ять (визнання національної спадщини, символів, героїв); громадянську єдність (статті Конституції України про єдине громадянство, територіальну цілісність, народовладдя); цінності демократії та прав людини.

Завдяки цим положенням Конституція сприяє єдності українського народу не лише юридично, а й ментально.

Разом з тим, в теперішніх умовах державотворення окремі положення Конституції України є перешкодою для збереження та утвердження української державності.

Так, наприклад, на сьогодні в українському суспільстві є актуальним мовне питання, і воно справді є важливим, оскільки в умовах війни мова є елементом національної безпеки.

З огляду на зазначене, є доцільним переглянути та змінити положення статті 10 Конституції України.

Стаття 10 Конституції України, у чинній редакції, гарантує «вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин» [1]. Це формулювання, прийняте в 1996 році як компромісне, у сучасних умовах виглядає анахронічним і небезпечним з огляду на агресію росії під гаслом захисту «російськомовного населення».

Причинами для перегляду є інформаційна та гібридна війна. Окрім того, російська мова використовується як засіб впливу в інтересах держави-агресора.

Російська мова ніколи не була утискуваною в Україні. Натомість вона тривалий час домінувала, витісняючи українську. Тому її окрема згадка суперечить меті відновлення мовної справедливості.

Згідно з Рамковою конвенцією про захист національних меншин 1995 року, держави мають право визначати, які спільноти є меншинами, а які — частинами національного ядра [2]. Україна, захищаючи свою мову, діє в межах цих норм.

За дослідженнями соціологічної групи «Рейтинг» (2023), понад 85% громадян підтримують статус української мови як єдиної державної, а потреба у підтримці російської мови як мови меншин різко зменшилася [3].

З огляду на зазначене, ми пропонуємо внести зміни до статті 10 Конституції України та викласти її у такій редакції: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує її всебічний розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Україна гарантує захист мов корінних народів та національних меншин відповідно до міжнародних зобов'язань, за умови, що це не суперечить статусу державної мови та державному суверенітету України.»

Таке формулювання дозволить усунути дискримінаційний підхід до інших меншин, позбавить російську мову необґрунтованого пріоритету та зміцнить єдність українського мовно-культурного простору.

Окрім того, війна привнесла у життя українського суспільства багато різноманітних змін. Стрімкий розвиток суспільних відносин в специфічних умовах об'єктивно підштовхнув та пожвавив дискусії щодо необхідності перегляду тексту Основного Закону. Зокрема, це стосується можливості відображення у Конституції України визнання ролі волонтерського руху, закріплення основ цифрової держави і т.д.

Конституція України також є чинником суспільної єдності.

Конституція забезпечує правову рівність громадян, незалежно від регіону, мови, національності. Такий підхід створює основу для інклюзивної моделі національної єдності.

Особливе значення має конституційний принцип унітарності держави. У світлі зовнішньої агресії ці положення відіграють ключову роль у стримуванні сепаратистських тенденцій, підкреслюючи спільність долі всіх регіонів.

Також Конституція містить норми, що забезпечують соціальну справедливість, рівний доступ до ресурсів, освіти, охорони здоров'я. Саме такі норми сприяють інтеграції громадян у єдину політичну та правову спільноту.

Таким чином, Конституція України є не лише юридичним документом, а й символом національного відродження, ідентичності та єдності. Історичні обставини її прийняття сприяли формуванню тексту, який відображає прагнення народу до свободи, демократії та державної незалежності.

На сьогодні зміна окремих положень Конституції України, зокрема статті 10, є не лише доцільною, а й необхідною з огляду на вимоги безпеки, ідентичності та справедливості. Модернізація Конституції — це шлях до зміцнення української державності, національної солідарності та успішної інтеграції в європейську правову й цивілізаційну спільноту.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n477> (дата звернення: 16.06.2025)
2. Рамкова конвенція про захист національних меншин: Конвенція від 01.02.1995, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text (дата звернення: 16.06.2025)
3. Комплексне дослідження: як війна змінила мене та країну. Підсумки року. Соціологічна група «Рейтинг», URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html (дата звернення: 16.06.2025)

Кравчук М.В., кандидат юридичних наук, доцент, доктор права Українського вільного університету, професор кафедри теорії права та конституціоналізму, Західноукраїнський Національний Університет, заслужений юрист України, почесний професор університету
<https://orcid.org/0000-0001-6962-1831>

Становлення національного конституціоналізму та його значимість для державного будівництва України

Постановка проблеми. З попередніх авторських статей зрозуміло, що таке конституціоналізм. Під цим поняттям розуміють «специфічну практику конституційного будівництва, реалізації конституції, її охорони та існуючого конституційного ладу. Одночасно конституціоналізм постає як забезпечена державою системність конституційних явищ, які охоплюють весь процес конституційного регулювання і конституційного розвитку» [2].

Узагальнено сутність конституціоналізму сформульована в наступних тезах: «По-перше, конституціоналізм може бути охарактеризований як об'єктивна практика побудови і регулювання суспільних відносин, коли на найвищому правовому рівні визнаються і гарантуються ідеали конституційної демократії, які у свою чергу забезпечуються відповідним нормативно-правовим фундаментом. Тому як один з факторів процесу конституційного регулювання суспільних відносин, конституціоналізм з позицій науки конституційного права постає не стільки як формально закріплена система юридичних норм, скільки як дієвий та ефективний механізм забезпечення прогресивного суспільного розвитку. По-друге, у

системі правових цінностей і принципів, які відображають теоретичний і практичний зміст поняття конституціоналізму, особливе місце належить принципу верховенства конституції, оскільки він складає основу для визнання специфічного статусу конституції як Основного Закону держави і суспільства. По-третє, у розвинених демократичних державах головним стимулом дотримання конституції і визнання принципу верховенства конституції є повага до неї, а також незаперечне визнання конституціоналізму як базисної цінності і правової культури і правової свідомості. За цієї причини конституціоналізм отримує крім свого суто об'єктивного, ще й так би мовити «суб'єктивний вимір», перетворюючись на один з невід'ємних елементів сучасної правової культури» [2].

З огляду на процес запровадження конституцій України на різних етапах можемо стверджувати, що національний конституціоналізм в Україні розвивався впродовж століть. Так, першою конституцією була так звана Конституція Пилипа Орлика 5 квітня 1710 року. Дослівно її назва така: «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького» (лат. «*Pacta et Constitutiones legum libertatumque exercitus zaporoviensis*») – документ також широко відомий як Бендерська Конституція. Наступна конституція була ухвалена при відновленні Української держави на початку ХХ ст. під назвою Конституція Української Народної Республіки 29 квітня 1918 року. І чинна сьогодні Конституція незалежної, суверенної України 28 червня 1996 року. Тож-бо, Україна має столітній досвід власного конституціоналізму, який визначають як «вчення про конституцію та її місце в правовій системі», про що було зазначено у попередніх авторських публікаціях [3, с. 45; 4, с. 58-65; 5, с. 84-88].

Ця актуальна тематика знайшла відображення у наукових розробках таких вчених як К. Бабенко, С. Бенів, І. Бойко, А. Козаченко, Т. Кравець, В. Кульчицький, М. Малишко, О. Мироненко, П. Музиченко,

А. Пономаренко, А. Слюсаренко, Ю. Тодика, М. Томенко, Б. Тищик, В. Шаповал та ін.

Мета дослідження. З'ясувати змістконституціоналізму, встановити рівень його розвитку та визначити його роль в українському державному будівництві.

Викладення основного матеріалу. Тож-бо основою національного конституціоналізму стала «Бердерська конституція», оскільки Україна в цьому плані випередила всі Європейські держави. Так конституції Польщі, Італії, Франції, США були прийняті значно пізніше, відповідно 3 травня 1791 р., 1 січня 1848 р., 3 вересня 1791 р., 17 вересня 1787 р.

У історичному календарі Українського інституту національної пам'яті акцентовано увагу на оцінці Конституції Пилипа Орлика В. Замлинським, який зазначив: «Французькі просвітителі ще навіть не наважувалися на розробку тих громадянських ідей, що були закладені в ній. Уперше в Європі було вироблено реальну модель вільної, незалежної держави, заснованої на природному праві народу на свободу і самовизначення, модель, що базувалася на незнаних досі демократичних засадах суспільного життя. Слід зауважити, що навряд чи такий документ міг бути вироблений одним П. Орликом зі старшиною. Все свідчить про те, що в ньому були закладені виплекані за довге життя думки самого І. Мазепи» [8].

За твердженням С. Бенів: «Конституція Пилипа Орлика є визначним документом в історії України. Документ створювався в історичному контексті козацької Гетьманщини і слугував планом майбутнього конституційного розвитку України» [6, с.13].

Автор у попередніх публікаціях уже вказував, що Конституція П. Орлика була особливо цінна своїми конституційними принципами: народного суверенітету та незалежності, національної держави,

національної церкви, недоторканності кордонів та територіальної цілісності, поділу влади на три різновиди, демократизму, республіканської форми правління, гарантування місцевого міського самоврядування, соціальної справедливості, законності [7; 6, с.49]. Суд за Конституцією мав бути незалежний. Уперше П. Орлик застосував поняття «вільний народ», тобто населення конкретної території, яке має самоврядні права.

На думку А. Пономаренка: «Конституція Пилипа Орлика – видатна пам'ятка політико-правової думки XVIII ст. – є достатньо вивченою у наукових колах, проте залишається ще мало оціненою українським громадянським суспільством. Актуальність теми набуває особливого значення у наш час, коли існує реальна загроза незалежності та територіальній цілісності України» [1,с.47].

Далі, актом українського конституціоналізму стала Конституція Української Народної Республіки («Статут про державний устрій, права і вольности УНР»), ухвалена 29 квітня 1918 року, яка стала продовженням конституційного процесу (чотири універсали) і мала на меті становлення незалежної України. «Спочатку в складі російської федерації, а пізніше провід УНР, виходячи з того, що більшовицька росія вела війну проти України, дійшов цілком логічного висновку, що Україна має бути повністю незалежною» [2], як уже зазначалось у попередній публікації. За твердження В. Румянцева: «Після Конституції П. Орлика Конституція УНР 29 квітня 1918 року є найбільш помітним явищем в розвитку конституційного законодавства України» [9, с.165].

За словами В. Гончаренка: «Незважаючи на деякі недоліки (відсутність норм про право власності, економічні права громадян, про главу держави, державну символіку) ця Конституція займає в історії українського конституціоналізму гідне місце. Її зміст свідчить про наміри її творців побудувати незалежну українську державу на засадах

демократизму і гуманізму, державу, в якій права і свободи громадян незалежно від їхньої національності були б повністю гарантовані і забезпечені» [10, с.21].

Новітній конституційний процес пов'язаний з відновленням української державності: творення Конституції розпочалося із прийняття Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 року. За твердженням науковців Українського інституту національної пам'яті: «процеси творення національного законодавства активізувалися з розпадом СРСР та ухваленням Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. Всеукраїнський референдум засвідчив підтримку проголошення незалежності України. Більшість країн світу визнали Україну суверенною державою. Тож актуалізувалося питання прийняття Основного закону. Однак протистояння між президентом та парламентом істотно затягнуло конституційний процес» [8]. Було призначено декілька конституційних комісій і лише комісія під головуванням Михайла Сироти забезпечила прийняття чинної Конституції України. «О 09 годині 18 хвилин 28 червня 1996-го країна отримала Конституцію – першу Конституцію незалежної України». У ній закріплено правові основи держави, її суверенітет і територіальну цілісність, зафіксовано основні права і свободи українських громадян. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнано найвищою соціальною цінністю.

Конституція України містить норми прямої дії. Одним із ключових положень стала 5-а стаття Конституції, згідно з якою «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні став народ» [8]. У ній визначено статус глави держави, верховного головнокомандувача - президента України, а також Конституційного суду України, який став гарантом конституції.

Особливістю чинної конституції стало також те, що вона містить найбільше норм, які затверджують права і свободи громадян. Вони

акумульовані в другому розділі, що за обсягом становить одну третину загального змісту конституції. те що вона стала конституцією прямої дії; це те, що вона

Висновки. Генезис українського конституціоналізму відбувається постійно, доки існує держава і розвивається суспільство. Тож-бо, цілком логічно стверджувати про високій рівень розвитку Українського конституціоналізму в сучасному правовому житті.

Список використаних джерел:

1. Пономаренко А.Б. Принципи українського конституціоналізму в конституції Пилипа Орлика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №11. С.47-51.

2. Бабенко К. А. Розвиток конституціоналізму як елемент сучасної правової культури в Україні. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/417-rozvitok-konstitutsionalizmu-yak-element-suchasnoji-pravovoji-kulturi-v-ukrajini.html> (дата звернення 20 червня 2025 р.).

3. Кравчук М.В. Особливості українського конституціоналізму та його роль у національному державотворенні. *Конституція України щодо дотримання основних принципів організації та здійснення публічної влади: погляд у світлі євроінтеграції : матеріали Всеукраїнської конференції* (м. Івано-Франківськ, 21 червня 2024 року) / упорядник В.І. Розвадовський. Наукове електронне видання. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2024. С. 45-51.

4. Кравчук М.В. Історико-правовий досвід українського конституціоналізму та його значимість на сучасному етапі розвитку. *Основні напрями модернізації Конституції України в умовах вступу*

України до Європейського Союзу: монографія/ за загальною редакцією В. І. Розвадовського. Івано-Франківськ, 2023. С.58-64.

5. Кравчук М.В. Проблема адаптації Конституції України до європейського законодавства. *Сучасний конституціоналізм та євроінтеграційні процеси в Україні*. Збірник матеріалів учасників 5-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 23 вересня 2022 року). Вип. 5. Львів: ІІПО НУ «Львівська політехніка», 2023. С. 84-88.

6. Бенів С. Юридична природа Конституції Пилипа Орлика. *Загальнотеоретичний та історико-правовий пласт у фундаменті фахової підготовки правників: 25 років переосмислення предметного поля*: збірник матеріалів Всеукраїнської юридичної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 30 листопада 2023 року. Тези наукових доповідей. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. 204 с.

7. Бенів С. Принципи Конституції Пилипа Орлика їх розвиток та значимість: теоретико-правове дослідження. Збірник матеріалів VII Міжнародної наукової студентської конференції «Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді», м. Тернопіль, 15 травня 2024 року. С.77-79.

8. 1710 – ухвалено Конституцію Пилипа Орлика. Історичний календар. Український інститут національної пам'яті. URL. <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/16/1710-uhvaleno-konstytuciyu-pylupa-orlyka> (дата звернення 20 червня 2025р.).

9. Рум'янцев В. О. Конституція УНР 1918 року – важливий крок в розвитку конституційного законодавства України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. Випуск 11. С.165-174.

10. Гончаренко В. Конституція Української Народної Республіки 1918 р. – вінець законодавчої діяльності Української Центральної Ради. *Право України*. 2018. №4. С.11-25.

Петровська І.І., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
<https://orcid.org/0000-0002-8025-9340>

Окремі питання правосуб'єктності публічних службовців

Аналіз правосуб'єктності публічних службовців є актуальним з огляду на сучасний стан публічної служби в умовах воєнного стану в Україні. Як відомо, кожен з видів публічної служби, описаний в адміністративному (п.17 ст.4 Кодексу адміністративного судочинства [3]) та конституційному праві (поділ влади на три гілки (ст. 6 Конституції України [1]), гарантії для місцевого самоврядування (ст.7 Конституції України), правосуддя (ст.124 Конституції), має свої особливості правового статусу та правосуб'єктності, яка є його складовою. З огляду на умови воєнного стану, публічна служба виконує критично важливу функцію забезпечення сталості та легітимності влади. Відповідно, правове регулювання правосуб'єктності публічних службовців повинно бути чітким, системним і актуальним, з урахуванням змін, пов'язаних із безпековими викликами.

Загалом, у період дії воєнного стану в Україні задля належного забезпечення діяльності органів публічної влади на законодавчому рівні було прийнято багато змін до чинних правових актів, які визначають правовий статус публічних службовців різних видів, врегульовують низку проблем, які виникли щодо комплектування органів влади (публічної служби) а також щодо організації їх діяльності, зокрема практики реалізації принципів стабільності та професіоналізму при призначенні державних службовців на посади [2, с.312].

Відповідно до пункту 17 статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України [3]: «Публічна служба - це діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування» [2]. Дане визначення надає широке розуміння поняття на основі інституційного підходу, має практичне значення (пов'язане з адміністративним судочинством) і включає не лише класичну державну службу, але й інші форми публічної зайнятості, такі як служба суддів, прокурорів, військових, осіб на політичних посадах та інших осіб, які виконують функції держави або місцевого самоврядування.

На основі аналізу світових моделей публічної служби, українську публічну службу варто віднести до змішаного типу (державна служба орієнтована на кар'єрну модель, інші види – в основному на посадову модель) [4]. Щодо правового статусу публічних службовців – варто відмітити, що він є спеціальним, як і у суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності [5], оскільки стосується реалізації публічного інтересу, реалізації функцій держави й місцевого самоврядування у суспільних відносинах і тих завдань, які стоять перед сучасними країнами світу із досягнення ідеалу демократичної, соціальної, правової держави.

Як відомо з теорії права, правосуб'єктність є складовою правового статусу. Її варто визначити як юридичну здатність особи бути учасником правовідносин, тобто мати права, обов'язки, реалізувати їх та нести юридичну відповідальність. Вона традиційно складається з трьох елементів:

- (1) правоздатності - здатності мати права й обов'язки;
- (2) дієздатності - здатності самостійно реалізовувати права і обов'язки;

(3) деліктоздатності - здатності нести юридичну відповідальність за вчинені правопорушення.

У випадку публічних службовців, правосуб'єктність має специфічний характер, оскільки обмежується нормативними вимогами до етики, субординації, політичної нейтральності, обмежень щодо сумісництва тощо. Тобто, кожен з видів публічних службовців має власну специфіку правосуб'єктності, яка включає:

1. Правоздатність (можливість мати права та обов'язки, повноваження, мету та завдання діяльності, гарантії діяльності);
2. Дієздатність (здатність самостійно реалізовувати всі складові їх правоздатності);
3. Деліктоздатність (здатність нести юридичну відповідальність за вчинені правопорушення).

Правосуб'єктність включає не лише здатність мати права, а й відповідальність (юридичну відповідальність) за порушення службових обов'язків, що закріплено реформами та законодавчими змінами, зокрема антикорупційними.

До аналізу суб'єктивних прав (можливостей певної поведінки та дій) та обов'язків (зобов'язань діяти певним чином), доцільно також включати повноваження публічних службовців. Вони пов'язані з реалізацією прав та виконанням обов'язків, визначають допустимі варіанти службової поведінки, а також методи та засоби діяльності.

Особливість дієздатності публічних службовців проявляється саме у реалізації своїх повноважень у процесі виконання службових обов'язків.

Правосуб'єктність виникає з моменту призначення (чи вступу) на посаду й припиняється зі звільненням, охоплює як загальні громадянські права, так і спеціальні службові повноваження та обов'язки, гарантії діяльності.

Правоздатність ми проаналізуємо на основі характеристики правового статусу – осіб на політичних посадах та в державних колегіальних органах - народних депутатів. Отож, відповідно до Закону України «Про правовий статус народного депутата» (надалі – Закон) [6] Народний депутат України – це обраний на виборах представник Українського народу у Верховній Раді України і уповноважений протягом строку депутатських повноважень здійснювати визначені повноваження, передбачені Конституцією України [1] та законами України. Народний депутат здійснює свої повноваження на постійній основі (ст. 1 Закону) [6]).

Суб'єктивне право особи – можливість поведінки, яка є у цієї особи. У депутатів, як фізичних осіб, є такі ж права, які є у людини і громадянина (визначені в Конституції України [1]), за встановленими винятками. Зокрема, народний депутат не має права: бути членом Кабінету Міністрів України, керівником центрального органу виконавчої влади; мати інший представницький мандат чи одночасно бути на державній службі; обіймати посаду міського, сільського, селищного голови; займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час; залучатись як експерт органами у кримінальному провадженні, а також займатися адвокатською діяльністю; входити до складу керівництва, правління чи ради підприємства, установи, організації, що має на меті одержання прибутку (ст.3 Закону) [6].

Одним з основних прав народного депутата є право ухвального голосу (одного) щодо всіх питань, що розглядаються на засіданнях Верховної Ради України та її органів, до складу яких його обрано. Народний депутат може брати участь у роботі будь-якого органу Верховної Ради України з правом дорадчого голосу, якщо інше не передбачено законом (стаття 10

Закону). Також народний депутат має право законодавчої ініціативи, яке реалізується у формі внесення до Верховної Ради України: 1) законопроекту; 2) проекту постанови; 3) іншої законодавчої пропозиції (ст. 12 Закону). Закон передбачає й інші права (статті 11- 23) [6].

Обов'язок особи – встановлене правовою нормою зобов'язання діяти певним чином. Відповідно до Закону, народний депутат зобов'язаний: дбати про благо України і добробут Українського народу, захищати інтереси виборців та держави; додержуватися вимог Конституції України [1], Закону [6], закону про регламент Верховної Ради України [7] та інших законів України, додержуватися присяги народного депутата України; бути присутнім та особисто брати участь у засіданнях, у голосуванні Верховної Ради України (надалі – ВРУ) та її органів, до складу яких його обрано; виконувати доручення ВРУ, відповідного комітету, депутатської фракції (групи), тимчасової спеціальної або тимчасової слідчої комісії ВРУ, до складу яких його обрано; інформувати ВРУ та її органи, до складу яких його обрано, про виконання доручень; додержуватись вимог трудової дисципліни та норм депутатської етики та інші [6].

Повноваження народного депутата можна визначити як пов'язані з його спеціальними правами та обов'язками за посадою можливості поведінки, які здебільшого закріплюють методи здійснення діяльності з розгляду справ. Однією з гарантій Закон, у статті 26 закріплює непорушність повноважень народного депутата України [6].

Щодо деліктоздатності, тобто здатності нести відповідальність за свої дії, то публічні службовці можуть притягатись до:

- дисциплінарної відповідальності - за порушення трудової дисципліни у межах службових відносин;
- матеріальної відповідальності - за заподіяну шкоду;

- адміністративної відповідальності - за вчинення адміністративних проступків;
- кримінальної відповідальності - за кримінальні правопорушення;
- цивільно-правову – за невиконання зобов'язань.

Загальний підхід передбачає, що коли публічний службовець не на службі, його правоздатність, дієздатність і деліктоздатність визначаються як у звичайної фізичної особи - громадянина України, але з особливостями, які визначені у спеціальних законах. В основному - це спеціальні обмеження, такі як заборона займатися підприємницькою діяльністю або вимога політичної нейтральності. Особливості юридичної відповідальності також характеризують народних депутатів як особу із спеціальним правовим статусом. В основі юридичної відповідальності публічних службовців є 2 види правовідносин :

Перша: коли публічні службовці є суб'єктом правопорушення (тобто вчиняють діяння, які можна кваліфікувати як правопорушення і тягнуть спеціальну процедуру доведення вини – відповідні провадження);

Друга група деліктних відносин : коли публічні службовці є суб'єктами, які розглядають справи про правопорушення вчинені іншими особами відповідно до владних повноважень.

Отже, публічні службовці наділені спеціальним правовим статусом, який визначений в законодавчих актах і поряд із загальними правами та обов'язками, які є у фізичних осіб, наділяє їх спеціальними правами, обов'язками, повноваженнями, особливостями юридичної відповідальності та гарантіями.

З точки зору правової доктрини, публічні службовці – це особливі суб'єкти суспільно-владних правовідносин, наділені специфічним статусом, що поєднує індивідуальні громадянські права з публічними владними функціями.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Хомишин І. Ю. Публічна служба в умовах війни. *Аналітичне-порівняльне правознавство* / редкол.: Ю. М. Бисага. ДВНЗ «УжНУ» Ужгород, 2023. №3. С. 308-312 URL <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284739/278825>
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 року зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n9526>
4. Краковська А. Є., Пазевич Т. Р. Види моделей публічної служби. Права людини в період збройних конфліктів. Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція, присвячена 25-річчю Національному університету «Одеська юридична академія», 18 листопада 2022 року;2022. С. 85-92.
5. Петровська І.І. Правові основи публічного адміністрування зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Вип. 65, 2024. С.107-119.
6. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 року зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>(дата звернення 25.06.2025).
7. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 року зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>(дата звернення 25.06.2025).

Шаповалов А., аспірант відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Еволюція виборчих прав громадян як фактор формування української державності

В структурі конституційно-правового статусу людини пріоритетне місце відводиться правам і свободам. Завдяки їм відбувається становлення людини як особистості. Права людини сприяють формуванню індивіда як громадянина держави, який приймає активну участь у процесах державного будівництва своєї країни. Особливо яскраво це проявляється на прикладі політичних прав, зокрема виборчих прав громадян, які будучи складовою виборів і форми народовладдя, як справедливо зазначають дослідники виборчого права, за умов створення або відновлення власне української державності проявлялися постійно [1, с. 83].

На теренах майбутньої нашої держави елементи виборності мали місце навіть ще в період первісно суспільного ладу. Вони носили примітивний характер та виступали зародками проявів звичаєвого права.

Натомість перший етап – зародження інституту виборів і відповідно суб'єктивних виборчих прав – ми спостерігаємо в часи Київської Русі (X-XII ст.), у політичному устрої якої поєднувалися принципи давнього народовправства з князівсько-дружинним порядком, коли незважаючи на те, що не було постійних представницьких державних інституцій зі сталим складом, через звичаєве право, принципи народовправства закладалися підвалини інституту виборності і виборчих прав населення Русі («свобідної

людності, але тільки особисто господарів та голів родин») шляхом вічевого права (Київ, Великий Новгород).

В часи Литовсько-Руського князівства (XIII-XV ст.) – другий етап – відбувається вироблення чітких правил формування представницьких органів влади (Панів-Ради чи згодом «Вільного Сейму» (Сейм Вальний). Цей етап характеризується становим характером, коли виборчими правами наділялися тільки представники шляхти, які мали право обирати на повітових сеймиках по двоє послів до вищих представницьких органів влади держави знову ж таки з-поміж шляхти.

Третій етап еволюції виборчого права та суб'єктивних виборчих прав у вітчизняному процесі державного будівництва охоплює собою часи Гетьманщини (XVI-XVII ст.), де мав місце інститут виборності гетьманів, полковників, сотників, які в часи Козацької Республіки обиралися на Генеральних, курінних та інших радах. При цьому право обирати гетьманів, полковників, сотників та інших козацьких старшин на початку розвитку Гетьманщини належало безпосередньо народові, яку він здійснював шляхом участі у відповідних радах (на кшталт віча), а згодом це право належало тільки козакам – вільним людям, що знаходилися на військовій службі.

Також на Запорізькій Січі, де вищим органом влади виступала військова січова рада (січові збори, велике коло, козацьке коло тощо), правом брати участь у них наділялися всі козаки, голос кожного з яких був вільним та рівним при обранні Кошового, Гетьмана, інших козацьких старшин та при вирішенні будь-яких інших питань управлінського характеру.

Загалом цей етап розвитку вітчизняного виборчого права та суб'єктивних виборчих прав характеризується демократичним підходом у розумінні ролі народу у державотворчих процесах, який визнавався носієм суверенної влади і був залучений як до формування органів правління різних

рівнів (коли усі інституції влади формувалися шляхом виборів), так і до вирішення інших питань державного будівництва. Таке залучення ґрунтувалося на звичаєвому праві, воно ще не мало твердих принципів та основ, і в той же час воно заклало передумови, підвалини демократичного розуміння сутності держави, народу, їх взаємовідносин.

Четвертий етап конституційно-правового регулювання суб'єктивних виборчих прав охоплює собою часи розчленуванням українських земель між Росією та Польщею, а згодом – між Російською та Австрійською імперіями (XVII - початок XX ст.). В умовах втрати державності процеси державного будівництва на теренах України були мінімізовані, вони не мали власне національного самостійного характеру, а відбувалися під впливом колоніальної політики інших держав, які визначали механізм публічної влади та порядок формування представницьких органів управління.

При цьому на етнічно українських землях, що перебували під владою Австрійської монархії (Галичина, Буковина) участь українців в державотворчих процесах, внаслідок демократичних перетворень, що мали місце після революційних подій 1848 р. були значно активнішими. Вони отримали можливість обирати депутатів австрійського парламенту – рейхстагу. Ці вибори були двоступеневими і при формуванні колегії виборщиків активним та пасивним виборчим правом наділялися всі австрійські громадяни, які досягли 24-річного віку, громадянські права яких не були обмежені і які проживали у своєму виборчому окрузі не менше шести місяців. Позбавлялися права голосу жінки, прислуга, робітники з поденною чи потижневою оплатою та особи, які отримували допомогу від добродійних установ.

Надалі депутатом рейхстагу міг бути обраний австрійський громадянин, який досяг 30 років та на першому етапі виступав виборщиком. Обраним вважався кандидат, що отримав абсолютну більшість голосів.

В подальшому, в результаті конституційно-правових модернізацій передбачалося, що активним виборчим правом при формуванні представницьких органів влади користувалися громадяни Австрії чоловічої статі, які досягли 24-річного віку, мали громадянські права та сплачували прямі податки щорічно не менше 20 крон. Пасивним виборчим правом наділялися громадяни Австрії чоловічої статі віком не менше повних 30 років, які мали принаймні 3 роки австрійського громадянства і брали участь у виборах до провінційного ландтагу.

У 1896 р. новий виборчий закон Австрії передбачив курію виборців, яка не обмежувалася жодним майновим цензом, що наділяло правом активного голосу все чоловіче населення країни, яке досягло 24 років і не було обмежене у громадянських правах. У 1906 р. виборчий закон Австрії взагалі закріпив загальне і пряме виборче право для населення Австрії, в тому числі й етнічних українців, які проживали на теренах цієї країни.

Натомість виборча система Росії XVII - початку XX ст. продовжувала містити елементи феодально-патріархального режиму. І тільки після революційних подій 1905 р. в країні почали робитися кроки щодо впровадження окремих елементів народного представництва. Це проявлялося у створенні Державної думи і затвердженні Положення про вибори її депутатів. Згідно цього Положення вибори до Державної думи були двоступеневими, мав місце недемократичний поділ виборців на курії, системи виборщиків, виборчих з'їздів і зборів дозволяли застосовувати різну кількість ступенів при виборах представників від різних соціальних груп населення.

Правом голосу наділялися особи, які відповідали вимогам майнового цензу (який різнився в залежності від рівня проведення виборів: з'їзд повітових землевласників, з'їзд міських виборців, з'їзд уповноважених від волостей). Позбавлялися активного виборчого права та не включалися до

виборчих списків: а) особи жіночої статі; б) чоловіки, молодші двадцяти п'яти років; в) учнівська та студентська молодь; г) військові чини армії та флоту, які перебували на дійсній військовій службі; д) бродячі іногородці; е) іноземні піддані.

Окрім цього заборонялося приймати участь у виборах: особам засудженим за злочинні дії, які мали наслідком позбавлення чи обмеження їхніх станових прав або виключення зі служби; особам відлученим за судовим вироком від посади чи які перебували під слідством чи судом за обвинуваченням у злочинних діях, що мали наслідком відлучення від посади; особам, які стали неспроможними, до подальшого визначення причин неспроможності; неспроможні особи, окрім неспроможних, визнаних такими внаслідок нещасного випадку; особи позбавлені духовного сану чи звання або ж виведені із середовища товариств і Дворянських зборів за вироками тих станів, до яких вони належали; особи засуджені за ухилення від військової служби.

Такий підхід щодо визначення суб'єктивних виборчих прав з окремими змінами, уточненнями зберігався до 1917 р. і він поширювався на всю територію Росії, в тому числі й на території України, що входили до складу імперії.

Зміни відбулися тільки після лютневих подій 1917 р., коли внаслідок революції було прийнято нове виборче законодавство, яке вперше за всю історію державного будівництва Росії врахувало передовий виборчий досвід розвинутих країн того часу, що проявилось у питанні регулювання суб'єктивних виборчих прав, по-перше, у відмові від станово-представницької багатоступеневої виборчої системи; по-друге, у визнанні загальних, рівних, прямих виборів при таємному голосуванні; по-третє, у відмові від цілої низки цензів, у тому числі майнового і статевого, та зниженні вікового цензу і т. ін. Хоча більшовицький переворот у листопаді

1917 р. не дав можливості реалізувати виборчі новели належним чином на практиці.

Доволі цікавим з точки зору вітчизняного досвіду державотворення є п'ятий етап конституційно-правового регулювання виборчих прав громадян – період національно-визвольних змагань українського народу (1917-1921 рр.). Низка правових актів (проектів) часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, Західно-Української Народної Республіки стосовно порядку формування вищих представницьких органів держави характеризується прогресивністю, своїм значним демократичним змістом, врахуванням передових виборчих технологій, напрацьованих на той час іншими розвинутими країнами.

Ухвалений Центральною Радою 11 листопада 1917 р. закон «Про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки» закріплював, що вибори в Україні мали здійснюватися на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування з дотриманням принципу пропорційного представництва. Правом голосу наділялися громадяни УНР (а також особи, які мали громадянство або підданство інших держав, але не пізніше того часу, коли починалося складання виборчих списків) обох полів, котрим на день виборів виповнилося 20 років (понижений віковий ценз у 18 років був передбачений для військовослужбовців).

Обмеження активного і пасивного виборчих прав діяло для осіб, які були визнані божевільними у встановленому законом порядку, а також для німих, що перебували під опікою. Позбавлялися ж виборчих прав особи засуджені судовими вироками, зловмисні банкрути, військовослужбовці, що самовільно покинули військо, а також члени царського роду Росії та жінки, що вийшли заміж за громадян інших держав.

В цілому такий підхід до визнання виборчих прав громадян з тими чи іншими уточненнями (громадянство, вік) передбачався Статутом про

державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки (Конституція УНР) від 29 квітня 1918 р., Інструкцією про вибори до Конгресу трудового народу України, схваленою Директорією 5 січня 1919 р. та іншими актами того часу. Позитивним моментом виборчого законодавства України часів національно-визвольних змагань було вирішення питання забезпечення прав національних меншин при формуванні представницьких органів влади шляхом виділення відповідних квот для них, чим закріплювалися правила, яких світова виборча практика не знала не тільки в той час, а й у наші дні мало де застосовує. І тому, як справедливо пише О.В. Марцеляк, сьогодні виникає гріке відчуття втрати тих напрацьованих нашими співвітчизниками початку ХХ ст. перспектив прогресивного історичного розвитку України, які й по сьогоднішній день з неймовірними зусиллями та напруженням ми намагаємося відродити, повернути та впровадити в національну практику державотворення [2, с. 132].

Шостий етап конституційно-правового регулювання виборчих прав громадян України – радянський період державного будівництва (1917-1991 рр.) Він характеризується специфікою різних часових рамок. На початковому етапі (кінець десятих, двадцяті та тридцяті роки ХХ ст.) незважаючи на певні позитивні моменти виборчого законодавства того часу – скасування майнового цензу, запровадження рівних виборчих прав незалежно від віросповідання, раси, національності, осілості, рівних прав для чоловіків і жінок, зниження вікового цензу до 18 років і т. ін. – воно в цілому не характеризувалося демократичним характером і використовувалася більшовицькою партією як оптимальне знаряддя боротьби з класовими ворогами.

Як зазначається в літературі, цей період радянської так званої «класової» виборчої системи характеризується:

- існуванням цілої низки обмежень, цензів недемократичного характеру щодо реалізації особами свого активного і пасивного виборчого права (трудового, соціального, релігійного тощо), що мало наслідком відсутність загальних виборів та принципу рівних виборів;

- проведенням виборів депутатів відкритим голосуванням та шляхом непрямих, багатоступеневих виборів;

- жорстким контролем за проведенням виборів депутатів з боку партійних органів та репресивних державних структур;

- відсутністю належного механізму захисту виборчих прав громадян тощо [2, с. 198].

Певні позитивні зміни у практиці формування виборних органів України відбулися після прийняття Конституції УРСР 1937 р. та виборчого законодавства України 1938 р. Це проявлялося в тому, що вибори депутатів здійснювалися на принципах загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні; були ліквідовані недемократичні виборчі цензи чим позитивно окреслилися активне та пасивне виборчі права громадян; чітко встановлювалося коло суб'єктів висунення депутатів усіх рівнів.

Кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст. характеризується демократизацією виборчого законодавства (прийняття Закону УРСР «Про вибори народних депутатів Української РСР» 1989 р., Закону УРСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін до Конституції (Основного Закону Української РСР)», Закону УРСР «Про вибори Президента Української РСР» 1991 р.), запровадженням як у законодавстві, так і у виборчій практиці, нових засад, таких як змагальність або альтернативність виборів глави держави, депутатів, гласність і т. ін., чітким окресленням активного, пасивного та номінаційного виборчих прав громадян, розширенням сфери судового захисту виборчих прав громадян та гарантій кандидатів у депутати та Президента України тощо.

Все це створило передумови для становлення парламентаризму в Україні, формування й функціонування повноцінних представницьких органів влади.

Сьомий етап конституційно-правового регулювання виборчих прав громадян України – період незалежної України (1991 р. – по сьогодні). Він характеризується демократичним розвитком вітчизняного виборчого законодавства, врахуванням міжнародних виборчих стандартів та передового зарубіжного досвіду законодавчого врегулювання виборчих прав громадян України, розширенням гарантій виборчих прав наших співгромадян. Цей етап продовжується по сьогодні. Він насичений численними нормативними актами, які регулювали вибори народних депутатів України, Президента України, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Важливим моментом цього етапу стало прийняття Конституції України 28 червня 1996 р., яка чітко визначила правову природу виборчих прав громадян України і окреслила цензи, що притаманні їх активному, пасивному та номінаційному виборчим правам. Зокрема, активне виборче право характеризується тим, що право голосу Так, відповідно до ст. 70 Конституції України право голосу на виборах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними [3].

Що ж стосується пасивного виборчого права громадян України (права брати участь у виборах як кандидат), то воно належить громадянам України з урахуванням дотримання ними наступних умов, вимог (цензів):

- віковий ценз – 21 рік для кандидатів у народні депутати України (ст. 76 Конституції України) та 35 років для кандидатів на посаду глави Української держави (ст. 103 Основного Закону України) [3];

- ценз громадянства – особи можуть балотуватися до представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні тільки за умови, що вони є громадянами України;

- ценз дієздатності – громадянин може приймати участь у формуванні вітчизняних представницьких органів публічної влади як кандидат, якщо він є дієздатним;

- ценз осілості, який поширюється на кандидатів у народні депутати України та Президента України і полягає у тому, що кандидатом у депутати Верховної Ради України може бути особа, яка проживає в Україні протягом останніх п'яти років, а на посаду глави української держави може балотуватися особа, яка проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років;

- моральний ценз – цей ценз діє щодо кандидатів у народні депутати України: «Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку» (ст. 76 Конституції України) [3];

- ценз освіченості – має місце щодо кандидатів у Президенти України, які повинні володіти державною мовою (а згідно Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [4] така вимога діє і щодо народних депутатів України та цілого ряду інших представників органів державної влади й місцевого самоврядування);

- ценз необраності – сутність якого полягає у тому, що існує вимога щодо того скільки разів особа може обиратися до виборного органу влади. Наприклад, відносно глави держави має місце умова, що одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд;

- ценз несумісності – правова природа цього цензу полягає у тому, що обрана до представницького органу публічної влади особа не може

поєднувати свій представницький мандат з виконанням інших функцій. Так, ст. 103 Основного Закону України передбачає, що Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку. Така ж вимога діє щодо народних депутатів України: Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (ст. 78 Конституції України) [3].

Номінаційним виборчим правом в Україні володіють громадяни України, які досягли 18 років, є дієздатними, а також з урахуванням функціонування в Україні пропорційної виборчої системи як додатковий ценз для реалізації ними свого номінаційного виборчого права може виступати умова їх перебування членом політичної партії (ст. 11 Виборчого кодексу України) [5].

В цілому зазначимо, що визначені національним законодавством України, передусім Основним Законом та Виборчим кодексом України, вимоги щодо реалізації громадянами України своїх суб'єктивних виборчих прав відповідають виробленим світовою спільнотою міжнародним виборчим стандартам. Це є свідченням того, що Україна міцно стоїть на демократичному шляху свого державного будівництва.

Список використаних джерел:

1. Виборче право України. Начальний посібник /За ред. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнійчук. К.: Парламентське вид-во, 2003. 383 с.
2. Марцеляк О.В. Вибори народних депутатів України: історія, теорія, практика. Навчальний посібник. Харків: ТОВ «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС», 2008. 636 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 15.06.2025 р.).
4. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення 15.06.2025 р.)
5. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>. URL: (дата звернення 15.06.2025 р.)

Марчук М., аспірантка відділу
конституційного права та місцевого
самоврядування Інституту держави і
права імені В.М. Корецького НАН
України

Цензи у конституційному праві як засіб забезпечення права громадян на участь в управлінні державними справами

Сучасні українське суспільство та держава характеризуються фундаментальною трансформацією, яка полягає у кінцевому відході від радянських рудиментів і впровадження у вітчизняну практику державотворення вироблених світовою спільнотою демократичних механізмів управління, які спрямовані на подальший розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави. За цих умов особливо актуальною проблемою стає вироблення ефективної процедури формування і функціонування державної влади. І виборчі та інші цензи, в означеному контексті, виступають одним із інструментів легітимації державної влади в Україні. Демократичний підхід до розуміння ролі та й самої правової природи цензів у конституційному праві передбачає легітимне призначення/формування суб'єктів публічної влади і подальшу їх участь у конституційно-правових відносинах відповідно до державного законодавства.

Саме в площині легітимізації та легітимності функціонування конституційно-правового механізму публічної влади найбільше проявляється призначення цензів у конституційному праві України, які виступають однією з юридичних конструкцій діяльності держави і суспільства, інструментом впливу механізму правового регулювання і зв'язку суспільства і влади,

народу і держави. Це дає можливість досягти стабільності в державі та консолідації суспільства на вирішення завдань його розвитку.

Як доволі влучно зазначає В.М. Панасюк, в умовах посилення процесів демократизації суспільного життя в Україні правова система більш ніж будь-коли потребує комплексних та системних досліджень «цензів», оскільки відсутність належної уваги до використання цензів, сфер їх застосування, порядку застосування на практиці призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, а врешті-решт порушує демократичні засади функціонування держави та суспільства [1, с. 48].

Відзначимо, що цензи за своєю правовою природою балансують між необхідними потребами та дискримінацією і привілеями. Дискримінаційний характер цензів неодноразово був предметом судових розглядів. Вперше це питання вивчав Верховний суд США у 1898 р. (справа «Вільямс проти Міссісіпі»). Своїм рішенням Суд тоді фактично підтвердив правомірність виборчих цензів, зазначивши, що ценз грамотності, якщо він однаковою мірою застосовується до всіх громадян, котрі виявили бажання зареєструватися в якості виборця та прийняти участь у виборчій кампанії й відсутні докази його дискримінаційного використання, не суперечить XV поправці Конституції США [2, с. 24].

Хоча заради справедливості слід сказати, що на перших етапах правового утвердження цензи доволі часто мали дискримінаційний характер, що було в руслі тогочасного розвитку права, суспільства і держави. Дискримінація в праві в різні часи отримувала такі змістовні конотації як виключення, антагонізм, відмінність, вибірковість, відособленість, ворожість, гноблення, несприйняття, гоніння, заперечення, несправедливість, зверхнє ставлення, меншовартість, ігнорування, нав'язування, насаджування, неприязність, неприйняття, нетерпимість, нетолерантність, нерівноправність, обмеженість, перевага, переслідування, придушення, пригнічення,

приниження, розрізнення, нехтування, придушення, упередження тощо. Крайніми формами дискримінації виступають антисемітизм, геноцид, апартеїд, голокост, нацизм, расизм, ксенофобія, сегрегація, фашизм, шовінізм і т. ін.

Сама дискримінація, як явище обмежень прав особи або певної групи осіб у державі залежить від соціального, культурного, політичного та правового розвитку її суспільства. Тому те, що в одній державі, - як пише В.Ф. Нестерович, - буде вважатися грубим та кричущим обмеженням прав і свобод особи або певної групи осіб порівняно з іншими, в іншій державі через різні світоглядні підходи в суспільстві може розглядатися як звичайне та загальноприйняте явище [3, с. 86, 88].

В цьому аспекті хочеться навести приклад США, де встановлення низки виборчих цензів було компромісом між Північню країни, яка виступала за загальне рівне виборче право громадян, що витікало з проголошеної 4 липня 1776 року Декларації незалежності США, і Півднем, який відстоював обмеження виборчого права громадян, передусім через запровадження майнового цензу. В подальшому це знайшло своє відображення у тому, що конституціями штатів були визнані дискримінаційні цензи, які забороняли приймати участь у виборах жінкам, виборчого права були позбавлені індіанці, раби (постійні, чорношкірі). Щодо інших осіб діяла вимога, що вони повинні досягти 25 років, працювати або мати інший дохід і таким чином відповідати майновому цензу, а також цензам осілості та освітньому цензу.

Така дискримінація у реалізації прав людини тривала в США та і в деяких інших країнах аж до 60-х рр. XX ст. Допоки 20 листопада 1963 року Резолюцією 1904 (XVIII) Генеральної Асамблеї ООН не було прийнято Декларацію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, яка проголосила, що «хоча заходи в міжнародному плані і зусилля, докладені в

ряді країн, дозволили домогтися прогресу в цьому напрямку, дискримінація в деяких районах світу, заснована на расі, кольору шкіри або етнічному походженні, продовжує, проте, викликати серйозну заклопотаність» [4].

В подальшому у 1965 році було прийнято Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, в якій закріплено, що дискримінація людей за ознаками раси, кольору шкіри чи етнічного походження є перешкодою до дружніх і мирних відносин між націями і може привести до порушення миру та безпеки серед народів, а також гармонійного співіснування осіб навіть всередині однієї й тієї самої держави [5]. Не слід залишати поза увагою й Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та цілий ряд інших міжнародних актів, в тому числі й регіональних, які спрямовувалися на ліквідацію дискримінації прав людини, а й відповідно дискримінацію щодо реалізації громадянами свого виборчого права та права приймати участь в управлінні своєю державою.

Тому, починаючи з 70-х років ХХ ст. ми бачимо, що в державному будівництві розвинутих країн на основі міжнародних актів почали впроваджуватися більш дієві кроки, в основу яких закладалися вже не стільки загальні декларації та заклики щодо недопущення порушень прав людини, скільки законодавчо реалізовуватися конкретні заходи та чіткі механізми недопущення випадків дискримінації як прав окремих осіб, так і цілих соціальних груп людей. З цього часу у світі започаткувалася позитивна тенденція щодо спеціалізованого демократичного підходу заборони дискримінації у реалізації громадянами своїх конституційних прав в тому числі виборчих прав та їх права на участь в управлінні державою, що проявилось у врегулюванні відповідних видів цензів, що відповідали міжнародним вимогам недискримінації та недопущення привілеїв у цій сфері.

Хоча ризики прояву цензу як дискримінаційної вимоги ще зустрічаються, про що свідчать справи, які розглядались в Європейському суді з прав людини та у вітчизняному органі конституційного контролю [1, с. 48]. Проте сучасний цивілізаційний підхід полягає у тому, що цензи не повинні виступати ні дискримінацією, ні привілеями, а мати демократичний характер і по суті просто виступати умовами чи кваліфікаційними вимогами щодо осіб, які претендують реалізувати своє право на участь в управлінні державою. Їх запровадження головною мірою спрямовується на визначення конкретного кола громадян, які мають право приймати участь в управлінні державою та чіткого виокремлення вимог до осіб, які претендують отримати посади в органах державної влади. Слід погодитись з відомим українським конституціоналістом В. Шаповалом, який зазначає, що в демократичній державі цензи повинні «бути об'єктивними за природою або зумовленими реальними суспільними потребами та відповідно обґрунтованими і не повинні створювати привілеї або дискримінаційні перепони для окремих індивідів або груп індивідів, кваліфікованих за певними біологічними або, по суті, соціальними ознаками» [6, с. 317].

Правова природа цензів проявляється у встановленні умов, кваліфікаційних вимог, правил поведінки учасників суспільних відносин, що виступають предметом правового регулювання у сфері конституційно-правового впорядкування потреб суспільства і держави, які складаються щодо правового положення особи, правової організації публічної влади та суспільства, участі громадян в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевому референдумах, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування і т. ін. Це знаходить свою реалізацію у визначенні правоздатності та дієздатності суб'єктів конституційно-правових відносин, у встановленні правил поведінки для них при реалізації своїх конституційних прав,

зокрема, права на участь в управлінні державними справами, що традиційно робиться шляхом встановлення відповідних дозволів, позитивних зобов'язань та заборон.

Цензи у конституційному праві зорієнтовані на забезпечення дотримання умов та кваліфікаційних вимог, що передбачені чинним законодавством для осіб, які претендують приймати участь у державному будівництві країни (вік, громадянство, дієздатність, освіта, досвід професійної діяльності, проживання в країні чи певному регіоні протягом визначеного законодавством строку тощо). Їх змістом охоплюється встановлення обов'язку для певних осіб підтверджувати належний стан свого здоров'я, і передбачення обмежень щодо реалізації особами своїх конституційних прав з тим, щоб у державотворчих процесах приймали участь особи з бездоганною репутацією. До таких цензів відносяться передусім такі репутаційні цензи, як відсутність судимості, бездоганна репутація особи, відсутність адміністративних стягнень у неї тощо.

Таким чином, цензи у конституційному праві виступають важливими чинниками забезпечення права громадян на участь в управлінні державними справами. Вони націлені на визначення чітких правил у сфері державного будівництва, здійснення народовладдя; користування громадянами правом рівного доступу до державної служби та до служби в органах місцевого самоврядування; недопущення негативних явищ, що порушують умови участі громадян в управлінні державними справами. Все це не тільки сприяє охороні урегульованих конституційним правом суспільних відносин від будь-яких посягань чим забезпечується правопорядок у суспільстві та державі, захист прав і свобод людини і громадянина, а й демонструє можливість звернутися до примусової сили держави у разі невиконання тими чи іншими суб'єктами правових приписів шляхом застосування засобів державно-владного впливу через

визначення міри юридичної відповідальності за недотримання правових приписів щодо цензів та встановлення спеціальних засобів державного захисту суб'єктивного права громадян України на участь в управлінні державними справами.

Список використаних джерел:

1. Панасюк В.М. Цензи у конституційному праві //Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 3. С. 47-50.
2. Левчук М. В. Еволюція виборчого права в США в кінці XVIII - XIX ст. //Європейські перспективи. 2015. № 4. С. 22-26.
3. Нестерович В.Ф. Заборона дискримінації як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/18/10.pdf> (дата звернення 16.06.2025 р.).
4. Декларація ООН «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації», затверджена Резолюцією 1904 (XVIII) Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1963 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU63001R> (дата звернення 16.06.2025 р.).
5. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення 16.06.2025 р.).
6. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія. Київ: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

Турчин Н.П., здобувач вищої освіти
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
Науковий керівник: *Розвадовський В. І.*,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Державний контроль за дотриманням прав людини і громадянина в сучасних умовах

Ідея державного контролю за дотриманням прав людини має глибокі історичні корені, які сягають античності, проте повною мірою ця концепція сформувалась тільки у новітній історії. Ще у давньоримському праві були закладені основи правового захисту особистості – у формі інститутів апеляції, презумпції невинуватості, а також певного розподілу функцій влади. Але тільки після укладання таких документів, як Велика хартія вольностей (1215 р.) [1], Білль про права (1689 р., Англія) [2], Декларація прав людини і громадянина (1789 р., Франція) [3], розпочався процес поступового закріплення прав людини як суб'єктивних прав, що мають юридичну силу, гарантуються державою і можуть бути захищені перед обличчям влади. Цей шлях привів до формування концепції конституціоналізму, в рамках якої держава розглядається не тільки як суб'єкт влади, але і як гарант прав і свобод.

Особливо значущим став період після Другої світової війни, коли на тлі масових злочинів проти людяності виникла потреба у створенні нової міжнародної системи захисту прав людини. У 1948 році Генеральна

Асамблея ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини [4], яка стала основою для формування міжнародних стандартів у цій сфері. Її положення лягли в основу численних міжнародних договорів, серед яких Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) [5], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966) [6], а також Європейська конвенція з прав людини (1950) [7], яка стала одним із найефективніших міжнародних правозахисних інструментів. У цих документах передбачені відповідні інституційні механізми контролю за їх дотриманням, зокрема через діяльність Європейського суду з прав людини, Комітету з прав людини ООН та інших міжнародних органів.

Для України вступ у правовий простір прав людини став одним із ключових векторів у процесі державотворення після здобуття незалежності. Уже в перші роки незалежності у національному законодавстві з'являються численні норми, які безпосередньо посилаються на міжнародні стандарти, а в Конституції України права людини визначені як пріоритет державної політики. Стаття 3 Конституції України визначає, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави», стаття 8 встановлює принцип верховенства права, а стаття 9 закріплює пріоритет міжнародних договорів над національним законодавством у разі колізій[8].

Проте незважаючи на прогресивне законодавче забезпечення, реалізація норм про захист прав людини часто стикається з практичними перешкодами. Відсутність чітких процедур контролю, розмиті компетенції державних органів, формалізм в інституціях, які відповідають за реагування на порушення, низький рівень правової культури та правової обізнаності населення – усе це формує системні бар'єри для ефективного функціонування механізмів державного контролю [9].

В умовах воєнного стану ситуація з дотриманням прав людини ускладнюється ще більше. Держава, відповідно до норм міжнародного права, може вдаватися до тимчасового обмеження деяких прав, але за умови дотримання принципів необхідності, пропорційності та недискримінації [4]. На практиці ж ці обмеження нерідко набувають системного характеру, а відсутність ефективного контролю створює умови для зловживань. Наприклад, в умовах активних бойових дій порушується право на справедливий суд, свободу пересування, право на житло, соціальні гарантії [10].

Окремої уваги заслуговує аналіз впливу громадянського суспільства на механізми державного контролю. У багатьох випадках саме правозахисні організації, незалежні медіа, волонтерські ініціативи виступають активними суб'єктами контролю. Але правовий статус таких інституцій не врегульований належним чином, що обмежує їхню ефективність [11].

При формуванні ефективної системи контролю важливо чітко розмежовувати повноваження між органами, уникати дублювання, забезпечити процедури реагування, співпрацювати з міжнародними структурами та мати політичну волю для втілення принципів прав людини навіть у кризові моменти [12].

Окрім того варто зауважити, що актуальність теми зростає з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році. Воєнний стан, обмеження прав, правова невизначеність на окупованих територіях, перевантаження адміністративної системи — усе це актуалізує потребу в нагляді.

За даними Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, у 2023 році надійшло понад 40 тисяч звернень, що вказує на обсяг проблем і підвищення правової активності громадян [13]. Особливо складною є

ситуація з внутрішньо переміщеними особами, військовополоненими, жителями окупованих територій, які часто залишаються без належного захисту.

Висновок. Отже, на наш погляд, дотримання прав людини також пов'язане з антикорупційною боротьбою, адже часто порушення мають корупційне походження. За таких обставин важливу роль має відігравати парламентський контроль, який потребує суттєвого посилення .

На окупованих територіях відсутність контролю ускладнює юридичне реагування, проте саме дії на підконтрольних територіях мають задавати стандарт державної відповідальності [4;11].

Список використаних джерел:

1. MagnaCarta (1215). TheBritishLibrary. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://maysterni.com/publication.php?id=107962>
2. The Bill of Rights (1689). UK Parliament. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2/introduction>
3. Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789. Conseil constitutionnel (France). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/la-declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen>
4. Universal Declaration of Human Rights. United Nations. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
5. International Covenant on Civil and Political Rights (1966). [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

6. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966).
[Електронний ресурс] – Режим доступу:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
7. European Convention on Human Rights (1950). URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
8. Конституція України. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96>
9. Івановська А. М. Конституційний контроль в системі державного контролю. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<https://irlykhuml.univer.km.ua/server/api/core/bitstreams/97620a55-4113-42bf-b235-065abcb33bed/>
10. Білоконь Т. М., Даценко В. М., Доценко О. С. Судовий контроль за діяльністю публічної адміністрації в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/view/332/676/749-1>
11. Онишко О.Б. Міжнародний захист прав людини. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5215/1/Онишко%20О.Б.%20--%20Міжнародний%20захист.pdf>
12. Бородін І. Л. Судовий контроль, його співвідношення з адміністративним контролем та прокурорським наглядом. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<https://er.nau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/626cfa43-1eab-4ad5-9fd4-46400245fe7f/content>
13. Рік діяльності Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rik-diialnosti-upovnovazhenoho-verkhovnoi-rady-z-prav-liudyny>

Чав'як О.А., здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового юридичного інсти-
туту Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника.

Науковий керівник: **Розвадовський В. І.**,
кандидат юридичних наук, доцент, завіду-
вач кафедри конституційного, між народ-
ного та адміністративного права Нав-
чально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного універ-
ситету імені Василя Стефаника

Референдне право в системі народовладдя України: теоретичний аспект

Відповідно до ч. 1 ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [1]. Згідно із ст. 7 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» місцевий референдум є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення [2].

Проте, ні Конституція України, ні ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», які закріплюють право участі територіальної громади в місцевому референдумі, не містять визначення поняття «місцевий референдум». Також слід зазначити, що в ЗУ «Про всеукраїнські та місцеві референдуми», що втратив чинність в 2012 році не було визначено поняття «місцевий референдум». Натомість В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко сформулювали визначення поняття «місцевий референдум», відповідно до якого місцеві референдуми – це безпосереднє (пряме) волевиявлення територіальних громад щодо прийняття рішень з питань місцевого значення шляхом прямого голосування членів цих громад [3, с. 162].

Окрім національного законодавства, право територіальної громади на участь у місцевому референдумі закріплене в низці правових актів Ради Європи. Україна як член вищезазначеної організації взяла на себе зобов'язання щодо реформування національного законодавства на основі норм та стандартів Ради Європи.

Питання проведення місцевих референдумів згадується у Європейській хартії місцевого самоврядування. Відповідно до п. 2 ст. 3 Європейської хартії місцевого самоврядування право на місцеве самоврядування здійснюється радами або зборами, які складаються з членів, обраних шляхом таємного голосування, однак зазначено, що це положення не виключає використання референдумів чи інших форм безпосереднього волевиявлення громадян [4]. Згідно із статтею 5 Європейської хартії місцевого самоврядування проведення референдуму розглядається як спосіб з'ясування думки територіальної громади в разі зміни територіальних кордонів органів місцевого самоврядування [4].

У Рекомендації №R(96) 2 «Про референдуми і громадські ініціативи на місцевому рівні», ухваленій Комітетом Міністрів Ради Європи, було визнано право громадян висловлювати власну позицію у вирішенні важливих питань одним із демократичних принципів, що є спільним для усіх держав-членів Ради Європи. Також було зазначено, що це право може бути реалізоване на місцевому рівні [5]. Таким чином, використання місцевого референдуму стане ефективним інструментом для вирішення питань місцевого значення, який надасть членам територіальної громади можливість висловлювати власну позицію шляхом безпосереднього волевиявлення.

Слід зазначити, що в Рекомендації Res (2001) 19 Комітету Міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» зазначено, що зміцнення місцевої демократії є чинником забезпечення

стабільності в державах Європи, а також окреслено ряд заходів, спрямованих на ефективне залучення громадян до управління місцевими справами [6].

ЗУ «Про всеукраїнські та місцеві референдуми», що регулював питання проведення місцевого референдуму, втратив чинність у 2012 році. Таким чином, наразі немає нормативно-правового акту, який б регулював вищезазначене питання. Проте статистика проведення місцевих референдумів з 1991 по 2012 роки свідчить про необхідність правового регулювання такого інструменту безпосереднього волевиявлення членів територіальної громади.

З 1991 р. по 2012 р. в Україні було проведено 165 місцевих референдумів [7, с. 5]. Понад 10 місцевих референдумів було проведено в Івано-Франківській, Закарпатській, Житомирській, Львівській, Рівненській і Донецькій областях. Це свідчить про активніше застосування місцевих референдумів у західних областях України. Проте, у 6 областях, таких як Луганська, Запорізька, Херсонська, Дніпропетровська, Полтавська та Черкаська не було проведено жодного місцевого референдуму [8].

Аналізуючи досвід проведення місцевих референдумів в Україні, можна зазначити, що недосконалість законодавства, що регулювало питання проведення місцевих референдумів, зумовила певні проблеми при використанні інституту місцевого референдуму.

Наприклад, у 1994 році в Донецькій області було проведено місцевий референдум, предмет якого стосувався державного статусу мов, форми державного устрою України, членства в міждержавних об'єднаннях. Проте, вищезазначені питання регулюються Конституцією та законами України. Аналогічно у 2002 році у м. Харкові було проведено місцевий референдум стосовно статусу російської мови та надання статусу міста загальнодержавного значення. Також слід згадати про місцевий

референдум, проведений у м. Севастополі у 2005 році, що стосувався обрання міського голови, хоча це питання регулюється законами України [8]. Отже, проаналізувавши питання, винесені на вищезазначені місцеві референдуми, слід зазначити, що в Україні проводилися місцеві референдуми з предмету, що не належить до компетенції органів місцевого самоврядування.

У практиці проведення місцевих референдумів спостерігається перешкоджання проведенню місцевих референдумів. Зокрема, мало місце вибіркове ставлення до оголошення референдумів із боку місцевої влади. Згідно із висновками експертів Лабораторії законодавчих ініціатив, значна частина місцевих референдумів була проведена за рішенням органів місцевого самоврядування і саме у тих випадках, коли цього вимагали норми законодавства. Загалом 42% місцевих референдумів були проведені у випадках, коли цього вимагав закон, 58% стосувалися інших питань [9]. Слід зазначити, що значна частина місцевих референдумів, що були ініційовані групами громадян не були оголошені. Зокрема, у Херсонській області місцеві референдуми ініціювалися 7 разів, проте жодна з цих ініціатив не відбулася. 6 з 7 ініціатив належали громадянам, причому в чотирьох випадках місцевою радою було прийнято рішення про відмову в реєстрації ініціативної групи через невідповідність поданих документів [9].

Мало місце й використання судового оскарження для перешкоджання здійснення ініціативною групою встановлених процедур вчасно. Такі судові рішення зобов'язували місцеві ради зареєструвати ініціативні групи після спливання терміну під час якого ініціативна група мала повідомити представників місцевої влади про збори або коли до кінця збору підписів на підтримку проведення місцевого референдуму залишався короткий часовий період. Як приклад можна назвати зрив спроби проведення

місцевого референдуму в м. Одесі в 2007 році саме за допомогою такого способу [7].

Ще однією проблемою можна визначити вибірккову перевірку достовірності підписів. Така ситуація відбулася в м. Суми в 2007 році, оскільки виконавчим комітетом було переглянуто 7 тис. з понад 28 тис. підписів, зібраних ініціативною групою, причому перевірено було лише 12 % переглянутих підписів. Було оголошено, що понад 40 % підписів цієї кількості є підробленими. Таким чином, через вибірккову перевірку підписів було зроблено висновок про відсутність необхідної кількості підписів. У свою чергу це призвело до відмови ініціативній групі в проведенні місцевого референдуму [7].

Одним з проблемних аспектів функціонування механізму місцевих референдумів є невиконання рішень, ухвалених на місцевих референдумах. Згідно з доповіддю, підготовленою Лабораторією законодавчих ініціатив, не було виконано 15 рішень, схвалених на місцевих референдумах, що становить 12%. 10 з них стосувалися адміністративно-територіального устрою, 4 – найменування населених пунктів, 1 – припинення повноважень голови органу місцевого самоврядування [9].

На даний час відсутній закон, що б регламентував порядок проведення місцевого референдуму. На підставі цього Центральна виборча комісія відмовляє у проведенні місцевого референдуму. В. Л. Федоренко зазначив, що вищезазначене питання є значною проблемою, оскільки в Конституції України закріплено право громадян на участь у місцевому референдумі, проте вони не можуть реалізувати це право через відсутність правового регулювання проведення місцевого референдуму [10].

Висновок. Підводячи підсумки цього дослідження вважаю, що державі потрібно прийняти спеціальний закон, що б регулював питання проведення місцевого референдуму для забезпечення реалізації

територіальною громадою цього права, яке передбачене Конституцією України та ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні». У цьому законі слід чітко визначити питання, які можуть виноситися на місцевий референдум. Предмет місцевого референдуму мають складати питання, що віднесені до відання місцевого самоврядування Конституцією України, ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Також слід визначити територію, на якій може проводитись місцевий референдум. Адже С. Дерев'янка наголошує на невизначенні території, на якій має проводитись місцевий референдум, оскільки фігурує термін «адміністративно-територіальна одиниця», а відповідно до визначення, наданого ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» - це область, район, місто, район у місті, селище або село. Відповідно, територіальну громаду можуть утворювати жителі села, селища чи міста, так і об'єднання декількох сіл [11, с. 130]. Окрім вищезазначеного, у цьому законі слід врегулювати питання обов'язкової реалізації рішення, прийнятого на місцевому референдумі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 28.05.2025).
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 28.05.2025).
3. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Референдуми в Україні: історія та сучасність: монографія. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2000. 248 с.

4. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення 28.05.2025).

5. Recommendation No.R (96)2 to Member States on Referendums and Popular Initiatives at Local Level. Adopted on 15 February 1996. URL: <http://www.migm.gov.tr/AvrupaKonseyi/Ek9.pdf> (дата звернення 28.05.2025).

6. Про участь громадян у місцевому публічному житті : Рекомендація Rec(2001) 19 Комітету Міністрів Ради Європи. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_739/conv дата звернення 28.05.2025).

7. Проблеми проведення місцевих референдумів в Україні. Аналіз законопроекту Про місцевий референдум в Україні № 7082 та пропозиції громадських експертів [Текст]. // «Часопис ПАРЛАМЕНТ». – 2012. - № 1. - С. 5.

8. Витяг з публікації «Місцеві референдуми в Україні: теоретичні та нормотворчі аспекти». Матеріали «круглого столу», 23 липня 2009 р., м. Київ [Текст]. / В. Л. Федоренко, І. В. Ляшко, В. Д. Базілевич та ін. – К. : СПД Москаленко О. М., 2011.

9. Досвід застосування місцевого референдуму в Україні як складової місцевої демократії. 2016 р., м. Київ.

10. Федоренко В. Л. Законодавче регулювання місцевих референдумів в Україні: досвід, проблеми та перспективи / В. Л. Федоренко // Вісник Центральної виборчої комісії №1 (28) 2014 р. URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2014_1/visnik1_2014_st_21.pdf (дата звернення 29.05.2025).

11. Дерев'янка С. М. Поняття «місцевий референдум» у новітній українській політико-правовій думці. Наукові праці [Чорноморського

державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 128–132.

Чорний М.О., здобувач вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Науковий керівник: **Розвадовський В. І.**, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Правове забезпечення прав четвертого покоління в Україні

Спочатку варто зауважити, що покоління прав людини – це історичний період, який змінювався з плином часу, встановлював та закріплював актуальні права людини на відповідному етапі її розвитку. Творцем, теорії поділу прав людини на покоління, був французький вчений Карелу Васеку, який покладав в основи цієї концепції розподіл прав людини за їхнім історичним формуванням і розвитком. Станом на зараз прийнято поділяти людські права на 4 покоління, а саме: I покоління прав людини – невідчужувані, особисті (громадянські) і політичні права[1, с.64], II покоління прав людини – соціальні, економічні і культурні права[1, с.65], III покоління прав людини – колективні права, тобто права всього людства[1, с.66] та IV покоління прав людини – виникло у результаті науково технічного прогресу 21 століття; права, які пов'язані з автономією людини.

Досліджуючи четверте покоління прав людини вважаю варто дати ширше тлумачення цьому поняттю, а також розглянути ті версії, що описують вітчизняні вчені. Так, у 2006 році О.В.Зайчук зазначав, що права четвертого покоління це права людства, серед яких називають право на

мир, право на ядерну безпеку, екологічні та інформаційні права[2 с.99]. На думку О.Ф.Скакун IV покоління прав людини – це ті права, які пов’язані з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики тощо. Які являються результатом втручання у психофізіологічну сферу життя людини[1 с.67]. Однозначно, слід погодитись в цьому дослідженні з позиціями О. Аврамової та О. Жидкової, щодо визнання права на індивідуальність особи, що передбачає повагу до особливих потреб людини, які надають їй можливість бути не схожою на інших; встановлення суверенності людини щодо держави [3, с. 103]. Науковці та дослідники вважають, що правомірною поведінкою можна визнавати: штучне запліднення, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами (у межах автономності особи), трансплантацію органів (на засадах законності, справедливості, моральності, добровільності); юридично нейтральною поведінкою: сім’ю, вільну від дитини, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, зміну статі; неправомірною поведінкою: клонування й евтаназію [3, с. 105].

На наш погляд, головна специфіка 4 покоління прав людини полягає саме в її витоках. Видається що назріла необхідність закріплення каталогу прав, які були описані в попередніх поколіннях не викликало ніяких суперечок і конфліктів серед людства, оскільки це були природні, базові, абсолютні права, такі, як право: на життя, право на вільну торгівлю, право на свободу слова. Натомість, права 4 покоління, вперше за всю історію існування цієї концепції, не тільки перебувають у конфлікті з панівними релігіями і традиціями, а і з самою природою.

Також аналіз сучасного стану міжнародно-правового регулювання у цій сфері свідчить про певну неадаптованість наявного інструментарію до викликів ХХІ століття. Більшість міжнародно-правових актів, що

регламентують питання прав людини, були розроблені в середині ХХ століття і не враховують сучасної специфіки. Це обумовлює необхідність оновлення та адаптації міжнародно-правової бази до сучасних реалій з урахуванням теперішніх тенденцій в сфері науки, бо в подальшому процесі врегулювання новітніх прав можуть виникати колізії, які будуть приводити до негативних наслідків.

Варто погодитися з тезою Скакун О.Ф. про те, що «право не слід розглядати як певне стабільне утворення, воно змінюється разом із суспільством, що трансформується, воно залежить від його етнокультурних особливостей, відображає існуючі в ньому зв'язки і тенденції» [1, с. 236]. Тому, виникає потреба в розробці нових правових механізмів, що відповідатимуть сучасним реаліям.

Наразі розгляне проблематику таких питань, як: одностатеві шлюби, евтаназія, зміна статі та посмертна трансплантація органів.

Розпочати би хотілось з права на одностатеві шлюби, у зв'язку з тим, що цей аспект є взагалі неврегульованим в Україні. Розглянемо цю проблему зі сторони українського законодавства. Так, згідно з статтею 21 Сімейного кодексу України "Шлюб - це союз чоловіка та жінки"[4], тоді згідно з статтею 51 Конституції України "Шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки"[5] що свідчить нам про те, що для того щоб запровадити закон про одностатеві шлюби потрібно видозмінити не тільки сімейний кодекс, але і основний закон нашої держави. Якщо протиставитися цим нормам, то слід послатися на розділ 1 статтю 3 Конституції України в диспозиції якій зазначено те, що права та свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Якщо це право вдасться реалізувати в Україні, потрібно усвідомлювати те, що одностатева пара не зможе автоматично реалізувати всі пов'язані з цим правовим статусом можливості. Наприклад, постає

питання усиновлення дітей. На сьогоднішній день українське законодавство не містить правового механізму, який би дозволяв одностатевим парам спільне усиновлення, що, своєю чергою, дискримінує таких громадян у сфері батьківських прав.

Крім того, необхідно враховувати реакцію суспільства, яка може вплинути на шлях імплементації відповідного законодавства. Станом на зараз, воно залишається доволі консервативним у питаннях, що стосуються сімейних цінностей. Тому для успішної реалізації права на одностатеві шлюби потрібно провести значну роботу, яка буде включати в себе, формування толерантного ставлення до такого типу сім'ї.

З огляду на це, важливо також, аби держава забезпечила правовий механізм захисту прав одностатевих партнерів ще до моменту повноцінного визнання шлюбу. Як один із варіантів, слід розглянути: запровадження інституту цивільного партнерства, який уже функціонує в ряді європейських країн і дозволяє забезпечити базові соціальні та майнові права пар, не вступаючи у безпосередній конфлікт з чинною конституційною нормою.

Також бурхливе обговорення не тільки в нашому суспільстві але і у всьому світі викликає право людини на смерть. Евтаназія (грец. *euthanasia* - *eu* - добре, приємно + *thanatos* - смерть) - умисне позбавлення життя хворого з метою полегшення його страждань. Станом на зараз це право є реалізована в Іспанії, Новій Зеландії, в декількох штатах США, Бельгії, Люксембурзі, Нідерландах, Португалії і в Австралії. Проблема реалізації цього права в Україні полягає в тому, що згідно з статтею 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю[5]. Якщо поглянути в коментар статті 3 Конституції України, то це положення стисло відтворює зміст концептуальних засад преамбули Загальної декларації прав людини, чим власне і має обумовлюватись

відповідність приписів Конституції України міжнародним стандартам прав людини. Тим самим, це підкреслює, що більшість міжнародно-правових актів, що регламентують питання прав людини, не враховують специфіки 4 покоління прав людини.

Аналіз національного законодавства свідчить про те, що в Україні наразі не визнається будь яка форма еутаназії. Зокрема, п. 2 ст. 52 "Основ законодавства про охорону здоров'я" забороняється пасивна еутаназія, а п. 3 ст. 52 - активна еутаназія[6]. Крім того, п. 4 ст. 281 ЦКУ, забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя[7]. У разі реалізації лікарем еутаназії, щодо його пацієнта (навіть за попередньою письмовою згодою) це діяння буде оцінюватися статтею 115 ККУ "Умисне вбивство"[8]. На наш погляд, це право є дуже важливим, і на пряму буде відображати право людини на самовизначення, але на жаль, станом на 2025 рік, Україна не здатна забезпечити, з урахуванням воєнного стану, право на еутаназію.

Окрім вищенаведеного, позитивним кроком є посмертне донорство визначається законом України "про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині", як надання анатомічних матеріалів (органів, тканин) померлої особи для пересадки іншій людині з метою збереження її життя або відновлення здоров'я[9]. Так, станом на даний час, право на посмертне донорство є вкрай актуальним і важливим для українського суспільства. Відповідно в грудні 2024 року Міністерство охорони здоров'я України повідомило, що завдяки згоді п'яťох родин на посмертне донорство лікарі врятували 17 життів, провівши трансплантації органів у різних регіонах України. Фактично один донор може врятувати до восьми життів, а тканини та рогівки донора можуть допомогти ще близько 75 людям[110].

На наше переконання право на посмертне донорство постає не лише як медична чи юридична процедура, а й як моральний вибір особи, який потребує гарантій дотримання всіх принципів, таких як: добровільності; гуманності; анонімності; надання донорських органів потенційним реципієнтам за медичними показаннями та безоплатності трансплантації за кошти державного бюджету для донора та реципієнта.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що забезпечення 4 покоління прав людини є комплексною проблемою в державі та потребує системного підходу до її вирішення.

Лише через дотримання стандартів справедливості та рівного ставлення, незважаючи на особисті погляди особи, можливе утвердження України, як держави, де право і справедливість є непорушними цінностями, незалежно від обставин. Саме в такі моменти історії держава демонструє свою справжню відданість принципам верховенства права та здатність забезпечити справедливе ставлення до кожного, що є запорукою суспільної довіри до правовий системи та основою для становлення України як європейської правової держави.

Список використаних джерел:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. 4-те вид., стереотипне. Київ: Алерта, 2021. 526 с.
2. Теорія держави і права академічний курс / О.В. Зайчук та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 678 с.
3. Аврамова О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми. Право України. 2010. № 2. С. 101–107.
4. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. ст.21. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 51, Ст. 3.
6. Про Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. (ВВР). 1993. № 4, ст.19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
7. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40-44, ст.281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
8. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 25-26, ст.115 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. ст.232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>
10. Посмертне донорство в Україні: як подарувати шанс на життя після себе? Onclinic: веб-сайт. URL: <https://onclinic.ua/blog/digest-posmertne-donorstvo-v-ukrayini>

Фітяк В.А., здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового юридичного
інституту Прикарпатського націона-
льного університету імені Василя
Стефаника

Науковий керівник: **Петровська І.І.**,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
міжнародного та адміністративного
права Навчально-наукового юридич-
ного інституту Прикарпатського
національного університету імені
Василя Стефаника

Права державного службовця, як складова правового статусу

Правовий статус державних службовців є актуальною темою для наукових досліджень в сучасній Україні. Як відомо, правовий статус особи – це становище цієї особи в суспільних відносинах, визначене в правових актах.

Державний службовець - це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті) (далі - державний орган), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби [3].

Насамперед відповідно до Конституції України [2], державний службовець має невідчужувані та непорушні права, як і кожен громадянин України. У розділі II Конституції [2] зазначені усі права та обов'язки людини і громадянина. Ст.23 Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і

свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Ст.27 Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ст.28 Кожен має право на повагу до його гідності. Ст.29 Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ст.30 Кожному гарантується недоторканність житла. Це одні з основних прав, які не можуть бути обмежені [2].

На відміну від громадян України державні службовці мають спеціальні права. Згідно з ст.7 Закону України «Про Державну службу» [1], Державний службовець має право на:

- повагу до своєї особистості, честі та гідності, справедливе і шанобливе ставлення з боку керівників, колег та інших осіб;
- чітке визначення посадових обов'язків;
- належні для роботи умови служби та їх матеріально-технічне забезпечення;
- оплату праці залежно від займаної посади, результатів службової діяльності, стажу державної служби, рангу та умов контракту про проходження державної служби (у разі укладення);
- відпустки, соціальне та пенсійне забезпечення відповідно до закону;
- професійне навчання, зокрема за державні кошти, відповідно до потреб державного органу;
- просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків;
- участь у професійних спілках з метою захисту своїх прав та інтересів;
- участь у діяльності об'єднань громадян, крім політичних партій у випадках, передбачених цим Законом;
- оскарження в установленому законом порядку рішень про накладення дисциплінарного стягнення, звільнення з посади державної

служби, а також висновку, що містить негативну оцінку за результатами оцінювання його службової діяльності;

- захист від незаконного переслідування з боку державних органів та їх посадових осіб у разі повідомлення про факти порушення вимог цього Закону;

- отримання від державних органів, підприємств, установ та організацій, органів місцевого самоврядування необхідної інформації з питань, що належать до його повноважень, у випадках, встановлених законом;

- безперешкодне ознайомлення з документами про проходження ним державної служби, у тому числі висновками щодо результатів оцінювання його службової діяльності;

- проведення службового розслідування за його вимогою з метою зняття безпідставних, на його думку, звинувачень або підозри.

Державні службовці також реалізують інші права, визначені у положеннях про структурні підрозділи державних органів та посадових інструкціях, затверджених керівниками державної служби в цих органах[1].

Слід також зазначити, що Основний Закон нашої держави [2] передбачає можливість певних обмежень щодо прав і свобод людини й громадянина. Конституційний принцип, який гарантує кожному право на рівний доступ до державної служби, не виключає обмежень для вступу на цю службу або заняття певних державних посад. Такі обмеження передбачені Законом України «Про державну службу». Стаття 7 вищезазначеного Закону вказує, що особа не може вступити на державну службу, якщо вона:

- досягла 65-річного віку;

-визнана недієздатною або її дієздатність обмежена у порядку, визначеному законодавством;

-має судимість за вчинення умисного злочину, якщо така судимість не знята або не погашена;

- позбавлена права займатися діяльністю, яка пов'язана з виконанням функцій держави відповідно до рішення суду;

-піддавалася адміністративному стягненню за корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення. У цьому разі така заборона поширюється протягом трьох років із дня набрання таким рішенням суду законної сили;

-має громадянство іноземної держави;

- не пройшла спеціальну перевірку або не надала згоду на її проведення;

-підпадає під заборону, яка встановлена нормами Закону України «Про очищення влади»[4; 5]

Що стосується обов'язків державного службовця, то він, відповідно до ст. 8 Закону України «Про державну службу» [1], зобов'язаний:

-дотримуватися норм Конституції та законів України, а також принципів державної служби та правил етичної поведінки;

-поважати гідність людини, не допускати порушення прав і свобод людини та громадянина;

-ставитися з повагою до державних символів України;

-під час виконання своїх посадових обов'язків обов'язково використовувати державну мову та не допускати заходів, спрямованих на дискримінацію державної мови;

-забезпечувати ефективне виконання завдань та функцій державних (муніципальних) органів у межах наданих йому повноважень;

-професійно та сумлінно виконувати свої службові обов'язки;

-виконувати законні рішення державних органів, накази (розпорядження) та доручення своїх керівників;

-додержуватися вимог законодавства у сфері запобігання і протидії корупції;

-постійно вдосконалювати свою організацію службової діяльності та підвищувати рівень професійної компетентності;

- зберігати державну таємницю та персональні дані осіб, іншу інформацію, яка не підлягає розголошенню, що стали йому відомі у зв'язку із виконанням посадових обов'язків тощо [1].

Невиконання або неналежне виконання службових обов'язків може бути підставою для адміністративної відповідальності. Особливість підстав для адміністративної відповідальності посадових осіб і державних службовців полягає у тому, що вони несуть таку відповідальність за порушення встановлених загальнообов'язкових правил своїми власними діями, у тому числі неправомірними вказівками, виконуючи які, їх підлеглі, інші працівники порушують встановлені правила. Посадові особи можуть нести адміністративну відповідальність і за невжиття заходів щодо забезпечення виконання правил іншими особами, якщо забезпечення їх дотримання входить до кола їх службових обов'язків. Службовими вимогами, які слід кваліфікувати як неправомірні і яким завдано шкоди, є: не виконання або неналежне виконання службових обов'язків; неправильне виконання службових обов'язків шляхом прийняття помилкових рішень, перевищення службових повноважень чи зловживання такими повноваженнями [4; 5].

Адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності державних службовців основна мета полягає в дотриманні законодавства та понесенні відповідальності за вчинений адміністративний проступок у вигляді адміністративного стягнення у

зв'язку з невиконанням або незалежним виконанням своїх службових обов'язків.

Державні службовці несуть адміністративну відповідальність за правопорушення, пов'язані з недотриманням установлених правил, забезпечення виконання яких є їх службовим обов'язком. Адміністративна відповідальність і система адміністративних правопорушень визначаються Кодексом України про адміністративні правопорушення (надалі - КУпАП) [6] та іншими актами чинного законодавства [5, с.92].

Основним видом відповідальності, який може бути застосовано до державного службовця правоохоронного органу є штраф, а також позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 30 КУпАП). При цьому особливістю останнього є те, що це адміністративне стягнення може застосовуватись судом незалежно від того, чи передбачено воно в санкції статті (санкції частини статті) особливої частини КУпАП, коли з урахуванням характеру адміністративного правопорушення, вчиненого за посадою, особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за нею права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [6]

Кримінальна відповідальність державних службовців настає за так звані службові злочини (службові кримінальні правопорушення), які за характером та проявом діянь (форми об'єктивної сторони правопорушень) поділяються на три види:

- порушення повноважень: невиконання (неналежне виконання) повноважень (недбалість, бездіяльність);

- перевищення повноважень: вчинення службовою особою акту, на який вона не мала законної влади, одноосібне вирішення питання, яке повинне вирішуватися колегіально тощо;

- вчинення акту, що входить до повноважень, але з метою, яку не передбачає закон (зловживання службовим становищем, хабарництво тощо).

Відповідно до положень Кримінального кодексу України (Розділ 17 «Злочини у сфері службової діяльності») [7] кримінальна відповідальність настає стосовно службових осіб, тобто осіб, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади. Крім того, законодавство виокремлює поняття: службові особи, які займають відповідне становище і службові особи, які займають особливо відповідальне становище [7].

Проблема боротьби з корупцією та іншими зловживаннями з боку державних службовців і посадових осіб є однією з найактуальніших не лише для України, а й для багатьох країн світу. В нашій державі ця проблема виходить за межі лише державної служби — вона стосується всього суспільства й потребує термінових і системних дій. Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції», корупція — це використання особою, визначеною в частині першій статті 4 цього Закону, наданих їй службових повноважень або пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб. Також корупцією вважається надання або обіцянка неправомірної вигоди цій особі або на її вимогу — іншій фізичній чи юридичній особі з метою схилити її до протиправного використання повноважень. Згідно зі статтею 4 Закону, державні службовці належать до суб'єктів, на яких поширюється дія антикорупційного законодавства, і можуть бути суб'єктами корупційних правопорушень. Закон також передбачає адміністративну відповідальність за корупційні діяння, якщо в них немає складу кримінального злочину [7].

Розділом 17 (Злочини у сфері службової діяльності) Кримінального Кодексу України [7], передбачається кримінальна відповідальність за

вчинення корупційних діянь, що містять склад кримінального правопорушення. Зокрема в Кримінальному Кодексі містяться такі склади злочину у сфері службової діяльності як : «Зловживання владою або службовим становищем», «Перевищення влади або службовим становищем», «Одержання хабара», «Давання хабара», «Провокація хабара» тощо [7].

Отже, права державного службовця — це важлива частина його правового статусу. Саме вони дають змогу службовцю виконувати свої обов'язки впевнено, законно й без страху перед несправедливим ставленням або тиском. Наприклад, державний службовець має право на належні умови праці, на захист своїх інтересів, на соціальні гарантії, відпочинок, професійний розвиток і справедливу оплату праці. Окрім цього, закон забезпечує механізми, які допомагають службовцям захищати свої права — через суд, профспілки або інші органи. Це дуже важливо, бо саме впевненість у правовому захисті мотивує службовця чесно виконувати свою роботу. Разом із правами службовець має і певні обов'язки — бути чесним, неупередженим, діяти лише в межах своїх повноважень і завжди ставити інтереси громадян та держави вище за особисті.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст.92 .

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 161.

3. Дишлева І. Права та обов'язки державних службовців, *Підприємництво, господарство і право*, № 6. 2019р., С.152-156. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.27> (дата звернення 25.06.2025).

4. Медигин І.В. Ковалик В.В. Особливості правового статусу державного службовця. *Науково-інформаційний вісник*, №7. Серія Право. 2013р., С157-163. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/7-24-13.pdf> (дата звернення 25.06.2025).

5. Тимошенко М. І., Савичук Н. О., Галушкіна Л. В. Відповідальність державних службовців: проблеми реалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 20. С. 87–93. DOI: [10.32702/2306-6814.2021.20.87](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.20.87) (дата звернення 25.06.2025).

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7.12.1984 зі змінами та у новій редакції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> ; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>(дата звернення 25.06.2025).

7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III зі змінами. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>(дата звернення 25.06.2025).

НАПРЯМ 3. ЮСТИЦІЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ОСНОВА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Shcherbaniuk O.V., Doctor of Law,
Professor, Head of the Department of the
Procedural Law of Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University, Professor of
the Faculty of Law of Vilnius University,
Member of the Scientific Advisory
Council of the Constitutional Court of
Ukraine, Member of the Scientific Advisory
Council to the Chairman of the Verkhovna
Rada of Ukraine
o.shcherbanyuk@chnu.edu.ua

Reform of the Constitutional Court as a condition for EU integration in Central European countries

The reform of the Constitutional Court is a key element of the constitutional transformations of the Central European (CE) countries to comply with the standards of the European Union, in particular the Copenhagen criteria, which require the stability of democratic institutions, the rule of law, and the protection of human rights. For the CE countries, such as Poland, the Czech Republic, Slovakia, Hungary, the Baltic States (Estonia, Latvia, Lithuania), Slovenia, Romania, and Bulgaria, the reform of the Constitutional Court was an important step to ensure the independence of the judiciary, harmonization with EU law, and the protection of democratic values. This experience is valuable for Ukraine in the context of its post-war reconstruction and European integration. The key aspects of the reforms of the Constitutional Court in the countries of Central Europe, their importance for EU integration, challenges, and lessons for Ukraine are discussed below.

Constitutional law is important in ensuring European integration, as it establishes the legal framework for implementing European integration processes. Constitutional norms and principles determine what powers the state has about the European Union, what rights citizens have in the context of European integration, what procedures must be followed when making decisions at the European level, etc [1].

Constitutional amendments are a key tool for adapting Ukrainian legislation to EU requirements, particularly the so-called Copenhagen criteria, which include the stability of democratic institutions, the rule of law, and the protection of human and minority rights. In the post-war period, these changes were important as Ukraine sought to restore its destroyed infrastructure and build a stable democratic state.

Constitutional changes are a key tool for adapting Ukrainian legislation to EU requirements, particularly the so-called Copenhagen criteria, which include the stability of democratic institutions, the rule of law, and the protection of human rights and minorities. In the post-war period, these changes were significant as Ukraine sought to restore the destroyed infrastructure and build a sustainable democratic state.

The Constitutional Court plays a central role in ensuring the supremacy of the Constitution, protecting human rights, and harmonizing national legislation with EU law. For the CE countries, the reform of the Constitutional Court was necessary for several reasons:

- Ensuring the rule of law: Constitutional courts ensure that laws comply with constitutional norms and international obligations, particularly the European Convention on Human Rights and the EU Charter of Fundamental Rights.

- Priority of EU law: After joining the EU, the CE countries had to ensure the compatibility of national legislation with the *acquis communautaire*, which

required the Constitutional Courts to play an active role in resolving conflicts between national and European norms.

- Independence of the judiciary: The Independent Constitutional Court is the key to protecting democracy from political pressure, a key requirement of the EU.

- Protection of human rights: Constitutional courts play an important role in protecting rights and freedoms, which is the basis of the Copenhagen criteria.

The reform of the Constitutional Court in the CE countries was part of broader judicial reforms aimed at overcoming the post-communist legacy, particularly corruption, political influence on the courts, and low public trust in the judicial system.

As of today, a new stage has come in the constitutional justice of Ukraine, which can be associated with the constitutional and legislative reforms that led to the introduction of a constitutional complaint and the appointment of new judges. With the election of a new chairman and the almost complete constitutional composition of the Constitutional Court of Ukraine, regulations were adopted and collegia and senates were formed, including the approval of their composition. Now begins a period during which it will become clear how effective the institution of a constitutional complaint is in the context of protecting the constitutional rights of individuals and legal entities, whether the Court will continue to work at the given pace, and whether it will be able to fully exercise its powers granted by the Basic Law of the state. It is impossible to achieve perfectly coordinated work, but we can strive for it, because, as Mahatma Gandhi said, "The value of an ideal is that it moves away as we approach it. "As soon as you believe that you have reached the ideal, further development stops and the movement backwards begins" [2].

European integration for Ukraine is the aspiration for EU membership and a comprehensive process of harmonizing political, economic, social, and legal

systems with European standards. According to the Association Agreement between Ukraine and the EU, signed in 2014 and entirely in force since 2017, Ukraine has undertaken to implement reforms aimed at democracy, a market economy, and the rule of law. Obtaining the candidate status for EU membership on June 23, 2022, was an important step that confirmed Ukraine's European choice, especially in times of war. The Constitution of Ukraine, adopted in 1996, laid the foundations for a European vector of development, in particular through the principles of democracy, human rights, and a market economy. However, the post-war context requires the improvement of constitutional norms to ensure effective integration into the European community.

Thus, the constitutional reforms of the Central and Eastern European countries after their accession to the EU demonstrate the importance of harmonization with EU law, strengthening the rule of law, protection of human rights, and decentralization. The experience of Poland, the Czech Republic, the Baltic countries, Romania, and Bulgaria emphasizes the need for transparency, public involvement, and international support. For Ukraine, these reforms are particularly relevant in the context of post-war reconstruction and European integration. Considering the positive experience and avoiding the mistakes of the CEE countries will help Ukraine modernize its Constitution to become a full member of the EU.

References:

1. Bobko Marta. (2023). Yevropeiska inte hratsiia Ukrainy v svitli konstytutsiinoho prava. Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava. №2(27). 61-68. [in Ukrainian]
2. Spodaryk Marta. (2018). Reformuvannia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v konteksti konstytutsiinykh ta zakonodavchykh zmin 2016-2018 rokiv. Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava. №1(6). 49-53. [in Ukrainian]

Кампо В.М., член Науково-консультативної ради при Конституційному Суді України, суддя у відставці

Інститут «amicus» Конституційного Суду України:

вчора, сьогодні, завтра

Відомо, що інститут «amicuscuriae», тобто «друга суду» існував ще за часів древнього Риму, але по-справжньому він розпочав розвиватися в епоху демократії та свободи, що встановилась в європейських країнах переважно після Другої світової війни. Найбільшого поширення цей інститут набув, починаючи з 1980-1990-х років. Представники громадськості та наукової спільноти, які стали виконувати роль «amicuscuriae», фактично виступають частиною демократичного правосуддя, що намагається враховувати погляди громадянського суспільства на ту чи іншу правову проблему в конкретній судовій справі.

Висновки і пропозицій «друга суду» надаються особою, яка має високий рівень зацікавленості в предметі розгляду, але не є стороною та не бере безпосередньої участі у судовому процесі. Досвід зарубіжних країн вказує на те, що «друг суду» не завжди допомагає, бо іноді під видом сприяння - фактично перешкоджає суду в його діяльності, але це не скасовує загалом позитивне ставлення демократичних держав до даного інституту, хоч до нього слід ставитись і критично.

Сучасний Конституційний Суд України (далі - КСУ) розвиває інститут «amicuscuriae», тобто має своїх «друзів», якими є як представники громадськості, так і наукової спільноти. Даний суспільний інститут поки що не отримав великого поширення через певні історичні та інші

об'єктивні обставини. Історію «amicus» Суду можна умовно поділити на дві частини: до і після конституційної реформи 2016 року.

До конституційної реформи 2016 року та запровадження інституту конституційної скарги громадян інститут «amicus» КСУ не був передбачений законодавством. Суд розглядав переважно скарги та спори органів державної влади, а відтак громадськість та науковці були його «друзями» тільки у випадку, коли до них зверталися конституційні судді. Для КСУ найважливішими при розгляді справ були правові позиції Голови Верховної Ради та Президента України, які надавали відповідні коментарі щодо предмету спору, якщо вони самі не були сторонами у справі. Науково-консультативна рада при Суді, члени якої могла виконувати роль «amicus» КСУ, не була створена і це нікого особливо не хвилювало.

Така ситуація, коли громадянське суспільство самостійно не брало участі в процесі правосудної діяльності КСУ, а тільки на пропозицію конституційних суддів, після Революції гідності 2013-2014 років виглядала дещо дивно. Орієнтація Суду переважно на державні інтереси приводила до того, що інтереси громадян і громадськості залишались на другому плані. Хоча за своєю природою КСУ все-таки був правозахисним, а не правоохоронним органом влади, але ця перша його роль до конституційної реформи 2016 року була применшена.

Так, перші двадцять років роботи КСУ (вдруге він був заснований у 1996 році, а вперше – у 1992 році) характеризувались мінімальним розглядом конституційних звернень громадян та юридичних осіб приватного права (2-3 справи в рік і тільки в 2013 році – 9 справ). Звичайно, що й тоді були підстави для формування інституту «друга» Суду, але ніхто з його керівництва та суддів не знав про нього та й сама громадськість й науковці не виявляли щодо нього ініціатив. Адже навіть та невелика кількість справ, розпочатих за конституційними зверненнями

громадян, давали підстави для ймовірного направлення зацікавленими громадськими організаціями та науковцями своїх пропозицій для їх розгляду Судом.

Мова йде, наприклад, щодо справ КСУ про приватизацію державного житлового фонду, про свободу утворення профспілок, про патентування підприємницької діяльності, про права людини, про податки, про завчасне сповіщення про мирні зібрання, про відповідальність юридичних осіб і т. д. (2000-2001 роки). Зрозуміло, що будь-який «друг» Суду, якби тоді існував цей інститут, міг би надсилати йому свої пропозиції та ідеї. Проте неважко уявити, як би до цього «друга» віднеслися конституційні судді, які не мали інформації про даний інститут, тільки починали засвоювати ази конституційної юстиції й бачили б у ньому тільки ускладнення і без того непростой їх роботи.

Практика перших 20 років діяльності КСУ підтверджує той факт, що на підставі запитів його суддів-доповідачів, що були для громадськості та науково-навчальних закладів обов'язковими до виконання, готувалось чимало відгуків. Але це не були добровільні, а лише обов'язкові або офіційні відгуки їх авторів, тексти яких затверджувало відповідне керівництво. Тому називати цих авторів як належних до інституту «amicus» Суду навряд чи можливо. Звичайно, що такі запити судді направляли в громадські організації та науково-навчальні заклади, коли бракувало ідей і це було потрібно для більш об'єктивного, повного та всебічного розгляду матеріалів конституційних проваджень. Але ця практика не стосувалась інституту «amicus» Суду.

В окремих випадках представники громадськості та наукової спільноти самі, тобто автономно надавали свої висновки щодо тих чи інших справ КСУ, але це була велика рідкість і вони наближались до інституту «amicus» Суду. Щодо окремих думок конституційних суддів

того часу, то вони інколи звертали увагу на правові позиції вчених, викладені в їх працях. Тобто ці вчені вже могли б також стати елементом інституту «amicus» Суду. Можна вважати, що цей інститут пробивав собі дорогу, але потрібен був поштовх, який би вивів його на широкий простір. Таким поштовхом стало обговорення в КСУ питання про «amicuscuriae», яке викликало широкий резонанс [1]. Зрозуміло, що для розвитку даного суспільного інституту потрібна хороша теорія, практична організація та заохочення представників громадськості й наукової спільноти. Це дозволить не тільки закласти основи діяльності інституту «amicus» Суду, але й окреслити перспективи його розвитку та значення.

З утвердженням конституційної демократії в Україні [2] в практиці КСУ намітились певні тенденції до започаткування цього інституту. Саме громадянське суспільство нині в Україні переживає не кращі часи, коли через російсько-українську війну його розвиток здебільшого зорієнтований на захист Батьківщини, патріотичне виховання громадян, волонтерську діяльність, збір коштів для ЗСУ тощо, а тому судова сфера ніби залишається дещо збоку. Тим не менш суди, в т.ч. й КСУ і в час війни виконує важливу роль, забезпечуючи у своїх рішеннях такі цінності, як справедливість, законність і демократію. Тому в силу можливостей інститут «amicuscuriae», зокрема, в діяльності КСУ необхідно розвивати, щоб конституційна юстиція спиралася на дві «ноги»: традиційну державну та інноваційну громадянську, бо так впевненіше їй стояти. А головне – таким чином підтримується баланс та взаємодія між державним життям і громадянським суспільством.

Після конституційної реформи 2016 року кількість справ за конституційними скаргами громадян почала активно зростати, хоч і не досягла того рівня, що очікувався. Наприклад, за 2020 рік КСУ прийняв 20 рішень (у 2007-2010 роках таких рішень бувало під 30 і навіть більше), з

них за конституційними скаргами громадян – 11, а за конституційними поданнями народних депутатів України та органів державної влади – 9. Звичайно, що прогрес правозахисної функції Суду очевидний, адже він, насамперед, як вже зазначалось, покликаний бути захисником прав і свобод громадян, а вирішення державних спорів та конфліктів між владними структурами – це справа важлива, але не головна для Суду.

Конституційна доктрина виходить з того, що державні структури повинні по можливості вирішувати свої конституційні спори та конфлікти шляхом застосування політико-правових процедур, які встановлюють Конституція і закони України (законодавчий процес та інші види процесуальної діяльності держави тощо). У принципі громадянське суспільство могло б, звичайно, подавати свій голос також щодо вирішення вказаних спорів і конфліктів у Суді через інститут «*amicus curiae*», але не було процедури його реалізації, а відтак – й практики. Це можна проілюструвати на такому прикладі. 11 липня 2000 року КСУ прийняв висновок у справі про внесення змін до Конституції України за ініціативою народних депутатів України [3]. Він стосувався результатів всеукраїнського конституційного референдуму за народною ініціативою, що відбувся 16 квітня 2000 року. Для політико-правової оцінки цього референдуму громадськими організаціями було підготовлено десятки відгуків і заяв, в т.ч. й опозиційного характеру. Проте до Суду вони не дійшли, бо ніхто в цих організаціях не знав і не думав, що таке можливо через відсутність процедури та практики.

Для започаткування в КСУ процедури «*amicus curiae*» необхідно внести зміни хоча б до його Регламенту, який має закріпити даний інститут для користування широким загалом. Сьогодні цей інститут формально діє тільки для «обраних»: членів Науково-консультативної ради при Суду, дорадчий статус яких закріплено законом про КСУ та його

Регламентом. Звичайно, його треба розширити так, щоб будь-який член громадянського суспільства чи наукової спільноти міг надавати свої пропозиції та ідеї щодо вирішення тієї чи іншої конституційно-судової справи.

Розуміючи невисокий рівень конституційної культури українців одночасно із розширенням їх доступу до конституційного судочинства варто заохотити науковців і фахівців до запису на програми навчання з теорії та практики діяльності «друзів» Суду, а також – до вивчення зарубіжного досвіду «amicus» конституційного суду [4]. Такі програми варто було б розмістити на сайті КСУ, а школи чи постійно діючі семінари для майбутніх його «друзів» можна було б створювати в громадських організаціях, закладах вищої та середньої освіти, в органах місцевого самоврядування та в будь-якій приватній юридичній структурі, якщо в цьому буде необхідність і доцільність. У структурах громадянського суспільства з часом на неформальній основі можуть створюватися групи «друзів» Суду, які будуть працювати колективно й більш системно та винахідливо.

Для організації роботи з пропозиціями та ідеями «amicus» КСУ потрібна окрема Інструкція, що регулювала б порядок їх подачі, розгляду та реалізації. У Секретаріаті Суду необхідно мати відповідального працівника, який би працював з «друзями» КСУ. На сайті Суду має бути вся інформація про творчість «amicus» КСУ та про форми і способи її використання. Ця інформація також повинна включати дані про прийняті до розгляду й вже реалізовані пропозиції та ідеї «друзів» Суду. Про реалізацію пропозицій та ідей «друзів» має бути зазначено в рішенні КСУ та в окремих думках конституційних суддів.

На початковому етапі запровадження інституту «друзів» Суду варто скласти перелік тих громадських організацій та навчально-наукових

закладів (і викласти їх на сайті КСУ), де працює найбільше їх потенційне число. З тим, щоб кожен майбутній «amicus» Суду швидше увійшов у нову роль та порадував своїми напрацюваннями. Наприклад, Асоціація правників України, члени якої можуть у будь-якій справі надавати свої пропозиції та ідеї, якщо їх у цьому переконати або вони самі за це візьмуться. І таких громадських організацій в Україні є десятки. Члени політичних партій повинні мати за честь ставати «друзями» Суду і кожна їх пропозиція чи ідея, присвячена справі КСУ, має розцінюватися як важливе громадське доручення. У науково-навчальних закладах мають цінувати ідеї кожного «amicus» Суду, а його напрацювання, прийняті КСУ до розгляду та використані у процесі прийняття рішення (підготовки окремої думки) мають прирівнюватись до наукової публікації.

Чи сподобається співпраця суддів КСУ з його «друзями» - велике питання, яке може бути успішним тільки з часом. Спочатку служителі Феміди будуть тільки приглядатись до цього нового інституту і можливо робити для себе якісь невеликі висновки. Проте пройде певний час і в конституційних суддів відкриються власні бачення цього інституту, його корисність, межі застосування тощо. Проте сподівання на те, що він буде швидко інтегрований в систему конституційного судочинства, не мають під собою достатніх підстав. Однак поява даного інституту в практиці Суду однозначно слід розглядати як перемогу сил суспільно-правового прогресу.

Таким чином, запровадження інституту «друзів» Суду має важливе суспільне та правозастосовне значення, яке ще важко оцінити. Коли не тільки до резонансних, але й до звичайних справ КСУ будуть надходити від кількох «друзів» правові пропозиції та творчі правові ідеї, тоді відбудеться довгоочікувана зміна самої парадигми розгляду та вирішення справ Судом, насамперед, за конституційними скаргами громадян на

користь втілення принципу верховенства права. З часом статистика буде вказувати на те, як працює інститут «друзів» КСУ, які в нього пріоритети, вузькі місця тощо.

Список використаних джерел:

1. Судді КСУ та міжнародні експерти обговорили роль *amicus curiae* як інструменту взаємодії Суду з громадськістю і науковою спільнотою. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/suddi-ksu-ta-mizhnarodni-eksperty-obgovoryly-rol-amicus-curiae-yak-instrumentu-vzayemodiyi>

2. Кампо В. Конституція і становлення конституційної демократії в Україні (2014-2018 роки). Київ: Гамазин, 2019. 172 с.

3. Висновок КСУ у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про зміни до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму 16.04.2000 року», поданого народними депутатами України, вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до Конституції України за ініціативою народних депутатів України). Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997-2001 / Відп. редакт. канд. юрид. наук П.Б. Євграфов. Кіїв: Юрінком Інтер, 2001. С. 136-144.

4. Концепція *Amicus curiae* у сучасному правосудді. Концептуальний документ для Конституційного Суду України. 10 червня 2022 р. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/c/523443.pdf>

Зетко Б.І., медіатор, магістр права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Науковий керівник: *Ковбас І.В.*, доктор юридичних наук, доцент кафедри публічного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Правовий вимір касаційного оскарження рішень суду першої інстанції та постанов суду апеляційної інстанції в адміністративному судочинстві

Правовий вимір касаційного оскарження в адміністративному судочинстві є складним і багатограним. Він спрямований на забезпечення справедливості та законності у процесі судового розгляду адміністративних справ. Однак важливою умовою ефективності касаційного оскарження є чітке дотримання правил і процедур, які гарантують права сторін на справедливий судовий розгляд та забезпечення верховенства права в адміністративному судочинстві.

Касаційне оскарження є важливим інститутом правового процесу, що передбачає перегляд судових рішень, які набрали законної сили, за певними підставами, з метою забезпечення правильності застосування норм матеріального та процесуального права. В адміністративному судочинстві це інститут, який дозволяє сторонам у спорі, а також іншим учасникам процесу, звертатися до вищої судової інстанції для перевірки законності та обґрунтованості рішень судів першої та постанов апеляційної інстанцій [1].

Основне завдання касаційного оскарження — це забезпечення єдності та стабільності судової практики, усунення помилок у правозастосуванні

та забезпечення правильного тлумачення норм права. Касаційна інстанція має право скасувати або змінити рішення нижчих судів, якщо вони не відповідають вимогам законодавства. Також завданням касаційного оскарження є захист прав та інтересів сторін, забезпечення належного правового захисту у випадках, коли суди нижчих інстанцій ухвалили неправосудні рішення, що порушують права громадян, юридичних осіб або державних органів.

Правовий регламент касаційного оскарження в адміністративному судочинстві України детально регулюється Кодексом адміністративного судочинства України (КАСУ). Згідно з нормами КАСУ, касаційне оскарження є доступним для осіб, чиї права порушено рішеннями судів першої та апеляційної інстанцій, за умови наявності визначених підстав для перегляду рішення [2].

Правовий вимір касаційного оскарження базується на декількох ключових принципах, які забезпечують справедливість та ефективність цієї процедури. Найважливіші з них:

- Принцип верховенства права. Касаційне оскарження має забезпечити вищий контроль за правильним застосуванням законів і норм, щоб гарантувати верховенство права. Суд касаційної інстанції повинен ретельно перевіряти рішення судів нижчих інстанцій на предмет відповідності нормам матеріального та процесуального права.
- Принцип правової визначеності. Касаційне оскарження сприяє створенню правової визначеності, адже суди вищих інстанцій повинні формувати єдину правозастосовну практику. Таким чином, судова практика касаційних інстанцій має забезпечити стабільність у правозастосуванні.
- Принцип доступності правосуддя. Право на касаційне оскарження має бути доступним для кожного, хто вважає, що його права були

порушені внаслідок неправомірного рішення судів нижчих інстанцій. Це означає, що повинні бути відсутні зайві бар'єри для доступу до касаційної інстанції.

- Принцип пропорційності. Касаційне оскарження повинно бути засобом забезпечення справедливості та пропорційності, не допускати надмірного перевантаження судової системи, а також уникати зловживань правом.

Процес касаційного оскарження в адміністративному судочинстві є важливою складовою судової системи, яка дозволяє перевіряти законність і обґрунтованість рішень нижчих інстанцій. Це регулюється чіткими нормами, що визначають строки подачі касаційної скарги, порядок її розгляду та повноваження касаційного суду. Однією з основних характеристик касаційного оскарження є його значення як механізму правової перевірки рішень, що набрали законної сили. Згідно з загальним правилом, скарга на рішення суду подається протягом 30 днів з моменту набрання рішенням законної сили. Проте варто зазначити, що в окремих випадках цей строк може бути подовжений або скорочений, залежно від обставин справи або за рішенням суду [3, с.78].

Інститут касаційного оскарження беззаперечно сприяє гармонізації національної правової системи з європейськими стандартами, особливо в контексті забезпечення прав людини. Це має важливе значення для європейської інтеграції України, оскільки касаційне оскарження допомагає впроваджувати принципи справедливого суду та правової визначеності, які є основою демократичного правопорядку [4, с.11].

Водночас, теоретичні основи касаційного оскарження не позбавлені проблем та викликів, серед яких можна виділити:

- Неоднозначність тлумачення норм касаційного процесу, що призводить до різних підходів у практиці судів.
- Обмеженість повноважень касаційного суду, яка полягає в тому, що він не має змоги повторно розглядати факти, що можуть вплинути на результат справи.
- Проблеми з ефективністю касаційного процесу через високі вимоги до обґрунтованості касаційної скарги, що може призвести до недостатнього захисту прав осіб.

Таким чином, теоретичні основи касаційного оскарження в адміністративному судочинстві включають вивчення правових підстав, завдань, процесуальних норм та значення цього інституту для забезпечення правосуддя. Їх чітке розуміння дозволяє покращити ефективність функціонування адміністративної юстиції, забезпечити належний захист прав та свобод громадян, а також сприяти вдосконаленню судової практики.

Однією з найбільших проблем касаційного оскарження є обмеженість повноважень касаційної інстанції, що, у свою чергу, знижує ефективність захисту прав осіб та справедливості судового процесу.

Обмеження на повторний розгляд фактичних обставин справи: Касаційний суд, на відміну від судів першої та апеляційної інстанції, не має права повторно оцінювати фактичні обставини справи, проводити нові дослідження доказів або заслуховувати свідків. Касаційна інстанція може лише перевіряти законність застосування норм права і процесу, без можливості внести корективи в фактичні обставини. Це може призвести до ситуації, коли суди нижчих інстанцій ухвалюють неправосудні рішення, але касаційний суд не може відновити справедливість, оскільки він обмежений виключно юридичними аспектами справи.

Невизначеність щодо наслідків рішення касаційного суду: Касаційний суд може не тільки скасувати рішення нижчого суду, але й змінити його. Однак у разі прийняття рішення про скасування судового акта і направлення справи на новий розгляд, не завжди чітко визначено, які саме інстанції повинні бути залучені до нового розгляду (чи це суд першої інстанції, чи апеляційна інстанція). Це може призвести до затримки у вирішенні справи та до додаткового навантаження на суди нижчого рівня [5, с.611].

Довготривалість розгляду касаційних скарг: Іншою суттєвою проблемою є тривалість розгляду касаційних скарг, що часто стає на заваді своєчасному правосуддю. Судова система, незважаючи на зусилля по її реформуванню, все ще має великий обсяг справ, що веде до затримки процесу розгляду касаційних скарг. Затримки в ухваленні рішення касаційним судом можуть призводити до тривалого процесуального невизначеності для сторін, що, в свою чергу, порушує право на своєчасний правовий захист.

Нерівний доступ до правосуддя: Затримки в розгляді справи та складність в подачі касаційної скарги можуть мати особливо негативні наслідки для осіб, які не мають достатнього правового досвіду чи ресурсів для подачі скарги у встановлені строки. Це обмежує доступ до правосуддя для широких верств населення та створює нерівність у процесі захисту прав.

Відсутність єдності судової практики: Попри те, що одним з основних завдань касаційної інстанції є забезпечення єдності судової практики, інколи касаційні рішення не формулюють чітких прецедентів. Це може призвести до різного тлумачення одних і тих самих норм права в різних судових інстанціях, що ускладнює правову визначеність.

Існує також проблема в процедурних питаннях щодо подачі касаційних скарг:

- Недосконала система електронного подання: хоча в Україні розвивається система електронного правосуддя, багато процесуальних аспектів, пов'язаних з подачею касаційної скарги та супровідними матеріалами, все ще потребують вдосконалення. Відсутність належної підтримки або технічних інструментів може затримати подачу та розгляд касаційних скарг.
- Вимоги до обґрунтованості скарги: касаційна скарга повинна бути не лише своєчасно подана, а й правильно обґрунтована. Це створює додаткові труднощі для осіб, які не мають юридичних знань або належної кваліфікації для формулювання скарги, що може призвести до її відхилення за формальними підставами [6, с.318].

Однією із значних проблем є реалізація принципу касаційного оскарження у малозначних справах або справах розглянутих в порядку спрощеного провадження. Так здійснюючи аналіз положень КАС України, що регулюють дане питання, встановлено, що при зверненні до касаційного суду, щодо оскарження рішень постановлених у справах нескладного характеру та в інших справах, які розглядаються в порядку спрощеного судочинства, заявник повинен стверджувати в касаційній скарзі про наявність одного або кількох критеріїв, зазначених у пунктах а-г вищевикладеної норми. При цьому, з практики Верховного суду вбачається, що критерії які закріплені у ч.4 ст. 328 КАСУ, щодо підстав касаційного оскарження, є загальними, і поширюються на всі випадки касаційного оскарження, тобто, повинні також бути дотриманні і при оскарженні рішень у малозначних справах. В результаті, під час подачі касаційної скарги на рішення суду у малозначній справі, або іншій, яка була розглянута за правилами спрощеного провадження, ми бачимо

застосування «подвійних» касаційних фільтрів, що в свою чергу дуже ускладнює реалізацію принципу касаційного оскарження в адміністративному судочинстві [2].

Варто зазначити, що ми погоджуємось із думкою про те, що так звані «касаційні фільтри» можна вважати виправданими, оскільки суд касаційної інстанції є дуже перенавантаженим. В свою чергу, іноді ВС може використовувати формальний підхід до визначення наявності цих фільтрів, що призводить до необґрунтованої відмови у відкритті провадження.

Проте, якщо все ж таки особи пройшла ці фільтри, то виникає наступне питання – необхідність дотримання вимог касаційної скарги. Так, першою і найголовнішою умовою реалізації права на касаційне оскарження в адміністративному судочинстві є дотримання вимог, що висуваються до касаційної скарги, які закріплені в КАС України. У разі ж наявності недоліків касаційної скарги або певних обставин, настають наслідки, які умовно можна поділити на 2 групи:

1. Недолік, який можна усунути виправленням. Це може призвести до відкриття провадження щодо розгляду справи. Наприклад, несплачені судові збори за подання скарги. У таких випадках касаційний суд залишає скаргу без руху та надає заявнику строк для усунення недоліків. В свою чергу, якщо скаржник не усуне недоліки за час, який наданий судом, то суд касаційної інстанції повертає касаційну скаргу та не приймає її до розгляду.

2. Недоліки та обставини, які унеможливають відкриття провадження про скасування та спричиняють повернення скарг про скасування на розгляд або відмову у провадженні про скасування [7].

Що ж стосується відмови у відкритті касаційного провадження, то це так званий безальтернативний випадок, який застосується коли касаційне провадження неможливо відкрити. Даний випадок не є порушенням ст. 6

Конвенції про захист прав і основоположних свобод яка закріплює право на доступ до правосуддя.

Для забезпечення більшого доступу до касаційного оскарження необхідно розробити механізми, що дозволяють громадянам без значних обмежень звертатися до касаційного суду. Можливо, доцільно було б знизити вимоги до доказування порушень норм права на рівні апеляційної інстанції та розширити підстави для касаційного оскарження. Необхідно чітко визначити критерії для касаційного оскарження, що дозволить зменшити правову невизначеність та покращити передбачуваність рішень. Це сприятиме розвитку правової визначеності та зменшенню суб'єктивізму в рішенні суддів. Важливим кроком у розвитку касаційного оскарження є зниження фінансових бар'єрів для громадян. Це можна здійснити шляхом перегляду структури судових витрат та встановлення знижок для осіб, що мають низький рівень доходів, або через впровадження механізмів для спрощення судового процесу. Для підвищення якості касаційного розгляду необхідно забезпечити належну кваліфікацію суддів та збільшити їхню відповідальність за прийняття рішень. Окрім того, розширення використання електронного судочинства та автоматизації процесів може сприяти зменшенню людського фактору та прискоренню розгляду справ. З метою вдосконалення механізмів касаційного оскарження доцільно розвивати практику судового контролю, включаючи зміни у підходах до аналізу законності рішень судів нижчих інстанцій. Прогрес у цьому напрямку дозволить зменшити ризик помилок суддів і забезпечити більш справедливе правосуддя для громадян [8].

Отже, правовий вимір касаційного оскарження рішень суду першої інстанції та постанов суду апеляційної інстанції є важливою складовою адміністративного судочинства в Україні. Касаційне оскарження забезпечує можливість виправлення помилок судів нижчих інстанцій, що в

свою чергу сприяє забезпеченню правосуддя, рівності перед законом і справедливості. Однак існуючі проблеми, зокрема, недостатня чіткість законодавства та обмеженість повноважень касаційного суду, потребують вдосконалення для більш ефективного функціонування інституту касаційного оскарження в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. №35–36. Ст.446.
2. Монаєнко А. Касаційні «фільтри». Юридична Газета online. 2018. № 29-30 (631-632). URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/kasaciyni-filtri.html>
3. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках: монографія. Харків: Право, 2010. с. 254.
4. Глущенко С.В. Касаційне оскарження як конституційна засада перевірки судових рішень.: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
5. Самара В.С. Поняття та правова сутність принципу касаційного оскарження в адміністративному судочинстві України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. №5. с.610 – 615.
6. Стафійчук К.В.Правова природа касаційного провадження в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. с.317 – 319.
7. Ємельянова І.І. Теоретичні та практичні аспекти апеляційного і касаційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_1699
8. Луспеник Д. Касаційні фільтри у цивільних справах: проблемні питання судового правотлумачення та правозастосування URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/954084/>

Кравцова Т. М., здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Державний податковий університет
Цвігун О. С., здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Державний податковий університет
Науковий керівник: *Лаговська Н.В.*, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу, Державний податковий університет

Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту права на свободу і особисту недоторканність

Право на свободу та особисту недоторканність є одними з фундаментальних особистих немайнових прав людини, що гарантовані статтями 3, 27 та 29 Конституції України [1], статтею 5 Європейської конвенції з прав людини [2] та статтями 288 і 289 Цивільного кодексу України [3].

Право на свободу є базовим елементом системи особистих немайнових прав, що забезпечує автономність особи та її здатність діяти відповідно до власної волі. Це право гарантує кожному індивіду можливість самостійно обирати життєвий шлях, місце проживання, сферу діяльності та реалізовувати інші особисті рішення за умови дотримання чинного законодавства та захисту прав і свобод інших осіб.

Головна мета права на свободу полягає у створенні гарантій незалежності особи від зовнішнього тиску, у забезпеченні умов для вільного самовираження, самореалізації та розвитку особистості, включаючи формування індивідуальної життєвої траєкторії. Свобода як юридичне поняття охоплює низку взаємопов'язаних аспектів: економічну,

політичну та індивідуальну свободу, кожна з яких забезпечує автономію особи в певній сфері суспільних відносин.

Фізична свобода, як один із ключових проявів загального права на свободу, передбачає можливість особи вільно пересуватися, розпоряджатися власним тілом, змінювати місце перебування та брати участь у соціальному житті на власний розсуд. Водночас індивідуальна свобода включає такі особисті блага, як приватне і сімейне життя, інтимна сфера, задоволення особистих потреб та формування морально-етичних зв'язків з іншими особами. Ці складові забезпечують умови для реалізації природних, духовних та моральних потреб особи в межах, визначених правом.

Будь-яке незаконне або необґрунтоване обмеження фізичної свободи особи шляхом примусу автоматично тягне за собою обмеження інших форм свободи - економічної, політичної та індивідуальної. Таким чином, гарантування фізичної свободи виступає ключовою умовою для реалізації загального права на свободу, яке передбачено, зокрема, статтею 288 Цивільного кодексу України [3], а також статтями 29 та 33 Конституції України [1].

Право на особисту недоторканність у цивільному праві виступає невід'ємним особистим немайновим правом, спрямованим на забезпечення охорони фізичної, моральної та психологічної цілісності особи від будь-яких неправомірних посягань, за винятком випадків, прямо передбачених законом або таких, що обумовлені законними інтересами самої особи. Це право нормативно закріплене у статті 289 Цивільного кодексу України [3].

Зміст права на особисту недоторканність охоплює свободу особи самостійно вирішувати питання, пов'язані з її фізичним станом, тілесною недоторканністю та взаємодією з навколишнім середовищем. У межах цього права виокремлюються кілька ключових складових.

По-перше, тілесна (фізична) недоторканність передбачає заборону на жорстоке, нелюдське або принизливе поводження, катування чи фізичні покарання. Особа має право вільно розпоряджатися своїм тілом, органами та біологічними тканинами як за життя, так і після смерті, за умови дотримання відповідного правового порядку.

По-друге, до змісту цього права входить захист від небажаного фізичного контакту або зовнішнього впливу. Будь-яке примусове втручання у фізичну сферу особи без її згоди вважається порушенням права на особисту недоторканність, навіть якщо воно здійснюється з нібито благими намірами.

По-третє, право включає захист від психологічного тиску, який може порушити моральну автономію особи, впливаючи на її вільну волю, емоційний стан або внутрішню рівновагу.

У сукупності ці елементи свідчать про комплексний характер права на особисту недоторканність, яке гарантує повагу до фізичної, моральної та психічної цілісності особи, та є невід'ємною складовою її правового статусу як учасника цивільних правовідносин.

Порушення цих прав шляхом незаконного затримання, обмеження свободи пересування, фізичного чи психологічного насильства породжує підстави для захисту постраждалої особи через відшкодування моральної шкоди.

Порядок відшкодування моральної шкоди має низку особливостей. Відповідно до загального правила, компенсація моральної шкоди здійснюється особою, яка її заподіяла, на користь потерпілого - особи, що має право на таке відшкодування. Заподіювачем моральної шкоди може виступати орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, а також фізична чи юридична особа. Водночас, у випадках, передбачених законом, особа, яка фактично

завдала шкоди, і суб'єкт, який несе за неї юридичну відповідальність, можуть не збігатися. Так, зокрема, відповідальність за шкоду, завдану органами державної влади або їх посадовими особами, несе держава Україна.

Особа, яка має право вимагати відшкодування завданої їй моральної шкоди, зазвичай є безпосередньо потерпілим. Водночас, законодавством можуть бути передбачені певні обмеження щодо таких осіб. Наприклад, відповідно до статті 49 Закону України «Про інформацію» [4], органи державної влади та органи місцевого самоврядування не мають права на компенсацію моральної шкоди у справах про захист честі, гідності та ділової репутації.

Особливого правового значення набуває питання можливості відшкодування моральної шкоди у разі смерті потерпілого. У цьому контексті необхідно враховувати, що моральна шкода, завдана померлій особі, не підлягає компенсації. Натомість, згідно з пунктом 2 статті 1168 Цивільного кодексу України [3], підлягає відшкодуванню моральна шкода, заподіяна внаслідок смерті фізичної особи її найближчим родичам: чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які спільно проживали з нею однією сім'єю.

Ці правовідносини слід відмежовувати від ситуацій, коли спадкоємець набуває право на одержання відшкодування моральної шкоди, присудженого судом спадкодавцеві за його життя. Такий перехід права регламентується пунктом 3 статті 1230 Цивільного кодексу України [3].

Право на відшкодування моральної шкоди відповідно до норм чинного законодавства не виступає безумовною матеріальною гарантією, оскільки жоден нормативно-правовий акт не передбачає імперативного обов'язку компенсації такої шкоди. Це право реалізується як процесуальна

можливість особи довести факт заподіяння шкоди, обґрунтувати її розмір та домогтися відповідної компенсації шляхом звернення до суду.

Право на відшкодування моральної шкоди виникає за наявності передбачених законом умов відповідальності за заподіяну шкоду. Це:

- а) наявність моральної шкоди як наслідку порушення особистих немайнових прав або посягання на інші нематеріальні блага;
- б) неправомірні рішення, дії чи бездіяльність заподіювача шкоди;
- в) причинний зв'язок між неправомірною поведінкою і моральною шкодою;
- г) вина заподіювача шкоди.

У цивільному праві під шкодою розуміють негативні зміни у стані охоронюваного законом блага, яке може мати як майновий, так і немайновий характер.

Чітко сформульованого визначення моральної шкоди у законодавстві не існує. Будь-яка спроба нормативного закріплення вичерпного визначення моральної шкоди була б неповною, оскільки неможливо сформулювати універсальні, загальні ознаки, які б охоплювали всі можливі випадки її виникнення. Відтак, у статті 23 Цивільного кодексу України [3] законодавець визначив не саме поняття моральної шкоди, а лише форми її прояву. Моральна шкода полягає:

- 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [3].

Судова практика надала більш конкретизоване розуміння цього явища, зазначивши, що під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру, які виникли внаслідок моральних або фізичних страждань, інших негативних переживань, завданих фізичній або юридичній особі незаконними діями чи бездіяльністю інших осіб [5].

Моральну шкоду неможливо точно виміряти у грошовому еквіваленті, а розмір компенсації визначається судом на підставі комплексного аналізу обставин справи.

Одним із ключових чинників є характер і ступінь пережитих страждань: суд оцінює глибину та тривалість душевних переживань, фізичного болю, приниження честі, гідності та інші негативні наслідки, що були завдані особі внаслідок протиправних дій або бездіяльності. Важливим фактором є також форма вини особи, яка спричинила шкоду - при наявності умислу чи грубої недбалості розмір компенсації може бути підвищено.

Окремо враховується матеріальне та соціальне становище потерпілого. У разі, якщо шкоду завдано фізичною особою, суд може враховувати її фінансовий стан при визначенні суми компенсації, за винятком ситуацій, коли шкода стала наслідком вчинення кримінального правопорушення.

Крім того, суд може зважати й на інші обставини, які мають значення для забезпечення принципу справедливості при вирішенні справи. Компенсація моральної шкоди здійснюється виключно у грошовій формі, розмір якої встановлюється судом у кожному конкретному випадку.

Для ефективного захисту своїх прав при заявленні вимог про відшкодування моральної шкоди доцільно посилатися на актуальну судову

практику, яка деталізує підходи до оцінки моральної шкоди та критерії справедливого її відшкодування.

Верховний Суд неодноразово розглядав справи, де компенсація моральної шкоди визнавалася належним способом захисту права на свободу і особисту недоторканність. Наприклад:

- У справі № 127/15255/17 (постанова ВС від 02.03.2021) суд визнав незаконним тримання особи під вартою понад визначений строк та зобов'язав державу компенсувати моральну шкоду за порушення права на особисту недоторканність. Суд виходив із принципу презумпції завдання моральної шкоди при незаконному позбавленні волі.

- У справі № 761/18670/20 (постанова ВС від 08.11.2022) встановлено порушення прав особи через незаконне затримання працівниками поліції без оформлення протоколу та без негайного повідомлення про підстави затримання. Присуджено моральну шкоду в сумі 50 000 грн.

- У справі № 161/2379/19 (постанова ВС від 15.06.2021) особа зазнала психологічного насильства від правоохоронців під час затримання. Суд визнав дії поліції принизливими та такими, що порушують право на гідність і недоторканність, і постановив компенсувати моральну шкоду.

Значна частина судової практики також стосується випадків незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, перевищення службових повноважень, катувань або іншого жорстокого поводження, внаслідок яких особа зазнає моральної шкоди. Стаття 13 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури і суду» передбачає обов'язкову компенсацію моральної шкоди, спричиненої незаконним арештом, затриманням, засудженням або іншими протиправними процесуальними

діями. У таких випадках компенсація за моральну шкоду призначається окремо від матеріальної шкоди і не може бути предметом повторного звернення після закриття справи або повернення цивільного позову.

Судова практика України підтверджує, що компенсація моральної шкоди є самостійним способом захисту цивільних прав, і не потребує наявності матеріальної шкоди чи відповідного договору. Верховний Суд неодноразово наголошував, що достатнім є сам факт порушення особистих немайнових прав, зокрема права на свободу та недоторканність особи.

Законодавство також встановлює, що у випадках порушення таких прав позовна давність не застосовується (ч. 1 ст. 268 ЦК України) [3], а сама компенсація може здійснюватися або одноразово, або, у виняткових випадках, періодично (наприклад, при заподіянні тяжкої шкоди здоров'ю). При визначенні розміру компенсації суди враховують ступінь фізичних або психічних страждань, тривалість порушення, вплив на повсякденне життя, а також принципи справедливості та розумності.

Водночас складність полягає у тому, що моральна шкода не має чіткої грошової оцінки, а її визначення значною мірою залежить від суб'єктивного підходу суду.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах збройного конфлікту, коли масово порушуються права цивільних осіб на свободу, тілесну недоторканність, свободу пересування, гідність. У таких випадках компенсація моральної шкоди - це не лише інструмент відновлення порушених прав конкретної особи, а й засіб правового реагування держави на масові порушення прав людини.

У квітні 2022 року Верховний Суд ухвалив поворотну правову позицію [6], відповідно до якої російська федерація більше не може посилатися на юрисдикційний імунітет у справах, що стосуються відшкодування шкоди, заподіяної збройною агресією. До цього моменту

розгляд подібних справ в українських судах був можливий лише за наявності згоди самої російської федерації. Вказана правова позиція фактично відкрила шлях для українських громадян до судового захисту своїх прав, зокрема шляхом подання позовів до держави-агресора в українські суди.

У результаті цієї зміни в національній судовій практиці сформувалась нова категорія справ - справи про відшкодування шкоди, спричиненої війною, в яких відповідачем є російська федерація. Значна частина таких позовів стосується вимог про компенсацію моральної шкоди. Ця шкода, як правило, виникає внаслідок особистих трагедій і страждань, спричинених військовими діями: загибелі чи поранення близьких осіб, заподіяння тілесних ушкоджень, втрати житла або іншого майна, неможливості користуватися ним, а також примусового внутрішнього переміщення, яке істотно порушує звичний спосіб життя людини. Такі обставини безпосередньо впливають на реалізацію права на свободу та особисту недоторканність, а відшкодування моральної шкоди в цьому контексті виступає важливим юридичним механізмом відновлення порушених прав і визнання гідності постраждалої особи.

Навіть у разі відсутності прямої норми, що регулює компенсацію за конкретний вид воєнного впливу (наприклад, утримання в полоні), суди можуть застосовувати норми Конституції, Конвенції про захист прав людини, практику ЄСПЛ та Женевські конвенції як базу для присудження компенсації.

Практика Європейського суду з прав людини:

1. ЄСПЛ у справі *Assanidze v. Georgia* (2004) встановив, що незаконне утримання особи після набрання чинності рішенням суду про її звільнення є порушенням статті 5 ЄКПЛ. Суд наголосив на необхідності

надання ефективного засобу правового захисту, зокрема шляхом грошової компенсації.

2. У справі *Peck v. United Kingdom* (2003) ЄСПЛ визнав порушення права на приватність, що також охоплює фізичну та психічну недоторканність особи, коли влада оприлюднила записи, на яких було зафіксовано спробу самогубства заявника без його згоди.

Попри існування законодавчих і судових механізмів захисту, у національній практиці все ще спостерігаються проблеми:

- відсутність єдиних критеріїв визначення розміру моральної шкоди;
- формалізм при оцінці психоемоційного стану постраждалого;
- обмежене застосування презумпції моральної шкоди у випадках очевидного порушення права на свободу.

Необхідне вдосконалення судової практики шляхом розробки методичних рекомендацій щодо оцінки моральної шкоди, а також обов'язкове врахування стандартів ЄСПЛ при розгляді відповідних цивільних справ.

Отже, відшкодування моральної шкоди у випадках порушення права на свободу та особисту недоторканність виконує не лише функцію індивідуального захисту, а й важливу превентивну та відновлювальну функцію.

Воно визнає юридичну цінність моральних переживань та страждань, спричинених порушенням базових людських прав, і формує практику державної відповідальності за порушення гідності людини. Водночас для підвищення ефективності цього інституту необхідна подальша уніфікація підходів до визначення розміру компенсації, а також розширення практики

його застосування до нових умов - зокрема до масових порушень прав людини в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к /96-ВР /Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. (дата звернення: 18.06.2025).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. /Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення: 18.06.2025)
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 18.06.2025).
4. Про інформацію: Закон України 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 18.06.2025).
5. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової шкоди): Постанова Пленуму Верховного Суду від 31.03.95. № 4 // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення: 18.06.2025).
6. Постанова Касаційного цивільного суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення: 18.06.2025).

Ковалишин О.Р., старший дослідник,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник Лабораторії
корпоративного права імені академіка
Володимира Луця НДІ приватного
права і підприємництва імені академіка
Ф.Г. Бурчака НАПрН України

Концепція законного інтересу в Конституції України та конституційному судочинстві

Конституція України гарантує кожній людині та громадянину право на охорону його конституційних прав. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [1](ч. 1 ст. 55 Конституції України). Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним (ч. 3 ст. 41).

Таким чином, Основний закон гарантує охорону та захист конституційних прав та конституційних свобод, в тому числі права власності. Однак за межами відповідної правової норми залишилась проблематика захисту законного інтересу. В свою чергу це зумовило на практиці часту відмову у задоволенні позовів, в яких оскаржувалась посягання на законні інтереси громадян та юридичних осіб.

Охоронюваний законом інтерес охоплює ті сфери суспільних відносин, в які, на думку законодавця, недоцільно або неможливо втручатися за допомогою суб'єктивного права. Водночас закон визначає сутність такого інтересу. Охоронюваний законом інтерес — це легітимне прагнення особи чи спільноти до користування певними матеріальними чи нематеріальними благами, що впливає із загального змісту об'єктивного права і не набуває форми суб'єктивного права. Це дозволена законом поведінка, яка може бути самотійним об'єктом судового захисту та інших

правових механізмів охорони з метою задоволення законних потреб, які не суперечать Конституції, законам України, суспільним інтересам, а також принципам справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам. При цьому суб'єктивне право виконує роль правового інструменту реалізації відповідного інтересу.

Право визнає і захищає законні інтереси, але разом з тим воно не гарантує реалізацію кожного з них. Задоволення законного інтересу є для людини не менш важливим, ніж реалізація суб'єктивних прав, але законному інтересу не протистоїть конкретний обов'язок вести себе відповідним чином.

Інтерес є саме тим феноменом, значення якого в юриспруденції є недостатньо розкритим та вивченим, особливо в галузевих науках, зокрема в цивільному процесуальному праві. Хоча за останні роки, необхідно констатувати, сучасна правова наука активізувала теоретичний пошук у сфері дослідження такого феномену, як інтерес, і наука цивільного процесуального права не є винятком[2].

О. І. Чепис вказує, що охоронювані законом інтереси – це не опосередковані правовими нормами, але такі, що не суперечать загальним засадам цивільного законодавства, прагнення суб'єкта задовольнити соціально-економічні потреби, які реалізуються у цивільних правовідносинах і підлягають цивільно-правовому захисту. Законні інтереси – це опосередковані правовими нормами та ті, що не суперечать загальним засадам цивільного законодавства, прагнення суб'єкта задовольнити соціально-економічні потреби, які реалізуються у цивільних правовідносинах і підлягають цивільно-правовому захисту [3].

Інтерес створює його носію можливість діяти певним чином, претендувати на поведінку певної особи, а у випадках незадоволення цього інтересу звертатися за його захистом[4]. Тому, інтерес виникає,

реалізується і припиняється тільки як суспільне відношення, а також інтерес є передумовою виникнення, розвитку та припинення суб'єктивного права.

Важливим в аспекті трактування законного інтересу є Рішення Конституційного Суду України №18-рп/2004 від 1 грудня 2004 р. Поняття "охоронюваний законом інтерес", що вживається в ст. 4 ЦПК України та інших законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям "права", треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [5].

Таким чином, КСУ поставив питання захисту законних інтересів в один ряд з захистом прав та свобод. Конституційний Суд України визначив такі основні ознаки охоронюваного законом інтересу: а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загальновизнаним принципам права; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом.

Однак в тексті Конституції України висновки щодо законного інтересу з відповідного Рішення Конституційного Суду України поки-що

не знайшли свого відображення. В Основному законі неодноразово згадується питання «інтересів», однак у контексті національних інтересів (ст. 18), інтересу національної безпеки (ст. 34), суспільного інтересу (ст. 41), інтересів держави, інтересу територіальних громад (ст. 140) тощо. Законний інтерес фізичних та юридичних осіб в контексті захисту майнових прав, права власності залишається поза межами правового змісту Конституції.

Тому при подальшому внесенні змін до Конституції України варто врахувати необхідність конституційного закріплення захисту законних інтересів особи. З урахуванням відповідних висновків варто внести зміни до ст. 55 Конституції України та викласти частину 4 та частину 5 ст. 55 в такій редакції:

«4. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав, законних інтересів і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права, законні інтереси і свободи від порушень і протиправних посягань».

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.

2. Кройтор В. А. Категорія «законний інтерес» в цивільному процесі. *Охоронюваний законом інтерес в цивільному праві та процесі: матеріали круглого столу*, 16 грудня 2005 року. Харків: Харківський університет внутрішніх справ, 2006. 168 с.

3. Чепис О. І. Охоронюваний законом інтерес в цивільному праві: поняття та Структур. URL: http://www.pap.in.ua/1_2013/Chepis.pdf.

4. Ромовська З. В. Судовий захист інтересу, що охороняється. XXVI з'їзд КПРС та проблеми реалізації радянського права. Львів, 1983. 150 с. (с. 75)

5. Рішення Конституційного Суду України №18-рп/2004 від 1 грудня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text>

Ковтун О.М., доцентка кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України, кандидатка юридичних наук, доцентка
<https://orcid.org/0000-0001-5125-4279>

Право на кліматичну безпеку та перспективи його захисту

Однією з найсерйозніших проблем нашого часу є зміна клімату, негативні наслідки якої підривають здатність усіх країн досягти сталого розвитку. Зростання світової температури, підвищення рівня морів, окислення океану та інші наслідки зміни клімату серйозно впливають на прибережні райони та низинні прибережні країни, зокрема на багато найменш розвинених країн і малих островних держав, що розвиваються. Небезпека загрожує самому існуванню багатьох спільнот і біологічних систем життєзабезпечення на планеті [1].

Причиною глобальної зміни клімату став антропогенний вплив промислової та науково-технічної революцій. Російсько-українська війна поглиблює кліматичну кризу, викликаючи значні викиди вуглекислого газу та інших парникових газів в атмосферу. У результаті воєнних дій на території України в атмосферу викидаються численні продукти детонації ракет і артилерійських снарядів. Після влучання снарядів у будівлі та споруди виникають пожежі, в результаті яких у повітря потрапляють небезпечні продукти горіння, в основному оксид азоту, важкі метали і газові сполуки. Крім того, в результаті виникнення пожеж у природних екосистемах, сільгоспугіддях, лісах і лісосмугах, викидаються сажа та газиво-аерозольні сполуки. Викиди парникових газів спричинюють також згоряння палива під час роботи літаків, ракет і важкої військової техніки.

Все це призводить до того, що в атмосфері утворюються шкідливі сполуки і сильно руйнуються корисні компоненти[2].

Зміна клімату є одним із головних викликів сучасності, який вимагає об'єднання зусиль міжнародного співтовариства для збереження нашої планети. У контексті кліматичної проблеми на історичній арені постав новий різновид прав людини – кліматичні права. Цей різновид прав формально не закріплений в жодному із загальновизнаних міжнародно-правових документів, але вже використовується для аналізу кліматичних правовідносин, державної кліматичної політики, транскордонного співробітництва держав у протидії наслідкам кліматичних змін тощо [3, с. 71].

У вітчизняній юридичній науці під кліматичними правами розуміється різновид (підгрупа) системи екологічних прав людини, що об'єктивно виокремлені у зв'язку із перетворенням зміни клімату на окремий чинник розвитку людства (провідний антропогенний фактор його розвитку), а також у зв'язку із тим, що саме кліматичні фактори детермінують нові суспільні умови для задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих, естетичних та інших потреб людини [3, с. 91].

Кліматичні права можуть бути поділені на матеріальні, процесуальні (процедурні) права та права, належні вразливим категоріям людей [3, с. 91-92].

Основоположним у системі кліматичних прав людини є матеріальне право на кліматичну безпеку (право на безпечний клімат). Конституція України та національне екологічне законодавство прямо не закріплює такого права. Однак Основний Закон закріплює право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), яке у доктрині екологічного права називають правом на екологічну безпеку. Ми підтримуємо висловлену у

юридичній науці думку, що кліматичні права виступають своєрідною формою прояву, конкретизації та деталізації базового екологічного права людини стосовно певної предметно визначеної сфери довкілля – а саме сфери зміни клімату[3, с. 205].

Кліматична політика є важливою складовою екологічної політики, а кліматична безпека – складовою екологічної безпеки. Серед основних засад державної екологічної політики Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року (затверджено Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII) визначають збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища [4].

Отже, кліматична безпека взаємопов'язана з екологічною безпекою і є її неодмінною складовою. Термін «екологічна безпека» характеризує стан довкілля, який є «оптимальним» для існування здорової людини, а термін «кліматична безпека» розкриває ті умови, за яких «екологічна безпека» буде «оптимальною» для існування людини. Неможливо забезпечити право людини на екологічну безпеку, не забезпечивши права на кліматичну безпеку.

Закон «Про основні засади державної кліматичної політики» від 8 жовтня 2024 року оперує поняттям «кліматична безпека», однак не визначає його змісту. Так, згідно зі ст. 3 цього Закону, одним із принципів державної кліматичної політики є диференційована відповідальність – визнання Україною своєї відповідальності перед міжнародним співтовариством та майбутніми поколіннями щодо кліматичної безпеки і зміни клімату [5].

Кліматична безпека у науковій літературі визначається як захищеність екосистем і пов'язаних із ними форм спільного життя людей від глобальних кліматичних змін та їх наслідків.

Законодавчо визначеним є поняття екологічної безпеки: це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людей (ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Вважаємо за доцільне законодавчо визначити термін «кліматична безпека», доповнивши ч. 1 ст. 1 Закону «Про основні засади державної кліматичної політики» пунктом 8² такого змісту: «кліматична безпека – стійкість соціальних, економічних, екологічних та інших систем перед викликами та загрозами, пов'язаними зі зміною клімату, що включає програми, стратегії та заходи, спрямовані на запобігання, пом'якшення зміни клімату та/або адаптацію до неї». Саме таке її поняття було запропоновано у законопрєкті «Про кліматичну безпеку» [6].

Отже, право на кліматичну безпеку є основоположним у системі кліматичних прав, а всі інші кліматичні права людини (право на інформацію про зміни клімату; право на участь у прийнятті управлінських рішень у сфері зміни клімату; право на збалансований кліматичний розвиток; право на запобігання антропогенним викидам парникових газів; право на відшкодування кліматичної шкоди тощо) спрямовані на його забезпечення та захист.

В умовах російської збройної агресії проти України надзвичайно важливого значення набуло право на відшкодування кліматичної шкоди, заподіяної внаслідок воєнних дій. Кліматична шкода має бути включена до складу екологічної шкоди, яку держава-агресор відшкодує Україні. Проте наразі відсутні спеціальні Методики для обчислення розміру

заподіяної кліматичної шкоди. Розробка та прийняття таких Методик є надважливим завданням. Вони мають базуватися на концепції екосистемних послуг, багато з яких забезпечуються кліматом. Поняття «клімат» має бути імплементоване до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і визначене у ст. 5 цього Закону як окремий об'єкт правової охорони, а також до ст. 1 Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики», яку пропонуємо доповнити пунктом 8¹ наступного змісту: «клімат – режим погоди, який базується на багаторічних метеорологічних спостереженнях, одна з основних географічних характеристик певної місцевості». Можливо, фахівці запропонують більш точне поняття [7, с. 190-191]. Оцінка кліматичної шкоди від війни — це новий виклик, людство майже не має такої практики. Україна зобов'язана оцінити масштаби такої шкоди та притягнути державу-агресора до відповідальності (зокрема, щодо відшкодування екологічної та кліматичної шкоди).

Оскільки руйнування довкілля внаслідок збройної агресії російської федерації проти України та інших воєнних конфліктів в різних регіонах нашої планети є значними, значна кількість людей саме з цієї причини вимушена залишити свої домівки і шукати прихистку в інших регіонах своєї держави та в інших державах. Отже, законодавче закріплення понять «екологічний мігрант», «кліматичний мігрант», «екологічний біженець», «кліматичний біженець», надання цим категоріям людей легального статусу, закріплення цього статусу як на національному, так і на міжнародному рівні є нагальною необхідністю, оскільки дозволить захистити права цієї доволі чисельної категорії людей. Найбільш прийнятними шляхами вирішення зазначеної вище проблеми вважаємо або розширення поняття «біженець», що міститься у Конвенції ООН про статусбіженців, або прийняття окремої конвенції про статус екологічних

біженців, яка регулюватиме також статус кліматичних біженців [8, с. 538-539].

Основним джерелом формування системи кліматичних прав людини справедливо вважається новітня міжнародно-правова договірна база, ключовими структурними елементами якої є Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату, Кіотський протокол та Паризька кліматична угода [3, с. 96].

На основі застосування критерію приналежності правозахисних способів захисту основними формами захисту кліматичних прав людини визнається міжнародно-правова та національно-правова, а з урахуванням джерел закріплення засобів їх правового захисту слід виокремлюються міжнародно-правова, конституційна, законодавча та судова форми захисту кліматичних прав людини[3, с. 201].

Основними засобами захисту права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля слід визнати: судовий захист (у порядку загального, спеціалізованого або конституційного судочинства, а також – звернення до міжнародних судових органів, на кшталт ЄСПЛ), звернення до органів державної влади та їх посадових осіб в адміністративному порядку, звернення до омбудсмена щодо захисту порушеного права, звернення до господарюючих суб'єктів тощо[3, с. 153].

Кліматичні справи є новою категорією справ у практиці ЄСПЛ. Йдеться про три справи: 1) Association of Senior Women for Climate Protection and Others v. Switzerland, № 53600/20; 2) Carême v. France, № 7189/21; 3) Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States, № 39371/20.

У квітні 2024 року ЄСПЛ ухвалив перше кліматичне рішення, у якому постановив, що неспроможність Швейцарії належним чином подолати кліматичну кризу є порушенням прав людини (Association of Senior Women for Climate Protection and Others v. Switzerland, №

53600/20). Це рішення є знаковим у кліматичному праві і може мати значний вплив на подальші подібні справи [9, с. 111].

Суд визнав Швейцарію винною в порушенні окремих прав людини через критичні прогалини в національному законодавстві щодо скорочення викидів, які спричиняють нагрівання планети, а також через провал виконання попередніх кліматичних цілей. Це перший випадок, коли суд виніс рішення щодо кліматичних позовів. Рішення не підлягає оскарженню. Отже, рішення, ухвалене ЄСПЛ, створює прецедент, роблячи боротьбу зі зміною клімату складовою прав людини.

Водночас суд відхилив дві інші схожі справи проти європейських держав через процедурні підстави. Йдеться про позов колишнього мера міста Гранд-Сент проти Франції (*Carêmev. France*, №7189/21) і позов групи молоді з Португалії проти 32 держав, включаючи ЄС і Росію (*DuarteAgostinhoandOthersv. Portugaland 32 OtherStates*, № 39371/20).

Позитивне рішення ЄСПЛ у кліматичній справі іще більше актуалізує та прискорить процес визнання права на безпечне, чисте, здорове та стійке довкілля у якості самостійного права, закріпленого Додатковим протоколом до Конвенції, оскільки ст. 8 Конвенції (як найбільш універсальна та застосовувана до захисту екологічних прав стаття), не завжди є настільки гнучкою, щоб стовідсотково справитися з цим завданням. Без визнання права на безпечне, чисте, здорове та стійке довкілля неможливо забезпечити належне існування нинішнього та прийдешніх поколінь, розвиток людства на засадах сталого розвитку та належний захист кліматичних прав [9, с. 112].

Отже, у юридичній науці та практиці постав новий різновид екологічних прав людини – кліматичні права, що потребують подальших наукових досліджень їхньої правової природи, класифікації, способів та механізмів захисту, перспектив розвитку тощо. Центральне місце у системі

кліматичних прав людини належить праву на кліматичну безпеку, а всі інші кліматичні права людини спрямовані на його забезпечення та захист. Позитивне рішення ЄСПЛ у кліматичній справі (Association of Senior Women for Climate Protection and Others v. Switzerland, № 53600/20) іще більше актуалізує та прискорить процес визнання права на безпечне, чисте, здорове та стійке довкілля у якості самостійного права, закріпленого Додатковим протоколом до Конвенції. Особливої актуальності в умовах сьогодення набула проблема захисту прав кліматичних біженців. Законодавче закріплення понять «екологічний мігрант», «кліматичний мігрант», «екологічний біженець», «кліматичний біженець», надання цим категоріям людей легального статусу, закріплення цього статусу як на національному, так і на міжнародному рівні є нагальною необхідністю, оскільки дозволить захистити права цієї доволі чисельної категорії людей. Найбільш прийнятними шляхами вирішення зазначеної вище проблеми вважаємо або розширення поняття «біженець», що міститься у Конвенції ООН про статус біженців, або прийняття окремої конвенції про статус екологічних біженців, яка регулюватиме також статус кліматичних біженців [8, с. 538-539].

Список використаних джерел:

1. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року. URL: file:///C:/Users/G9/Downloads/Agenda2030_UA.pdf (дата звернення: 13.06.2025).

2. Пріоритети забезпечення екологічної безпеки України в умовах російської воєнної агресії : аналіт. доп. / [С. Іванюта, Л. Якушенко]. К. : НІСД, 2024. 61 с. URL:

https://niss.gov.ua/sites/default/files/202409/ad_ekolog_bezpeka_ivanyuta_3009_2024.pdf (дата звернення: 13.06.2025).

3. Закаль О.О. Захист кліматичних прав людини: питання теорії і практики. Дис...докт.філософії. 081 «Право». Міністерство освіти і науки України, Національний університет біоресурсів і природокористування України. К., 2023. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_zakal.pdf (дата звернення: 13.06.2025).

4. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Затверджено Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?find=1&text=%D0%BA%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%B0%D1%82#Text> (дата звернення: 13.06.2025).

5. Про основні засади державної кліматичної політики. Закон України від 8 жовтня 2024 року № 3991-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text> (дата звернення: 13.06.2025).

6. Про кліматичну безпеку. Проект Закону України від 30 серпня 2024 року №11534. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI11571A?an=2> (дата звернення: 13.06.2025).

7. Ковтун О.М. Кліматична політика України: правові засади, сучасні виклики, загрози та перспективи розвитку. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах: матеріали круглого столу, присвяченого 100-річчю від дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАП рН України Шелестова В.С. (м. Харків, 22 лютого 2024 р.)* / за заг. ред. А.П. Гетьмана; М-во освіти і науки України ; НАП рН України; Національний юридичний університет ім. Ярослава

Мудрого, Кафедра земельного та аграрного права, Кафедра екологічного права. Харків: Право, 2024. С. 188-192.
https://fileview.ukr.net/?url=https://mail.ukr.net/api/public/file_view/list%3Ftoken%3DnJJCOBPg22sxtM_gP3RzfpSudfsYZkV_UlsUw49zY9kPPsq9gVq95_3Y-6k6oalA3M00BOqO-I4Yr_4lsTkHWPCtwMEQwRK5:fAGXzW2Rd6sgZ0VO%26r%3D1723646099317&default_mode=view&lang=uk#start=1 (дата звернення: 13.06.2025).

8. Ковтун О.М. До проблеми врегулювання правового статусу екологічних мігрантів та екологічних біженців (у контексті збройної агресії російської федерації проти України). *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: [Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 21 лютого 2025 р.]*. Тернопіль: Вектор, 2025. С. 537-539.

9. Ковтун Олена. Рішення Європейського суду з прав людини у кліматичних справах та перспективи захисту екологічних прав людини. *Еколого-правові детермінанти соціально-економічного розвитку держави: виклики воєнного часу та перспективи повоєнного відновлення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 26 квітня 2024 р.). за заг. ред. В.А. Устименка; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України»*. Електрон. дані. Київ, 2024. С. 110-113. URL:

<https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/249/%d0%97%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d1%82%d0%b5%d0%b7%20%d0%ba%d0%be%d0%bd%d1%84%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%bd%d1%86%d1%96%d1%96%cc%88%2026.04.2024.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (дата звернення: 13.06.2025).

НАПРЯМ 4. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Розвадвський В.І., доцент, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Панкевич М.І., студент факультету права та адміністрації Ягеллонського університету в Кракові (Республіка Польща)

Зарубіжний досвід реалізації інституту конституційної скарги

Інститут конституційної скарги є важливим елементом правових систем багатьох країн, що забезпечує захист конституційних прав і свобод громадян шляхом звернення до спеціалізованих органів конституційної юрисдикції. Зарубіжний досвід реалізації цього механізму демонструє різноманітність підходів до його організації, процедур розгляду та ролі в системі захисту прав людини. У різних країнах конституційна скарга адаптована до особливостей національних правових традицій, політичних систем і рівня розвитку демократії. Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виявити ключові принципи, які можуть бути використані для вдосконалення цього інституту в Україні, а також оцінити його значення для забезпечення верховенства конституційних норм.

У країнах Європейського Союзу, таких як Німеччина, конституційна скарга має давню історію та розвинену систему застосування. Федеральний конституційний суд Німеччини (Bundesverfassungsgericht) відіграє центральну роль у захисті конституційних прав, розглядаючи

скарги громадян на порушення їхніх прав, гарантованих Основним законом. У Німеччині конституційна скарга є винятковим механізмом, який застосовується лише після вичерпання всіх засобів правового захисту в судах загальної юрисдикції. Скарга може стосуватися як рішень судів, так і нормативних актів чи дій державних органів, якщо вони порушують конституційні норми. Німецька модель характеризується чіткими критеріями прийнятності, які включають наявність порушення основоположних прав, а також високим рівнем довіри громадян до конституційного правосуддя [1, с. 22].

У Франції конституційна скарга має дещо інший характер, оскільки традиційно захист прав людини здійснювався через систему адміністративних і цивільних судів. Однак із введенням у 2008 році механізму попереднього конституційного контролю (*question prioritaire de constitutionnalité*, QPC) громадяни отримали можливість оскаржувати закони, які застосовуються в їхніх справах, якщо вони вважають їх неконституційними. Цей механізм дозволяє звертатися до Конституційної ради Франції через суди загальної юрисдикції, що забезпечує фільтрацію скарг і запобігає перевантаженню органу конституційної юрисдикції. Варто зауважити, що Французька модель підкреслює важливість взаємодії між судами різних рівнів для забезпечення доступу до конституційного правосуддя.

У країнах Центральної та Східної Європи, таких як Польща, конституційна скарга також відіграє значну роль у захисті прав людини. Конституційний трибунал Польщі розглядає скарги громадян, які стосуються порушення конституційних прав судовими рішеннями чи нормативними актами. Особливістю польської моделі є акцент на індивідуальному захисті прав, що дозволяє громадянам оскаржувати рішення, які порушують їхні конституційні гарантії. Водночас у Польщі

існує чітка процедура фільтрації скарг, що забезпечує розгляд лише тих звернень, які мають конституційний вимір. Цей підхід сприяє збереженню спеціалізації Конституційного трибуналу та уникненню дублювання функцій судів загальної юрисдикції [2, с. 145].

У контексті міжнародних стандартів захисту прав людини важливим є досвід країн, які інтегрують принципи Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) у свої механізми конституційної скарги. Наприклад, у Чехії Конституційний суд активно використовує практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) для тлумачення конституційних норм. Це дозволяє гармонізувати національне законодавство з європейськими стандартами та забезпечити ефективний захист прав громадян. У Чехії конституційна скарга розглядається як інструмент, що доповнює національні засоби правового захисту, а її подання можливе лише після вичерпання всіх інших механізмів. Такий підхід підкреслює важливість інтеграції міжнародних стандартів у національну систему конституційного правосуддя [3, с. 115].

У країнах із федеративним устроєм, таких як Сполучені Штати Америки, конституційна скарга не існує як окремий інститут, але аналогічні функції виконує Верховний суд США через розгляд справ, що стосуються конституційних питань. Громадяни можуть оскаржувати порушення своїх прав, гарантованих Конституцією США, через систему апеляційних судів, які передають справи до Верховного суду за наявності конституційного значення. Ця модель демонструє гнучкість у захисті прав людини, але її особливістю є відсутність окремого органу конституційної юрисдикції, що відрізняє її від європейських систем. Американський досвід підкреслює важливість чіткого розмежування між конституційними та іншими правовими питаннями.

У країнах Латинської Америки, таких як Мексика, конституційна скарга (amparo) має ширший спектр застосування. Механізм amparo дозволяє оскаржувати не лише порушення конституційних прав, але й будь-які дії державних органів, які суперечать законодавству. Ця система забезпечує широкий доступ громадян до правосуддя, але водночас створює ризик перевантаження судів через велику кількість звернень. Мексиканська модель демонструє, як конституційна скарга може поєднувати елементи індивідуального захисту та контролю за законністю дій влади, що робить її унікальною в порівнянні з європейськими підходами.

У контексті пострадянських країн, таких як Литва, конституційна скарга також є важливим інструментом захисту прав людини. Конституційний суд Литви розглядає скарги громадян, які стосуються порушення конституційних прав судовими рішеннями чи нормативними актами. Литовська модель характеризується чіткими вимогами до форми та змісту скарги, а також акцентом на захист прав, гарантованих Конституцією. Цей досвід показує, як країни з подібною до України правовою спадщиною адаптують інститут конституційної скарги до сучасних демократичних стандартів [4, с. 120].

Окрім того, зарубіжний досвід також підкреслює важливість інформаційної доступності конституційної скарги для громадян. У багатьох країнах, таких як Іспанія, створено спеціальні інформаційні ресурси та програми правової просвіти, які допомагають громадянам зрозуміти процедуру подання скарги та її значення. Це сприяє підвищенню рівня довіри до конституційного правосуддя та забезпечує ширший доступ до цього механізму. Іспанська модель демонструє, як поєднання чіткого нормативного регулювання та просвітницької роботи може посилити роль конституційної скарги в системі захисту прав людини.

Виходячи з наукової позиції, основними проблемами інституту конституційної скарги в Україні є складність процедур, недостатня правова обізнаність громадян, перевантаженість Конституційного Суду та формальний підхід до розгляду окремих скарг. Вважаємо, що для вдосконалення цього інституту необхідно спростити процедуру подання скарг, підвищити прозорість роботи Суду та гармонізувати національне законодавство з європейськими практиками.

Висновок. Таким чином, зарубіжний досвід реалізації інституту конституційної скарги демонструє різноманітність підходів до організації цього механізму, залежно від національних правових традицій і політичних систем. У країнах із розвиненою демократією конституційна скарга є ефективним інструментом захисту прав людини, що забезпечує баланс між індивідуальним захистом і підтриманням конституційного порядку. На наш погляд, досвід Німеччини, Франції, Польщі, Чехії та інших країн показує важливість чітких критеріїв прийнятності, інтеграції міжнародних стандартів і доступності для громадян. Ці практики можуть бути використані для вдосконалення інституту конституційної скарги в Україні, сприяючи зміцненню правової держави та захисту прав людини.

Список використаних джерел:

1. Шаповал В. М. Суд як орган конституційного контролю (із зарубіжного досвіду). Вісник Конституційного Суду України. 2005. № 6. С.20-33.
2. Гецько М. М. Інститут конституційної скарги як засіб захисту основних прав і свобод: порівняльно-правовий аналіз: монографія /за заг.ред. М. М. Гецько, Ю. М. Бисаги, Д. М. Бєлова. Ужгород: Гельветика, 2015. 228с.

3. Юровська Г. В. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції. Вісник Конституційного Суду України. 2021. № 5. С. 110-130.

4. Городовенко В. Ефективність конституційної скарги як засобу правового захисту в аспекті Європейського суду з прав людини. Вісник Конституційного Суду України. 2019. № 6. С. 118-129.

Яремак З.В., завідувач кафедри
трудового, екологічного та аграрного
права Навчально-наукового юридич-
ного інституту Прикарпатського наці-
онального університету імені Василя
Стефаника, кандидат юридичних
наук, доцент.
orcid.org/0000-0002-4862-0570

**Доступ до правосуддя з питань захисту конституційного права
на безпечне для життя і здоров'я довкілля: національне
законодавство та європейські стандарти**

Новітня концепція екологічного права зосереджена не тільки на охороні довкілля, але й звертає увагу на встановлення вимог до господарської та іншої діяльності з метою забезпечення екологічної безпеки людини. У зв'язку з цим, конституційного закріплення набуло право на безпечне для життя та здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України, ч. 1 якої передбачено право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди). На розвиток даного конституційного положення закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» серед основних принципів охорони навколишнього природного середовища визначає гарантування екологічного безпечного середовища для життя і здоров'я людей, пріоритетність вимог екологічної безпеки (ст. 3), передбачає положення, відповідно до якого державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей (ст. 5 ч. 3), та закріплює суб'єктивне право громадян України на безпечне для його життя і здоров'я навколишнє природне середовище (ст. 9). Норми Цивільного кодексу України право на безпечне для життя та

здоров'я довкілля визначають як особисте немайнове право, що забезпечує природне існування фізичної особи. Зауважимо, що спеціальний закон «Про охорону навколишнього природного середовища» значно звузив суб'єктний склад даного права, наділяючи таким правом виключно громадян України, на відміну від Основного закону України та Цивільного кодексу України, де таке право належить будь-якій фізичній особі. Як зазначається в навчально-науковій юридичній літературі, право на безпечне для життя та здоров'я довкілля є невід'ємним та відноситься до абсолютних прав, якому кореспондується обов'язок держави та всіх інших осіб утримуватися від порушення цього права [1, с. 45; 2, с.54].

Реалізація права на безпечне для життя та здоров'я довкілля та його захист вимагають ефективних механізмів, зокрема, доступу до правосуддя. Водночас, право на звернення до суду про захист свого порушеного права (право на доступ до правосуддя), є, з одного боку, самостійним екологічним правом та одночасно визначає механізми захисту інших екологічних прав. При цьому виокремлюються такі форми доступу до правосуддя для захисту екологічних прав:

- оскарження рішень, дій (бездіяльності) державних органів та інших суб'єктів, що порушують національне екологічне законодавство;
- позовна форма захисту, яка реалізується шляхом подання позовів про припинення небезпечної для середовища діяльності, відшкодування заподіяної шкоди тощо) [1, с. 56].

Що стосується міжнародного рівня, то доступ до правосуддя в галузі охорони довкілля розкривається у Конвенції ООН про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція), що ратифікована Верховною Радою України 6 липня 1999 року. Відповідно до Орхуської конвенції, її метою є сприяти захисту права кожної людини

нинішнього і прийдешніх поколінь жити у навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту. Кожна зі Сторін, що ратифікувала цю Конвенцію, гарантує права на доступ до інформації, на участь громадськості в процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища(стаття 1).

Важливо зауважити, що одним із зобов'язань України відповідно до ст. ст. 360–363, 365, 366, Додатку XXX в рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. є імплементація нашою державою актів законодавства ЄС, у тому числі що стосуються доступності правосуддя з екологічних питань. Такими актами, що мають бути імплементованими в національну правову систему і правозастосовну практику, є: Директива 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації; Директива 2003/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26.05.2003 р. про забезпечення участі громадськості у розробленні окремих планів та програм, що стосуються навколишнього природного середовища; Директива 85/337/ЄЕС і 96/61/ЄС щодо участі громадськості та доступу до правосуддя з питань охорони довкілля. Всі вищезазначені директиви включено до Додатку XXX до Угоди про асоціацію, а отже без виконання вимог Орхуської конвенції виконання Угоди про асоціацію є неможливим. Слід також враховувати той факт, що диспозиції ст. 6 Директиви 2003/4/ЄС, ст. 11 Директиви 2011/92/ЄС, ст. 25 Директиви 2010/75/ЄС є дуже близькими до вимог ст. 9 Орхуської конвенції, в якій розкриваються положення про доступ до правосуддя. Як слушно зауважує О. М. Шуміло, адаптація екологічного законодавства України в цій частині до вимог екологічних директив ЄС сприятиме реалізації положень статті 9 Орхуської конвенції [3, с. 56].

В контексті національної правореалізації положень Орхуської конвенції, важливим є визначення кола суб'єктів, наділених правом на звернення до суду. Чинне національне процесуальне законодавство визначає, що право звернутися до суду мають особи, чий права, свободи чи законні інтереси порушено, не визнано чи оспорено, а також органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси у випадках, встановлених законом (ст. 4 ЦПК України, ст. 4 ГПК України, ст. 5 КАС України). Натомість, Орхуська Конвенція містить певну новацію для українського законодавства, оскільки дається широке тлумачення «заінтересованої громадськості», що має право на звернення до суду. Суть такого розуміння полягає в тому, що для отримання права звернення до суду з питань, що стосуються довкілля, не обов'язково доводити, що порушеними є майнові або особисті права саме заявника, достатньо бути громадською організацією, створеною відповідно до закону, якщо серед напрямів діяльності в її статуті визначено захист екологічних прав громадян.

У зв'язку з цим, вітчизняні науковці обґрунтовують позицію, що оскаржити дії державних органів, які порушують норми законодавства що стосується охорони навколишнього середовища мають право будь-які особи, які складають собою громадськість, а не лише особи, право яких порушено, та екологічні громадські організації за умов недоведеності порушення їх права, у разі: коли в результаті такого порушення має місце негативний вплив на довкілля; коли порушення правових норм призводить до того, що дії державних органів чи приватних осіб, щодо забезпечення екологічної безпеки чи охорони навколишнього природного середовища стають явно менш ефективними, з точки зору забезпечення екологічної безпеки та/чи охорони довкілля [4, с. 80].

Питання доступу громадськості до суду у справах про порушення

законодавства в сфері довкілля неодноразово були предметом розгляду в суді. Судова практика містить багато прикладів відмови у задоволенні позовних вимог у зв'язку з недоведеністю факту, що зацікавлена громадськість є суб'єктом відповідних відносин. Така судова помилка, як правило, виправляється на рівні розгляду справи Верховним Судом. Верховний Суд [5; 6], посилаючись на прецеденти ЄСПЛ та на положення Орхуської Конвенції зобов'язує забезпечити представникам громадськості доступ до судових процедур, вибудовує сталу правову позицію щодо обов'язку держави забезпечити такий доступ громадськості до суду в категорії справ, що стосуються захисту довкілля та права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Підводячи підсумки, варто зазначити, що в умовах сьогодення проблема захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля залишається вкрай актуальною, зважаючи на ті екзистенційні виклики, з якими зіткнулася наша держава. Реалізація Орхуської конвенції в українській правозастосовній практиці створила умови для активного залучення судової гілки влади до вирішення екологічних проблем у суспільстві, оскільки суд виступає головним гарантом прав і свобод людини, забезпечення верховенства права у суспільстві. Екологічна спрямованість діяльності судів, широка система доступу до правосуддя з питань захисту екологічних прав та інтересів має надзвичайно велике значення для розробки та практичної реалізації вимог екологічного законодавства загалом, і запровадження принципу сталого розвитку зокрема.

Список використаних джерел:

1. Кобецька Н. Р. Екологічне право України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2009. 352 с.

2. Краснова М. В., Краснова Ю. А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ: ФОП Ямчинський О. В., 2021. 148 с.

3. Шуміло О. В. Щодо доступу до правосуддя в галузі охорони довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО; Вип. 34; Т. 2. С. 56–59.

4. Третяк Т.О. Правові питання доступу до правосуддя громадськості з питань, що стосуються охорони навколишнього середовища. *Право і громадянське суспільство*. 2012. № 1. С. 75 – 81.

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.12.2018 у справі № 910/8122/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479> (дата звернення 20.06.2025).

6. Постанова Верховного Суду від 21.10.2019 у справі № 826/3820/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85087717> (дата звернення 20.06.2025)

Політова А.С., доцент кафедри права економіко-правового факультету Маріупольського державного університету, кандидат юридичних наук, доцент
<https://orcid.org/0000-0002-7351-7110>

Захист прав дітей в умовах збройного конфлікту: кримінально-правовий аспект

У доповіді Генерального Секретаря ООН зазначено, що у 2023 р. масштаби насильства щодо дітей в умовах збройного конфлікту досягли принаймні: зростання числа серйозних порушень склало 21 %, що шокує. На частку дітей випав основний тягар криз, що множилися і загострюються, які характеризувалися повною зневагою до прав дитини, зокрема до невід'ємного права на життя. Кількість випадків вбивств та каліцтва зросла на приголомшливі 35 %. Безпрецедентна кількість дітей вбита і покалічена в ході руйнівних криз в Ізраїлі та на окупованій палестинській території, зокрема в секторі Газа, Буркіна-Фасо, Демократичної Республіці Конго, М'янмі, Сирійській Арабській Республіці, Сомалі, Судані та в Україні [1]. Що ж стосується 2024 р., то збільшення на 25% серйозних порушень у порівнянні з 2023 р. (зафіксовано 41370 інцидентів). Невибіркові напади, ігнорування режиму припинення вогню та мирних угод, а також поглиблення гуманітарних крих, що супроводжується відвертим нехтуванням міжнародним правом, правами та особливим захистом дітей усіма сторонами конфлікту, серйозно послабили захист прав дітей в бойових діях. Конфлікти, що вирують по всьому світу, призводять до вбивства, каліцтва, голоду або гвалтування дітей [2].

Беззаперечно, що в умовах повномасштабного вторгнення Російської

Федерації на території України, особливої уваги заслуговую дослідження питань щодо захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту. Проте, механізм захисту прав дітей може бути різними:

- *Державні механізми захисту прав дитини.* Одним із таких механізмів є Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану, який покликаний сприяти координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Також реалізується програма «Дитина не сама»: українці проходять спеціальне навчання і готові прийняти у свою сім'ю дитину, яка з різних причин залишилась без піклування дорослих.

- *Міжнародна підтримка у захисті прав дітей.* До основних міжнародно-правових документів щодо захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту відносяться: Конвенція ООН про права дитини, 1989 р.; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, 2000 р.; Женевські конвенції про захист жертв війни, 1949 р., та Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, 1977 р.; Конвенція Міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, 1999 р.; Римський статут Міжнародного кримінального суду, 2002 р., та Резолюції Ради Безпеки ООН у період з 1999 р. по 2009 р.

Що ж стосується державного механізму прав дитини, то він також включає і правовий захист, зокрема, притягнення до відповідальності винних осіб. Але в цьому аспекті ми говоримо саме про притягнення до кримінальної відповідальності винних. Як справедливо відзначають О. Д. Гринь та О. І. Донченко, «кримінальна відповідальність є однією з головних категорій кримінального права поряд із злочином та покаранням. Крім того, вона виступає особливим елементом у механізмі кримінально-

правового регулювання відносин щодо особи, яка вчинила злочин» [3, с. 129].

Відзначимо, що Верховна Рада України 17 червня 2025 р. ухвалила Закон України «Про внесення змін до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невинуватдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях» (законопроект реєстр. № 12170) [4]. І саме основних положеннях цього Закону ми зосередимо наше дослідження.

Отже, проєктом Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невинуватдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях представником іноземної держави (реєстр. № 12170 від 31.10.2024) запропоновано:

«Частину першу статті 438 Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., №25-26, ст. 131) після слів «заборонених міжнародним правом» доповнити словами «незаконне переміщення, депортація, невинуватдана затримка репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях (у тому числі для участі у воєнних діях) представником іноземної держави»» [5].

Зауважимо, що 21 серпня 2024 р. Верховна Рада України прийняла Закон України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього. Також Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» було внесено зміни та доповнення до Закону України про кримінальну відповідальність, зокрема:

- доповнено ст. 31-1. Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників;

- змінено назви статей, а саме: ст. 437. Злочин агресії, ст. 438. Воєнні злочини;

- викладено новій редакції ст. 442. Геноцид;

- доповнено ст. 442-1. Злочини проти людяності.

Це вказує на те, що після ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду, 2002 р, до ч. 1 ст. 438 КК України зміни не вносилися, тобто передбачена кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій.

Аналізуючи практику притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 438 КК України за такі протиправні діяння як: умисні вбивства військовополонених і цивільних осіб; незаконне позбавлення волі та захоплення заручників; катування та інше жорстоке поводження з військовополоненими та цивільними особами; зґвалтування та інші форми сексуального насильства; напади чи бомбардування будь-якими засобами міст, селищ, житла та будівель, які не захищені та не є воєнними об'єктами; умисні напади на цивільні об'єкти, що не є воєнними цілями; невибіркові обстріли. Окрім того, незаконне переміщення українських дітей до Російської Федерації також правоохоронними органами кваліфікувалося за ст. 438 КК України.

Разом з тим, «за думкою Еммануеля Доуда, французького юриста, що подав позов до Міжнародного кримінального суду через насильницьке вивезення українських дітей до Росії, сам факт депортації дітей є складовою злочину геноциду. Напади на частину населення з метою – це дуже важливо! – асиміляції цього населення, в цьому випадку, української нації, достатньо, щоб кваліфікувати те, що відбувається як геноцид. Іншими словами, забрати дітей силою, депортувати, ви-везти їх до Росії, віддати російським усиновлювачам, щоб потім розірвати всі зв'язки і психологічні, і фізичні з їхніми батьками, з українським народом, з історією... Так, це називається асиміляцією частини української нації й тому це можна назвати геноцидом» [6].

І ось тут, як ми вже відзначали у своїй публікації, що можуть виникнути «проблеми при кваліфікації, адже з одного боку, відповідно до ч. 1 ст. 442 «геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або *шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу*», а з іншого – ч. 1 ст. 438 передбачає відповідальність за «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, *інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України*, а також віддання наказу про вчинення таких дій» [7, с. 46].

Отже, виходячи із вищевикладеного, можна сказати, що, на нашу думку, Закон України «Про внесення змін до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невиправдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях» (законопроект реєстр. № 12170) може створити конкуренцію кримінально-правових норм, а можливо в окремих випадках й колізію. Це вказує на те, що чинна редакція ст. 438. Воєнні злочини КК України потребує нової редакції та приведення у відповідність до ст. 8. Воєнні злочини Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Окрім того, можливі зміни, які викладено у законопроекті реєстр. № 12170, потрібно було викласти в окрему статтю як це вже пропонувалося деякими суб'єктами законодавчої ініціативи.

Порушені нами питання, викликають подальшу дискусію та потребують більш ґрунтовного наукового пошуку.

Список використаних джерел:

1. Secretary-General Annual Report on Children and Armed Conflict – Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. *Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict – Children and Armed Conflict*. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/document/secretary-general-annual-report-on-children-and-armed-conflict-3/> (date of access: 20.06.2025).

2. 22,495 Haunting Cries: Children Affected by Conflict Endured an Unconscionable Number of Grave Violations in 2024 – Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. *Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict – Children and Armed Conflict*.

URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/2025/06/22495-haunting-cries-children-affected-by-conflict-endured-an-unconscionable-number-of-grave-violations-in-2024/> (date of access: 20.06.2025).

3. Гринь О. Д., Донченко О. І. Кримінальна відповідальність як різновид юридичної відповідальності. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 129-135.

4. Парламент посилив відповідальність за злочини проти дітей під час війни. *Верховна Рада України*. URL: <https://surl.lu/wdwdtl> (дата звернення: 20.06.2025).

5. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невинуватдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях представником іноземної держави. Картка законопроекту - Законотворчість. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45151> (дата звернення: 20.06.2025).

6. Депортація дітей: те, про що не можна мовчати (2024). ГО «Десяте квітня». URL: <https://dk.od.ua/news/deportatsiya-ditej-te-pro-shcho-ne-mozhna-movchati> (дата звернення: 20.06.2025).

7. Політова А.С. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконну депортацію дітей. *ScienceRise: Juridical Science*. 2024. №2 (28). С. 42-49. DOI: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2024.309121>

Рубащенко М.А., доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент
<https://orcid.org/0000-0003-4969-8780>

Право на оскарження застосування обмежувальних заходів в адміністративному порядку: вітчизняний вимір та європейський досвід

Після початку повномасштабного етапу агресії РФ проти України у 2022 році обмежувальні заходи перетворилися на основний невійськовий засіб впливу на порушника *erga omnes* міжнародного права. Застосовані до РФ санкції насамперед покликані стимулювати політичний режим країни-агресорки припинити збройну агресію проти України, хоча насправді ця мета може бути представлена й більш широкою палітрою переслідуваних цілей, про що відмічалось в попередніх публікаціях [9, с. 418].

Вітчизняний Закон «Про санкції» було прийнято ще в 2014 році. Після 2022 року він зазнав незначних змін, а 3 червня 2025 р. Верховна Рада України прийняла за основу законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України і Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про санкції» щодо встановлення відповідальності за порушення спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» (далі – законопроект 12406) [6].

Раніше вже згадувалося, що запровадження кримінальної відповідальності за порушення/обхід санкцій є безумовно важливим та давно назрілим кроком, проте криміналізація цих діянь має супроводжуватися одночасним забезпеченням мінімальних гарантій права на судовий захист (на справедливий суд), що включає в себе право на

доступ до суду та право на правову допомогу [8, с. 65]. Однак окрім судового оскарження в правовій державі гарантується також і оскарження акту органу публічної влади або посадової особи в адміністративному порядку. Останнє звісно не скасовує та не змінює перше.

Згідно зі ст. 40 Конституції України всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [2]. У Рішенні Великої палати Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018 підкреслено, що ст. 40 Конституції не передбачає можливості обмеження цього права, а сам інститут права на звернення має комплексний характер: його утворюють різні за природою і призначенням юридичні засоби (інструменти), метою яких є забезпечення реалізації кожною людиною своїх прав і свобод, а також їх відстоювання, захист та відновлення у разі порушення [7].

Криміналізація порушення та обходу санкцій в Україні – це крок, який не лише за суттю є давно назрілим (чи навіть – перезрілим), але й *de-jure* фактично є євроінтеграційною вимогою до України на шляху до вступу в ЄС. Він узгоджується з постійно прогресуючим санкційним законодавством ЄС, яке передбачає деталізовані регламенти щодо застосування санкцій та мінімальні правила щодо криміналізації порушення та обходу санкцій. Регламентами ЄС щодо застосування окремих санкцій стосовно тієї чи іншої ситуації передбачено загальні рамкові положення щодо звернення до органу чи посадової особи, які застосували обмежувальні заходи.

Так, відповідно до ст. 14 Регламенту Ради (ЄС) № 269/2014 Рада ЄС повідомляє про своє рішення, включаючи підстави для включення до

списку, фізичній або юридичній особі, організації чи відповідному органу, або безпосередньо, якщо адреса відома, або шляхом публікації повідомлення, надаючи такій фізичній або юридичній особі, організації чи органу можливість подати зауваження. У разі подання зауважень або надання суттєвих нових доказів Рада переглядає своє рішення та відповідно інформує фізичну або юридичну особу, організацію чи орган [1].

Наразі законопроект 12406 в редакції, ухваленій парламентом в першому читанні, не містить спеціальних правових засобів, які б дозволяли особі, щодо якої застосовано санкцію, чи її представнику, оскаржити її в адміністративному порядку. Їх відсутність, разом з тим, спонукає до спроб поширити на ці випадки дію інших законів, які передбачають загальні правила оскарження в адміністративному порядку.

Першим серед інших є новий Закон «Про адміністративну процедуру», яким регулюються відносини між суб'єктами владних повноважень з одного боку, та фізичними і юридичними особами з другого, щодо розгляду і вирішення адміністративних справ. Одним із принципів адміністративної процедури є гарантування ефективних засобів правового захисту, згідно з яким особа має право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності як в порядку адміністративного оскарження, так і в судовому порядку. При цьому адміністративний орган зобов'язаний повідомити особу про спосіб, порядок і строк оскарження адміністративного акта, який негативно впливає на право, свободу чи законний інтерес особи (ст. 18) [3]. Відповідно до ст. 79 Закону, суб'єктом розгляду скарги є адміністративний орган вищого рівня, якщо інший суб'єкт не передбачений законом, а за його відсутності – той самий адміністративний орган, який прийняв адміністративний акт, вчинив процедурні дії та/або прийняв процедурне

рішення чи допустив бездіяльність, що оскаржуються, якщо при ньому утворено комісію з розгляду скарг.

Однак дія цього Закону не поширюється на відносини, що виникають, зокрема, під час застосування законодавства про національну безпеку і оборону. У цьому зв'язку варто відзначити, що згідно зі ст. 1 Закону України «Про санкції», обмежувальні заходи застосовуються з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України [5]. З огляду на це, порушення та обхід санкцій, якщо такі не є дрібними, створюють загрозу заподіяння шкоди основам національної безпеки України. Головно саме цей фактор обумовив розташування пропонованої статті про відповідальність за порушення і обхід санкцій у розділі I Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України». Відтак положення Закону України «Про адміністративну процедуру», у т. ч. й в частині оскарження адміністративного акту, не може бути застосований стосовно акту глави держави про затвердження рішення РНБО про застосування санкцій або відповідного акту парламенту.

Закон України «Про звернення громадян» передбачає право громадян України, а в силу ч. 3 ст. 1 цього Закону – також і осіб, які не є громадянами України, подавати скарги на рішення, дії та бездіяльність органів влади та посадових осіб, у т.ч. й у разі незаконного покладення яких-небудь обов'язків, створення перешкод для здійснення прав і законних інтересів. Однак цим Законом не гарантується право на подання скарги юридичними особами чи їх представниками. Зрештою, скарга на дії чи рішення органу державної влади, посадової особи подається у порядку підлеглості вищому органу або посадовій особі, а в разі відсутності такого

органу – безпосередньо до суду [4]. Ураховуючи те, що РНБО не перебуває в підпорядкуванні іншого органу чи посадової особи, єдиним можливим варіантом залишається судовий порядок оскарження.

Таким чином, Закон України «Про санкції» потребує доповнення положеннями, які б надали фізичній чи юридичній особі, щодо якої застосовано санкцію, право звернутися до РНБО зі скаргою або зверненням про перегляд прийнятого рішення про застосування санкції. Законом достатньо визначити загальне рамкове положення, яке уможливило б такий порядок оскарження та зобов'язує РНБО розробити та затвердити порядок розгляду скарг/звернень громадян щодо застосованих санкцій. Натомість у відповідному порядку, рішення про прийняття якого підлягає затвердженню Указом Президента України, орієнтуючись на загальні принципи адміністративної процедури та з урахуванням особливостей регульованої сфери, необхідно визначити детальні правила та процедури подання та розгляду скарг/звернень у зв'язку з застосуванням обмежувальних заходів.

Список використаних джерел:

1. Council Regulation (EU) No 269/2014 of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/269/oj/eng>.

2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.

4. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

5. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII.URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>.

6. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України і Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про санкції" щодо встановлення відповідальності за порушення спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) № 12406 від 14.01.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55621>.

7. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України "Про звернення громадян" (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#Text>.

8. Рубашенко М. А. Право на доступ до суду і на правову допомогу vs матеріальне кримінальне право: як забезпечити їх сумісність у контексті криміналізації порушення санкцій. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2024. № 12. С. 61-69. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-12-10594>.

9. Рубашенко М.А. Європейський та американський досвід в криміналізації порушення обмежувальних заходів (санкцій) // Legal support of European integration: general legal and sectoral aspect: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. Р. 413-435.

Fylypska V.I., Associate Professor of the Language Training Department of Kharkiv National University of Internal Affairs, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0003-0497-7196>
Nabilska K.H., a cadet of the educational and scientific institute №. 1, group 24-101 of Kharkiv National University of Internal Affairs

Discrimination and equality: constitutional and legal aspects of combating inequality in Ukraine and Europe

The relevance of the topic raised lies in the fact that ensuring equality in the rights of men and women is a key element of the law-making activity of the state. The issue of equality in the rights of men and women is no less important for every state. After all, the opinions of different people are often opposite: from the fact that there should be absolute equality to the fact that such equality cannot exist in principle.

Modern democracy has abolished the hierarchical system and proclaimed the principle of equality of all before the law. Previously, society was characterized by phenomena such as oppression and discrimination against women, but today the emancipation movement has gained great strength, which promotes the provision of equal rights and opportunities for women on a par with men.

The formation of civil society is a complex and long-term process. It involves the establishment of equal opportunities for self-realization for both women and men (gender equality). According to the research by European organizations, today 64% of Europeans believe that discrimination on the basis of gender is still widespread in Europe [1, p. 7].

More than half of the European Union citizens believe that the measures taken to ensure equal opportunities for women and men in their countries are insufficient, and consider it necessary to continue working to overcome manifestations of discrimination, including on the basis of gender.

Over the past decades, global and national lawmaking practice has been supplemented by a significant number of new human rights documents. A significant part of these documents relate to the regulation of the legal status of women.

The concept and practical application of gender equality are central concepts for sustainable development of society. Gender equality is not about women's issues. It is about the equal participation of men and women in improving the conditions of both their own lives and the life of society [7, p. 6-12].

A comparison of the content of Section II of the Constitution of Ukraine with international instruments, in particular with those that make up the International Bill of Human Rights, as well as with the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, shows that the Constitution basically contains the same guarantees for ensuring the rights and freedoms of women as in international legal instruments. This means that the Constitution of Ukraine opens up a wide range of opportunities for the state and women of Ukraine to protect their rights and freedoms.

Since the norms of Section II of the Constitution sometimes literally repeat the content of international legal acts (in particular, the «Universal Declaration of Human Rights»), recognizing a specific norm or law as unconstitutional means its non-compliance with international standards [6, p. 16-24].

The principle of equal rights of men and women is enshrined not only in the Constitution, but also in other legislative acts: the Family Code of Ukraine, the Labor Code, the Criminal Code, the Criminal Procedure Code, the Civil

Code, the Labor Code, the Code of Administrative Offenses, the Law of Ukraine «On Employment of the Population» and in many other domestic legislative acts.

The Constitution of Ukraine defines the ideology and policy of the state regarding the status of women, their opportunities to influence economic and political processes taking place in society. That is, it enshrines the equality of constitutional rights and freedoms of men and women at the legislative level.

Regarding the affirmation of equality in the rights of the sexes, Article 23 of the Constitution of Ukraine is of great importance, which states that «every person has the right to free development of his or her personality, provided that the rights and freedoms of other people are not violated» [5]. Therefore, both women and men are constitutionally protected from any illegal obligations.

It is worth noting that the center of legal regulation of gender equality is Art. 21 of the Constitution of Ukraine. According to it, all people are free and equal in their dignity and rights. Human rights and freedoms are inalienable and inviolable. Therefore, the Basic Law determines the stability and identity of the legal statuses of men and women.

According to Part 2 of Article 24 of the Constitution, equality of rights between women and men is ensured by: providing women with equal opportunities with men in socio-political and cultural activities, in obtaining education, professional training, in work and remuneration for it; special measures for labor protection and health of women, establishing pension benefits; creating conditions that enable women to combine work with motherhood; legal protection, material and moral support for motherhood and childhood, including the provision of paid leave and other benefits to pregnant women and mothers [8, p. 10-11]. Thus, the legislator claims the logic, consistency and clarity of the legislator regarding the constitutional and legal provision of equality of men and women in rights and freedoms.

According to the certain statements, women and men have equal rights and freedoms in Ukraine in all spheres of economic, political, social and cultural life. In particular, legal relations in the field of property and non-property freedoms of women are regulated mainly by codification acts, including the Civil and Civil Procedure Codes of Ukraine. The current legislation, recognizing the material and procedural principles of protecting the rights and legitimate interests of individuals, legal entities and the state, does not link civil legal guarantees to subjects of law on the basis of their gender.

For violation of civil law norms, equal liability is established for both women and men. Thus, the civil legislation of Ukraine establishes legal protection of women's rights on an equal legal basis with men.

Ukrainian labor legislation in many cases declaratively protects women's rights in this area, but the real situation is much more complicated. It is much more difficult for women to find well-paid jobs, and declared benefits often contribute to the fact that employers are very cautious about hiring women [2].

Another problem that requires legal intervention by the state is violence against women. The establishment of separate categories of crimes in the Criminal Code of Ukraine, which provide for criminal liability, is aimed at preventing and eliminating this negative phenomenon: 1) for rape and forcible satisfaction of sexual passion in an unnatural way; 2) for illegal abortion; 3) for coercion to engage in sexual intercourse, sexual intercourse with a person who has not yet reached puberty and for committing lewd acts against a person who has not reached the age of 16; 4) for creating or maintaining places of prostitution and pimping, prostitution or coercing or involving in prostitution; 5) for human trafficking or other illegal agreement to transfer a person, and many others [3].

The Verkhovna Rada of Ukraine, guided by the Universal Declaration of Human Rights, the Convention on the Elimination of All Forms of

Discrimination against Women, international treaties on individual rights and freedoms ratified by Ukraine, the final documents of the World Conference on the Status of Women: «Action for Equality, Development and Peace» and the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated July 12, 1995 «On Recommendations of Participants in Parliamentary Hearings on the Implementation of the UN Convention «On the Elimination of All Forms of Discrimination against Women» in Ukraine, attaching special importance to the role of the family and women in the political, economic, historical and cultural development of the state, on March 5, 1999, by Resolution №. 475, adopted the Declaration on the General Principles of the State Policy of Ukraine Regarding the Family and Women. By this decision, the state assumed the obligation, first of all, to ensure equal rights and opportunities for women and men in accordance with the basic conditions and human freedoms, and to resolve other fundamental problems related to the elimination of all forms of discrimination against women.

Summarizing the above, we can draw certain conclusions that the legislation of Ukraine is built on the principles of equality of women and men in all spheres of human life, which indicates a high level of development of Ukrainian legislation and its compliance with European standards. However, it cannot be denied that the existing system of inadmissibility of discrimination between women and men in practice in certain areas still remains ineffective. This applies, for example, to equality of women and men in terms of pay, discrimination against women in hiring, and limited rights of men to protect paternity.

List of sources used:

1. Vlasenko N.S., Vinogradov L.D., Kalachova I.V. Gender statistics for monitoring the achievement of equality between women and men. – Kyiv, 2005. – 56 p.
2. Declaration on the General Principles of the State Policy of Ukraine Regarding the Family and Women. Official Gazette of Ukraine. – Kyiv, 1999. – No. 11. – P. 11-12.
3. Prevention of domestic violence and trafficking in women. Training manual. – WinrockInternational : Kyiv, 2001. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://civic.ua/library/view.html?topic=4140>
4. Convention on Employment Policy. Human Rights. International Treaties of Ukraine. – Kyiv, 1992. – 173 p.
5. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-VR // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 1996. – No. 30. – P. 141.
6. Matvienkiv S. Gender policy: essence, problems and Ukrainian realities. Scientific bulletin: History. Political sciences. International relations. – Issue . 272. – Chernivtsi: Ruta, 2005 – 359 p.
7. Mykhaylyova K.G., Bogoslovska I.G., Borysenko O.S., Golovnyova I.V., Goga N.P. Women and Power / Women in Ukraine. – K., 2001. T. 23. – 645 p.
8. Kharisova S.F. Gender policy – the way to consolidate society / Woman in Ukraine. – K., 2001. – T. 23. – 645 p.

Бурлак О.В., доцентка кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидата юридичних наук, доцентка
<https://orcid.org/0000-0001-6530-496X>

Захист прав кримськотатарського народу в міжнародних юрисдикційних органах

Після початку збройної агресії Російської Федерації проти України та окупації Автономної Республіки Крим у 2014 році, проблема захисту прав людини на окупованій території набула особливої гостроти у міжнародно-правовому дискурсі. Особливе занепокоєння викликає становище кримськотатарського народу та етнічних українців, які стали об'єктами політичних переслідувань, культурної асиміляції та системної дискримінації. Серед ключових проявів репресивної політики – заборона діяльності Меджлісу, обмеження національної освіти, утиски свободи релігії та переслідування громадських активістів і незалежних медіа.

У відповідь на ці порушення Україна активізувала дипломатичні та правові механізми на міжнародному рівні, спрямовані на засудження незаконної анексії Криму та притягнення держави-окупанта до міжнародно-правової відповідальності [1, с. 246]. Одним із провідних інструментів такого захисту стали міжнародні юрисдикційні органи, зокрема Міжнародний суд ООН і Європейський суд з прав людини, які забезпечують платформу для юридичного реагування на порушення прав кримськотатарського народу.

Кримськотатарський народ, як корінне населення Криму, має особливий етнокультурний, історичний і правовий статус. У внутрішньому правопорядку України цей статус закріплений Законом України «Про забезпечення прав і свобод корінних народів України» (2021), що гарантує право на самовизначення в межах суверенітету України, збереження мови, культури, функціонування представницьких органів (Курултаю, Меджлісу) та охорону історичної спадщини.

У міжнародно-правовому вимірі визначальним є Декларація ООН про права корінних народів (2007), яка закріплює, зокрема, право на свободу від дискримінації (ст. 2), політичне самовизначення (ст. 3), автономію у внутрішніх справах (ст. 4) , участь у житті держави із збереженням власних інституцій (ст. 5) тощо.

Незважаючи на це, після окупації півострова Російська Федерація не визнала правовий статус кримськотатарського народу, а навпаки – здійснила низку заходів, спрямованих на його ізоляцію та маргіналізацію. Заборона Меджлісу в 2016 році як нібито «екстремістської організації» є грубим порушенням статті 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, що гарантує право на участь у громадському та політичному житті без дискримінації. Обмеження мовно-культурних прав, знищення об'єктів кримськотатарської культурної спадщини, утиски в освіті та релігійній сфері свідчать про системний характер дискримінації, що має бути кваліфікований як порушення норм міжнародного права. До того ж міжнародне співтовариство неодноразово засуджувало такі дії Російської Федерації на території Криму [2, с.54].

У 2017 році Україна звернулася до Міжнародного суду ООН із позовом проти Російської Федерації, вказуючи на порушення останньою положень двох ключових міжнародних договорів: Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999) та Міжнародної конвенції

про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965). У контексті захисту прав кримськотатарського народу Україна акцентувала на системному характері дискримінаційної політики Росії в окупованому Криму, зокрема щодо заборони діяльності Меджлісу, обмеження освіти кримськотатарською мовою, переслідування представників національних ЗМІ та активістів.

У 2017 році Суд застосував тимчасові заходи, зобов'язавши Російську Федерацію утриматися від обмеження діяльності представницьких органів кримських татар і забезпечити право на освіту українською мовою [3]. Проте на момент розгляду справи по суті жоден із цих заходів Росією виконаний не був.

31 січня 2024 року Міжнародний суд ООН виніс остаточне рішення [4], в якому визнав порушення Росією зобов'язань за статтями 2(1) і 5 Конвенції 1965 року в частині обмеження доступу до шкільної освіти українською мовою, а також невиконання рішення про тимчасові заходи. Водночас, Суд відхилив більшість вимог України, зокрема щодо визнання дискримінаційного характеру заборони Меджлісу та інших репресивних заходів стосовно кримських татар.

Суд обґрунтував свою позицію відсутністю належних доказів умисного дискримінаційного наміру (*discriminatory intent*) з боку Російської Федерації. Зазначалося, що лише наявність фактів порушення прав людини є недостатньою для кваліфікації дій держави як таких, що суперечать Конвенції. Така інтерпретація зумовила застосування вузького тлумачення понять «расова дискримінація» та «мотив дискримінації», що істотно ускладнило юридичну кваліфікацію системної дискримінації в умовах окупації.

Окремі судді у своїх окремих думках (зокрема, Себутінде, Івасава, Беннун, Чарлзворт, Абрагам) піддали критиці надмірно формалізований

підхід до тлумачення норм Конвенції, наголошуючи на необхідності врахування прихованого та системного характеру дискримінації. Було висунуто концепцію «структурної дискримінації» та запропоновано пом'якшений стандарт доказування, заснований на оцінці сукупності адміністративних практик, що стосуються певної етнічної групи, навіть за відсутності прямої расової риторики.

Узагальнений аналіз окремих думок суддів у справі засвідчує два ключові аспекти, що заслуговують на посилену увагу з боку міжнародної спільноти. По-перше, орієнтація виключно на формально-текстуальне тлумачення положень Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965) виявляється недостатньою для ефективного реагування на латентні або опосередковані прояви дискримінації, зокрема в умовах окупації, авторитарного управління чи політично мотивованого пригнічення. По-друге, наявність доктринальних розбіжностей щодо стандартів доказування дискримінації свідчить про необхідність подальшого розвитку відповідних критеріїв у рамках міжнародного права та удосконалення юрисдикційної практики.

Питання захисту прав кримськотатарського народу було також предметом розгляду Європейського суду з прав людини у межах міждержавного спору «Україна проти Росії (щодо Криму)», що базувався на двох заявах (№ 20958/14 і № 38334/18), поданих відповідно до статті 33 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [5]. Українська сторона стверджувала, що Російська Федерація, здійснюючи ефективний контроль над територією Криму з 27 лютого 2014 року, вчинила численні системні порушення прав людини, зокрема права на життя, свободу, особисту недоторканність, справедливий суд, приватне життя, свободу релігії, зібрань, вираження поглядів та захист від дискримінації.

У рішенні від 25 червня 2024 року ЄСПЛ підтвердив факт порушення Росією вказаних прав у контексті реалізації репресивної політики щодо кримськотатарської спільноти. Суд встановив, що кримські татари зазнали цілеспрямованого тиску з боку окупаційної адміністрації, що проявлявся у забороні діяльності Меджлісу, переслідуванні активістів, обмеженні релігійної свободи та права на освіту рідною мовою. Ці дії були визнані елементами адміністративної практики, яка суперечить статтям 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11 Конвенції, а також статей 1,2 Протоколу №1 та статті 2 Протоколу № 4 до неї.

Окрему правову вагу мають індивідуальні заяви кримськотатарських активістів до ЄСПЛ, у яких фіксуються порушення фундаментальних прав – заборона катувань, незаконні обшуки, довільні затримання, втручання в особисте життя та дискримінація за етнічною ознакою. Ці звернення не лише дозволяють персоніфіковано оцінити фактичні обставини, а й слугують джерелом доказів системності порушень, що сприяє кваліфікації їх як адміністративної практики.

Індивідуальні скарги відіграють важливу роль у забезпеченні доступу до правосуддя для потерпілих, а також мають прецедентне значення для формування практики Суду у сфері захисту прав корінних народів і протидії дискримінації. Їх розгляд підсилює міжнародну увагу до становища кримських татар та сприяє посиленню механізмів відповідальності держави-окупанта.

Захист прав кримськотатарського народу в міжнародних юрисдикційних органах набуває особливої актуальності в умовах триваючої окупації Криму та системного порушення прав представників корінного народу України. Аналіз практики Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини свідчить про поступове формування

міжнародно-правових механізмів реагування на дії, що мають ознаки дискримінації, репресій, а в окремих випадках – і геноциду.

Вперше в історії незалежної України міжнародні судові інституції надали правову оцінку масовим утискам кримських татар як етнічної та релігійної групи. Особливу значущість має рішення ЄСПЛ у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)», яким зафіксовано системні порушення низки фундаментальних прав у контексті репресивної політики окупаційної адміністрації.

Важливу доказову базу для цієї справи становили індивідуальні заяви кримськотатарських активістів, які не лише конкретизували характер порушень, а й сприяли розвитку прецедентної практики Суду щодо дискримінації за етнічною ознакою. Такі заяви мають потенціал правової кваліфікації дій окупаційної влади як проявів системної расової дискримінації, що активізує положення Конвенції ООН 1965 року.

Попри наявні виклики, зокрема високі стандарти доказування умисної дискримінації, міжнародне співтовариство демонструє зростаюче усвідомлення необхідності посиленого захисту прав корінних народів, зокрема шляхом реалізації принципів Декларації ООН про права корінних народів (2007).

Міжнародні юрисдикційні органи вже відіграють провідну роль у встановленні юридичної відповідальності за репресії проти кримських татар. Проте ефективність цього захисту залежить також від поєднання судових рішень з політичними інструментами впливу, включаючи санкції, міжнародний моніторинг і правозахисну адвокацію.

Список використаних джерел:

1. Дукач Н. Захист прав кримських татар як корінного народу України на міжнародній арені. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний

менеджмент : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2023. Том 13. С. 245-269

2. Янін О. Роль міжнародних акторів у реінтеграції тимчасово окупованого Криму. *Міжнародні та політичні дослідження*. № 2(8) 2025. С. 52-60

3. Application of the International convention for the suppression of the financing of terrorism and of the International convention on the elimination of all forms of racial discrimination (Ukraine v. Russian Federation). Request for the indication of provisional measures. Order of 19 April 2017. 41 p.

4. Application of the International convention for the suppression of the financing of terrorism and of the International convention on the elimination of all forms of racial discrimination (Ukraine v. Russian Federation). Judgement of 31 January 2024. 114 p.

5. European Court of Human Rights. Grand Chamber. CASE OF UKRAINE v. RUSSIA (RE CRIMEA), (Applications nos. 20958/14 and 38334/18), JUDGMENT. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2220958/14%22\],%22itemid%22:\[%22001-235139%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2220958/14%22],%22itemid%22:[%22001-235139%22]})

Албу А. А., доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат юридичних наук, доцент
<http://orcid.org/0000-0003-3932-5796>

Правотлумачна практика Європейського суду з прав людини у системі органів Ради Європи

Стрімкі події сьогодення надали потужний поштовх до актуалізації проблеми впровадження в Україні європейських стандартів прав людини. У відповідь на виклики сучасності та системні недоліки національного правозахисного механізму вчинюються активні кроки на шляху формування сталої нормативно-правової бази щодо визнання та забезпечення прав людини в нашій державі. Основоположна роль у цьому належить саме тлумаченню права, яке наповнює всією різнобарвністю змісту лаконічні юридичні формули, котрі закріплюють права людини та забезпечує їх ефективний захист. При інтерпретації юридичних норм про права людини все більшої значущості набуває роль практики Європейського суду з прав людини, яка підлягає застосуванню при здійсненні судочинства.³ Огляду новітніх підходів тлумачення права проаналізовано такі міжнародні базові нормативно-правові акти з прав людини, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Хартія основних прав Європейського Союзу як засадничих міжнародних договорів про права людини в межах європейського правового простору.

Тлумачення має здійснюватися у відповідності до основних принципів міжнародного права. Воно не повинно вести до результатів, що суперечать цим принципам, порушувати суверенітет держав, їх основні права і права людини. Це один з найважливіших принципів тлумачення. Тлумачення, що порушує основні принципи міжнародного права, є недійсним. Відповідно до статті 32 Конвенція про захист прав людини, Суд є органом, правомочним тлумачити положення Конвенції та протоколів до неї. Таке тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, надане за результатами розгляду індивідуальних заяв Європейським судом з прав людини, буде мати офіційний обов'язковий характер для суб'єктів національної правової системи. У той же час тлумачення положень міжнародно-правових договорів з прав людини, яке міститься у загальних рекомендаціях (коментарях) відповідних органів ООН (Комітету ООН з прав людини, Комітету ООН з прав дитини тощо) носить рекомендаційний характер. Воно має враховуватись правозастосувачем завдяки професійному авторитету визнаних міжнародних експертів, які входять до складу відповідних структур, повазі до їх позиції [1, с. 289].

Європейський суд з прав людини при тлумаченні Конвенції, окрім загальних правил тлумачення норм права керується також специфічними принципами тлумачення, виробленими Судом відповідно до Конвенції та протоколів до неї, а також, у ряді випадків, нормами універсальних і регіональних міжнародно-правових актів про права людини, застосовними до обставин заяви, що розглядається, а також практикою їх тлумачення наднаціональними судовими органами. Отже, у так званому «праві Конвенції» виокремлюють специфічні (особливі) принципи та доктринальні підходи тлумачення Європейської конвенції та протоколів до неї, які вироблені Європейським судом з прав людини та викладені у його

рішеннях у конкретних справах. Хоча єдиний узгоджений перелік цих принципів відсутній, проте існує консенсус щодо їх «ядра», до яких належать доктрини «свободи розсуду» держави, «автономних понять», «четвертої інстанції», субсидіарності, позитивних зобов'язань.

Підходи дослідників актуалізують загальнотеоретичну проблему співвідношення між категоріями динамічного, еволюційного та телеологічного (цільового) тлумачення. На думку Г.О. Христової, Європейський суд з прав людини не розрізняє концепції цільового (телеологічного) тлумачення Конвенції та еволюційного тлумачення і виходить з розуміння Конвенції як «живого інструменту» (англ. - «Convention as a living instrument»), що підлягає «динамічній інтерпретації». Згідно з цією концепцією текст Конвенції є лише відправною точкою у розумінні прав і свобод, що захищаються нею [2, с. 5]. У той же час В.В. Гончаров пропонує виходити з того, що Суд, послуговуючись еволюційним тлумаченням, намагається з'ясувати, який зміст положення Конвенції повинні мати «у світлі сьогодення». Тоді як під динамічним тлумаченням слід розуміти саме «результат, радикальну зміну (перегляд) офіційної правотлумачної позиції чи перетлумачення. Для динамічного тлумачення визначально, що воно є несумісним з попередньою інтерпретацією положення закону». Хоча, інколи динамічне тлумачення означає «спосіб, що полягає у пристосуванні норми до обставин, які змінилися. І тут поняття динамічного та еволюційного тлумачення є тотожними» [3, с. 119]. Причинами динамічного тлумачення у практиці Суду можуть бути:

а) недоліки попереднього рішення чи групи рішень (невизначеність, неправильні наслідки, неузгодженість рішень між собою);

б) зміни суспільного контексту (у межах однієї держави-учасниці Ради Європи чи групи; розвиток міжнародного права чи права

міжнародних організацій; розвиток правопорядку держав поза межами Ради Європи) [3, с. 178].

У межах Європейського Союзу загальні правила тлумачення передбачені, передусім, статтею 6 Договору про Європейський Союз, у якій вказується:

- Союз визнає права, свободи і принципи, викладені в Хартії Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року, адаптованої 12 грудня 2007 року, яка має таку ж юридичну силу, як і Договори. Положення Хартії жодним чином не розширюють компетенцію Союзу, як вона визначена в Договорах. Тлумачення викладених у Хартії прав, свобод і принципів проводиться відповідно до загальних положень розділу VII Хартії, що регулює її тлумачення і застосування, і з належним урахуванням передбачених у Хартії роз'яснень, які вказують джерела її положень;
- Союз приєднується до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це приєднання не змінює компетенції Союзу, як вона визначена у Договорах.

Основні права, як вони гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, і як вони впливають із загальних для держав-членів конституційних традицій, входять у зміст права Союзу в якості загальних принципів».

Розділ VII Хартії про основоположні права Європейського Союзу, до якої відсилає Договір про ЄС містить наступні положення, на яких ґрунтуються загальні правила тлумачення прав людини в Європейському Союзі:

- Будь-яке обмеження у реалізації прав і свобод, визнаних цією Хартією, повинно передбачатися законом та повинно поважати

суть цих прав та свобод. З урахуванням принципу пропорційності обмеження можна встановити лише тоді, коли вони необхідні і дійсно відповідають цілям загального інтересу, визнаним Союзом, або коли постає необхідність захищати права та свободи інших;

- Якщо Договори містять положення щодо прав, визнаних цією Хартією, то ці права реалізуються за умов та в межах, визначених у згаданих Договорах;
- Тією мірою, якою ця Хартія містить права, що відповідають правам, гарантованим у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, значення та обсяг цих прав є тими самими, що їх встановлено Конвенцією. Це положення не шкодить праву Союзу надавати більш широкий захист;
- Тією мірою, якою ця Хартія визнає основоположні права, котрі випливають із конституційних традицій, що є спільними для держав-членів, ці права тлумачаться у згоді з цими традиціями;
- Положення цієї Хартії, що містять принципи, можна реалізовувати через законодавчі та виконавчі акти установ, органів, служб та агенцій Союзу та акти держав-членів щодо виконання законодавства Союзу під час здійснення їхніх відповідних повноважень. Судовий розгляд положень Хартії можливий лише щодо тлумачення та визначення правомірності таких актів;
- Національне законодавство та практика враховується у повному обсязі, як зазначено в цій Хартії;
- Пояснення, укладені з метою надання настанов щодо тлумачення цієї Хартії, належним чином враховуються судами Союзу та держав-членів [4, с. 219].

Зазначимо, Суд Європейського Союзу використовує у своїй більшості такі методи тлумачення, відомі теорії і практиці застосування

міжнародних договорів: буквальний, історичний, систематичний, телеологічний. Якщо історичний метод тлумачення має, як правило, обмежене значення, а буквальний використовується для визначення особливостей механізму розгляду спорів у межах ЄС, то систематичному і телеологічному методам надається очевидна перевага [5, с. 13]. Використання цільового тлумачення дало можливість Суду ЄС не лише суттєвим чином розширити межі власної компетенції, але і виробити певні доктрини (принципи) права - верховенства права та прямої дії права Європейського Союзу у національних системах права держав-членів. Нині ці принципи є основними юридичними засадами європейської інтеграції. Телеологічне тлумачення також забезпечує однакове розуміння усіма державами-членами права ЄС. Застосування зазначених методів тлумачення Судом ЄС відбувається під впливом політики Європейського Союзу, метою якої є сприяння європейській інтеграції та формування європейського правового простору.

Таким чином, зважаючи на наведений аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень стосовно принципів та доктринальних підходів щодо тлумачення положень про права людини, які вироблені Європейським судом з прав людини й викладені в його рішеннях у конкретних справах, у європейському праві в галузі прав людини відсутній єдиний узагальнюючий та конкретизований нормативно-правовий акт, котрий би визначав систему принципів тлумачення та застосування Європейської конвенції про права людини.

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.

2. Христова Г.О. Позитивні зобов'язання держави в системі доктринальних підходів до тлумачення і застосування Європейської конвенції з прав людини. Електронне наукове видання Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Теорія та практика правознавства. 2014. Вип. 2(6).

3. Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрНУ. Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 27. Львів : СПОЛОМ, 2013. 252 с.

4. Основи права Європейського Союзу : нормативні матеріали ; за заг. ред. М. В. Буроменського ; упоряд. Т.М. Анакіна ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків : Право, 2015. 328 с.

5. Трагнюк О.Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів : автореферат дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 міжнародне право / О.Я. Трагнюк. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2003. 20 с.

Зінич Л. В., кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри конституцій-
ного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового
юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені
Василя Стефаника
<https://orcid.org/0000-0002-2562-1036>

Цифрове середовище як виклик для конституційного захисту прав інтелектуальної власності: тенденції європейської та української юрисдикційної практики

Розвиток технологій неминуче стає серйозним викликом для захисту прав людини. Саме цифрове середовище найбільше створює загрози для права на приватність та для прав інтелектуальної власності. Проблема захисту прав інтелектуальної власності стає настільки глобальною, що для їхнього захисту застосовуються всі форми і методи захисту прав, зокрема конституційний механізм.

Право на результати інтелектуальної власності є визнаним конституційним правом кожної людини. Конституція України передбачає низку положень, що гарантують і забезпечують ці права [1]. Європейська та українська юрисдикційна практика має безумовний вплив на національне законодавство. Враховуючи це, тема конституційного захисту прав інтелектуальної власності є надзвичайно важливою та актуальною.

Метою дослідження є виявлення основних тенденцій юрисдикційної практики щодо конституційного захисту прав інтелектуальної власності.

Сьогодні в науковій літературі тема впливу юрисдикційної практики на конституційний захист прав інтелектуальної власності в цифровому середовищі досліджена досить поверхнево. Зокрема, невирішеними

залишаються питання доказування порушень прав інтелектуальної власності, ідентифікації порушників, діяльності інтернет-провайдерів щодо запобігання таким порушенням. Саме юрисдикційна практика обґрунтовує зміни до законодавства у різних сферах, включно зі сферою інтелектуальної власності.

Не вдаючись у глибокий аналіз цифрового середовища, можемо виділити найбільш поширені виклики для прав інтелектуальної власності: 1) швидке поширення контенту, що містить об'єкти інтелектуальної власності; 2) анонімність порушників та складність їхньої ідентифікації; 3) відсутність фізичних меж поширення інтелектуальної власності та єдиної юрисдикції. Ці та інші проблемні питання, безперечно, перешкоджають захисту прав інтелектуальної власності.

Вітчизняне законодавство частково адаптується до цифрового середовища, зокрема шляхом закріплення відповідальності інтернет-провайдерів (стаття 58 «відповідальність провайдерів послуг обміну контентом за порушення авторського права та/або суміжних прав») у Законі України «Про авторське право і суміжні права», а також виділення у ст. 33 загаданого Закону права особливого роду (*suigeneris*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою [2].

Еволюція нормативно-правового регулювання вимагає переоцінки існуючих правових рамок для вирішення складних викликів, що виникають через нові технології. Необхідно, щоб політики активно вносили зміни та вдосконалювали закони у сфері інтелектуальної власності, аби забезпечити їхню актуальність та ефективність. Водночас, зростаюча глобалізація вимагає міжнародної співпраці для створення єдиних стандартів та гармонізованих правил, які сприятимуть інноваціям, одночасно захищаючи права інтелектуальної власності.

Загалом, нормативно-правова база вимагає переоцінки діючих правових норм задля розв'язання складних викликів, що виникають через технологічний розвиток. Важливим напрямком є також міжнародна співпраця для створення єдиної бази стандартів та гармонізованих правил.

Європейська юрисдикційна практика щодо прав інтелектуальної власності формується складною взаємодією нормативно-правових актів ЄС, національного законодавства та судових тлумачень.

У цій сфері варто виділити такі акти Європейського Союзу: Директиву ЄС про авторське право на єдиному цифровому ринку [3], Директиву ЄС про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав у інформаційному суспільстві [4].

Для повного розуміння предмета дослідження одним із найважливіших завдань є визначення поняття «цифрове середовище». Згідно з Законом «Про цифровий контент та цифрові послуги» під цим терміном розуміється «апаратне, програмне забезпечення та будь-яке мережеве підключення, що використовується з метою отримання доступу до цифрового контенту та/або цифрової послуги та забезпечує можливість їх використання споживачем». Якщо деталізувати це визначення і адаптувати до прав інтелектуальної власності, то його варто розуміти як сукупність усіх технічних, інформаційних та комунікаційних засобів і платформ, які дозволяють створювати, зберігати, розповсюджувати та споживати об'єкти інтелектуальної власності у електронному (цифровому) форматі.

Можна впевнено стверджувати, що цифрове середовище - це динамічна та складна екосистема, яка вимагає постійної адаптації правових, технологічних та організаційних заходів для ефективного захисту прав інтелектуальної власності.

Основними тенденціями юрисдикційної практики у сфері інтелектуальної власності можна виділити такі:

- 1) Посилення ролі інтелектуальної власності через боротьбу з онлайн-піратством. Тенденція, яка спостерігається тривалий час і відбувалася ще до становлення цифрового середовища, але тим не менш є важливою.
- 2) Запуск єдиного патенту та Єдиного патентного суду. Щодо економічної і правової вигоди від впровадження єдиного патенту та Єдиного патентного суду ведуться дискусії, і можна спрогнозувати, що ця тенденція буде реалізована.
- 3) Модернізація законодавства щодо різних об'єктів інтелектуальної власності. Постійно з'являються нові об'єкти інтелектуальної власності, що вимагає адаптації законодавства до цих умов.
- 4) Зростання ролі міжнародних організацій у сфері захисту прав інтелектуальної власності. Такі міжнародні організації, як Всесвітня організація інтелектуальної власності, різні неурядові організації, активно впливають на державну політику у цій сфері.
- 5) Розвиток цифрових інструментів для захисту прав інтелектуальної власності. Дана тенденція спостерігається останніх десять років, і цифрові інструменти стали важливою основою для доведення порушень прав інтелектуальної власності і підтвердження авторства.

Як підсумок, можна стверджувати, що, попри конституційне закріплення права на творчу діяльність, вплив технологій є настільки відчутний, що це вимагає переосмислення конституційних принципів захисту прав інтелектуальної власності. Актуальним залишається питання і відповідальності учасників цифрового середовища, зокрема інтернет-провайдерів і платформ, де порушуються права інтелектуальної власності.

Отже, цифрове середовище не просто змінює способи створення та розповсюдження об'єктів інтелектуальної власності, але й порушує глибокі філософські та конституційні питання щодо природи самих прав, їхнього співвідношення з іншими фундаментальними правами, а також ефективних механізмів їх захисту.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2025 р.).

2. Закон «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 №2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#top> (дата звернення: 15.06.2025 р.).

3. Директива Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/9/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text (дата звернення: 10.06.2025 р.).

4. Директива Європейського парламенту і Ради 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01#Text (дата звернення: 10.06.2025 р.).

Рава С.Р., здобувачка вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
Науковий керівник: *Розвадовський В. І.*, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Чому Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду: теоретичний аспект

Зростання кількості збройних конфліктів та війн змусило ряд країн дійти згоди про неприпустимість безкарності щодо найбільш тяжких злочинів та необхідності якнайшвидшого запобігання їх вчинення [10, с. 655]. Міжнародне співтовариство прагнуло створити постійний суд у рамках системи міжнародного правосуддя та з 1994 року розпочало перемовини щодо цього. 17 липня 1998 року на Дипломатичній конференції повноважних представників держав – членів ООН в Римі 120 країн ухвалили Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут) – міжнародний договір, шляхом підписання якого було засновано Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) [11, с. 328].

Статут набрав чинності 1 липня 2002 року, коли шістдесят країн ратифікували документ. Тоді й розпочав свою діяльність МКС. Прийняття Римського статуту МКС підвело ризику під багаторічними зусиллями міжнародної спільноти, що були спрямовані на створення повноцінного, незалежного, постійно діючого міжнародного судового органу, наділеного кримінальною юрисдикцією стосовно фізичних осіб, звинувачених у

вчиненні найбільш тяжких злочинів, що викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, з метою справедливого піддання кримінальній відповідальності зокрема таких осіб, як високопосадовці та лідери держав, за планування, підготовку, розв'язання чи ведення агресивної війни [5, с. 9]. Цепоклало початок новому етапу в розвитку міжнародного кримінального правосуддя [18, с. 543].

Римський статут є особливим міжнародним договором, загальним, багатостороннім, у якому кодифіковано матеріальні та процесуальні норми, що становлять інтерес для всіх зацікавлених держав – учасниць міжнародного співтовариства. Статут визначає порядок роботи суду, його структуру та функції, злочини, які підпадають під його юрисдикцію, дає відповідне ґрунтовне визначення цих злочинів, їх тлумачення, регламентує процедури їх розслідування та механізми співпраці держав із МКС.

В основі діяльності МКС лежить принцип комплементарності (доповнюваності) як особливий порядок взаємовідносин національної та міжнародної юрисдикцій. Він пронизує всю систему статей Римського статуту [18, с. 543]. Відповідно до статті 17 цього статуту, МКС може розслідувати і, за наявності підстав, переслідувати та притягати до відповідальності фізичних осіб тільки тоді, коли держави не бажають або не можуть належним чином здійснювати розслідування або кримінальне переслідування [5, с. 11; 10, с. 655].

МКС діє за принципом індивідуальної кримінальної відповідальності. Службове становище та відповідні імунітети суб'єкта не обмежують персональну юрисдикцію МКС. Особа, яка обіймає керівну посаду, може бути притягнута до відповідальності за злочини, скоєні тими людьми, які діяли під її керівництвом чи згідно з її наказами [5, с. 10; 17, с. 9-10].

Коли держава стає учасницею Римського статуту, вона погоджується визнати юрисдикцію МКС стосовно злочинів, зазначених у статті 5 цього

статуту (злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії). Суд може здійснювати свою юрисдикцію в ситуаціях, коли ймовірний злочинець є громадянином держави-учасниці або коли злочин був скоєний на території держави-учасниці [5, с. 11; 17, с. 2, 6].

Україна брала активну участь у підготовці Римського статуту та підписала його ще 20 січня 2000 року. Однак тоді наша держава була неготова приєднатися до системи міжнародної кримінальної юстиції, адже виникло багато питань, пов'язаних з імплементацією Римського статуту в національну правову систему України [18, с. 543].

Україна вже двічі скористалася спеціальною процедурою визнання юрисдикції МКС для держав, які не приєдналися до Римського статуту. Уперше це стосувалося подій Революції Гідності, вдруге – антитерористичної операції [4, с. 1; 15, с. 2]. Тим самим наша держава взяла на себе зобов'язання співпрацювати із Судом без будь-яких затримок або винятків відповідно до частини 9 Статуту та виконувати будь-які рішення, але не користувалася всіма правами організаційного й процесуального характеру як повноцінна держава-учасник Римського статуту [18, с. 544; 19, с. 247]. Повноцінно Україна визнала юрисдикцію МКС лише через процес ратифікації цього міжнародного договору [19, с. 248].

Головною проблемою ратифікації Римського статуту була його невідповідність нормам Конституції України. Зокрема, істотною суперечністю є те, що МКС діє за принципом комплементарності в той час, як у частині 1 статті 124 Конституції України визначено, що «делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються» [1, с. 2-3; 7, с. 22, 29; 10, с. 656; 19, с. 248]. Виходом із зазначеної правової колізії стало внесення змін у статтю 124 Конституції України у 2016 році – вона була доповнена частиною 6

такого змісту: «Україна може визнати юрисдикцію МКС на умовах, визначених Римським статутом МКС» [12, с. 1; 18, с. 544].

Ратифікація Римського статуту є не тільки важливою для забезпечення захисту прав людини, а й обов'язковою з огляду на вступ України до Європейського Союзу [19, с. 247; 21, с. 5, 8]. Необхідність ратифікації пов'язана і з соціально-політичними зобов'язаннями України, адже наша держава неодноразово декларувала визнання основних прав людини в міжнародних документах та зобов'язувалася всіляко сприяти їх дотриманню. Крім того, Україна підписала та ратифікувала практично всі міжнародні акти, положення яких знайшли своє відображення в Римському статуті МКС [10, с. 655-656].

Усі ці фактори привели до того, що 21 серпня 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» [16].

Проте ратифікація цього міжнародного договору потребувала комплексних змін кримінального та кримінального процесуального законодавства України [2, с. 290; 8, с. 7, 146-150]. У зв'язку з цим 9 жовтня 2024 року Верховна Рада України ухвалила імплементаційний закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». Відповідно Україна завершила ратифікацію Римського статуту. Цей закон вносить кілька основних змін до Кримінального кодексу України стосовно командної відповідальності, злочинів проти людяності, злочину агресії, воєнних злочинів та геноциду [6; 8, с. 11, 147-148; 14, с. 1-3]. Ще до ратифікації Римського статуту Кримінальний процесуальний кодекс України був доповнений новим розділом IX-2 «Особливості

співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» [9, с. 288-299; 10, с. 657; 13, с. 1-9].

Ратифікація Римського статуту Україною мала кілька важливих позитивних наслідків. В умовах збройної агресії РФ проти України вона значно розширює перелік інструментів нашої держави для притягнення до відповідальності політичного та військового керівництва, а також військовослужбовців РФ, які вчинили особливо тяжкі злочини на території України та щодо її громадян [3]. Позитивним наслідком для України також є забезпечення можливості безпосереднього покарання осіб, які скоюють міжнародні злочини. МКС слід розглядати як дуже потужний інструмент у кримінальному переслідуванні кривавих диктаторів, таких як Путін. На сьогодні МКС поступово розглядає питання щодо міжнародних злочинів, вчинених на території України з 2013 року [17, с. 30-31; 19, с. 249]. Ратифікація Римського статуту надає можливість Україні брати участь у діяльності МКС, зокрема представництво та право голосу в Асамблеї держав-учасниць, право виносити питання на порядок денний Асамблеї; формувати бюджет на розслідування справ; брати участь у виборах Прокурора МКС та його заступника; брати участь у формуванні складу МКС; вносити кандидатуру судді від України; здійснювати адміністративний нагляд за роботою МКС [18, с. 545; 19, с. 249].

Задля співробітництва України та МКС 23 березня 2023 року було підписано Угоду між Кабінетом Міністрів України та МКС про створення Офісу МКС в Україні [19, с. 249; 20].

Ратифікація Римського статуту МКС наблизила Україну до міжнародних стандартів у сфері верховенства права, сприяє захисту прав людини в Україні й інтеграції України в систему міжнародного правосуддя, що в подальшому забезпечить ефективне кримінальне переслідування осіб, винних у вчиненні найбільш тяжких злочинів на території нашої держави,

що загрожують миру, безпеці та добробуту всього світу загалом та України зокрема [3; 10, с. 657].

Список використаних джерел:

1. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року № 3-в/2001.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>

2. Волинець Р.А. До питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12, С. 289-293. DOI<https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.53>

3. Воронцова Ю., Слободська Д. Що означає ратифікація Римського статуту для України. URL : https://jurliga.ligazakon.net/analytcs/231201_shcho-oznacha-ratifikatsya-rimskogo-statutu-dlya-ukrani

4. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25 лютого 2014 року № 790-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>

5. Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд. Публікація Міжнародного кримінального суду. Номер ISBN 92-9227-365-5. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf>

6. Зубова А. Зеленський підписав другий закон для імплементації Римського статуту: як тепер каратимуть воєнних злочинців. URL : <https://mipl.org.ua/zelenskyj-pidpysav-drugyj-zakon-dlya-implementacziyi-rymskogo-statutu-yak-teper-karatymut-voyennyh-zlochyncziv/>

7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>

8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2342-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

10. Мурачов Р.В. Особливості взаємодії України та Міжнародного кримінального суду: правові аспекти. *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. 2023. № 5, С. 654-658.

DOI<https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.115>

11. Невінчаний М.О. Виникнення та розвиток ідеї створення Міжнародного кримінального суду як постійного органу міжнародної кримінальної юстиції. *Young Scientist*. 2021. № 5 (93), С. 325-329.

DOI<https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-5-93-62>

12. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>

13. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 3 травня 2022 року № 2236-IX.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>

14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text>

15. Про Заяву Верховної Ради України "Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян": Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 2015 року № 145-VIII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>

16. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21 серпня 2024 року № 3909-IX.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>

17. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

18. Смирнов М.І. Концептуальні питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду та співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом в контексті військової агресії Росії проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1, С. 542-546.

DOI<https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/125>

19. Тітко Е.В., Сазик М.С. Проблеми та перспективи ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні. *Наукові*

записки. Серія: право. 2024. № 16, С. 246-252. DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-246-252

20. Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_001-23#Text

21. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Дутчак Р.Б., здобувач вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Науковий керівник: *Розвадовський В. І.*, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Правонаступництво в системі міжнародного права та міжнародних відносин

Правонаступництво є однією з фундаментальних категорій міжнародного права, яка визначає правову спадкоємність держав у контексті зміни їхнього статусу чи територіального устрою. Ця категорія охоплює широкий спектр правових відносин: від передачі прав і обов'язків за міжнародними договорами до врегулювання фінансових зобов'язань чи питань територіальної цілісності.

Актуальність теми зумовлена зростаючим значенням правонаступництва у світлі глобальних змін на міжнародній арені. Без належного правового врегулювання ці питання можуть стати джерелом нових конфліктів, погіршуючи стабільність міжнародних відносин і порушуючи принципи міжнародного права.

В. А. Василенко стверджує, що правонаступництво в міжнародному праві є фундаментальною категорією, яка регулює передачу прав і обов'язків між державами у випадках зміни їхнього міжнародно-правового статусу. Це явище забезпечує спадкоємність міжнародних відносин та стабільність міжнародного правопорядку навіть у складних історичних

обставинах, таких як розпад держав, зміна кордонів чи утворення нових суб'єктів міжнародного права. правонаступництво визначається як процес, у якому одна держава замінює іншу у здійсненні прав і обов'язків щодо певної території або правовідносин [1, с. 34].

Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року та Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1978 року є одними із головних джерел міжнародного права, яке кодифікує основні принципи цього процесу. Вона визначає, що правонаступництво може охоплювати договори, державну власність, борги, архіви та інші аспекти, пов'язані з правовідносинами між державами [2].

Мирослава Антонович зазначає, що серед ключових аспектів правонаступництва є їх міжнародно-правовий характер і відповідно регулюється міжнародними договорами, звичаєвими нормами та практикою держав. Правонаступництво покликане уникнути правового вакууму, забезпечуючи виконання існуючих зобов'язань і їх неперервність. Це стосується як внутрішньодержавних трансформацій як об'єднання чи розпад держав, так і зовнішньополітичних змін, окупації чи анексії [1, с. 37].

Правонаступництво охоплює кілька основних сфер, кожна з яких має свої особливості. М. Антонович виокремлює ключову роль договірної правонаступництва, що включає передачу прав та обов'язків за міжнародними угодами. Наприклад, договори, укладені між державою-попередницею і третіми країнами, можуть залишатися чинними або потребувати перегляду залежно від обставин. Фінансове правонаступництво стосується врегулювання питань боргів і активів держави-попередника. У випадку розпаду Югославії, наприклад, держави-наступниці розділили між собою борги та майно на основі спеціальних

домовленостей. Територіальне правонаступництво забезпечує спадкоємність у питаннях, пов'язаних із територіальними угодами та недоторканністю кордонів [1, с. 38].

Принципи правонаступництва у міжнародному праві є системною категорією, яка закріплює основи спадкоємності міжнародних зобов'язань, прав та обов'язків держав у випадках зміни їхнього статусу. Їх формування ґрунтується на положеннях міжнародних конвенцій, зокрема Віденських конвенцій 1978 і 1983 років, і має на меті забезпечення стабільності міжнародного правопорядку, юридичної неперервності та захисту інтересів міжнародної спільноти. Аналіз наведених принципів – стабільності міжнародних зобов'язань, територіальної цілісності, чистої дошки, добросовісності, збереження міжнародних прав і обов'язків, а також мирного врегулювання спорів – свідчить про їхню важливу роль у запобіганні правовому вакууму, збереженні стабільності міжнародних відносин та дотриманні основних засад міжнародного права. Правонаступництво, будучи інструментом спадкоємності державної відповідальності, водночас вимагає гнучкого підходу до врахування конкретних обставин виникнення нових держав або зміни суверенітету на певних територіях.

Практичні механізми правонаступництва у міжнародному праві спрямовані на врегулювання прав та обов'язків держав у випадках зміни їхнього статусу. Ці механізми, закріплені у міжнародних конвенціях і договорах, забезпечують передбачуваність і стабільність міжнародних відносин. Основними джерелами для їх розробки є вже згадувана Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів і Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів [3].

Правонаступництво державної власності, закріплене у Віденській конвенції 1983 року, охоплює активи, що знаходяться на території правонаступника або за кордоном. Практичним механізмом є поділ власності через угоди між зацікавленими сторонами. Наприклад, після розпаду Радянського Союзу питання власності вирішувалися шляхом двосторонніх домовленостей між новими незалежними державами, що входили до складу СНД [3].

Особливе значення має принцип територіальності: власність, яка знаходиться на території нової держави, зазвичай переходить у її володіння. Однак міжнародні активи потребують додаткового узгодження на рівні міжнародного права.

Механізми врегулювання боргів передбачають як пропорційний розподіл зобов'язань, так і домовленості про їх повне погашення однією державою-наступником. У випадку Чехословаччини борги були розподілені між Чехією та Словаччиною пропорційно до економічного потенціалу кожної з держав. Конвенція 1983 року передбачає, що борги, пов'язані з конкретними територіями, переходять до держави, що успадкувала цю територію. Міжнародні фінансові організації часто відіграють роль посередників у процесі врегулювання боргів, що мінімізує ризики дефолту [4, с. 56].

Державні архіви, які містять важливу інформацію про діяльність держави-попередника, також є об'єктом правонаступництва. Згідно з Віденською конвенцією 1983 року, архіви, які мають територіальне значення, залишаються у новій державі, тоді як міжнародно значущі документи, наприклад, щодо кордонів чи міжнародних договорів мають бути передані правонаступнику.

У практиці після розпаду СРСР архіви розподілялися між новими державами відповідно до територіального принципу, але багато

документів залишалися в Російській Федерації як наступника Союзу. Мирне врегулювання спорів є невід'ємною частиною механізмів правонаступництва. Багато держав використовують переговори, міжнародний арбітраж або звертаються до Міжнародного суду ООН. Наприклад, у випадку боргових суперечок держави-наступниці часто укладають угоди за посередництва третіх сторін або міжнародних організацій [5, с. 49].

Отже, згідно опрацьованих джерелу тому числі міжнародних договорів, принципів та практичних механізмів правонаступництва, що закріплені в міжнародних конвенціях можна сформулювати наступні висновки:

Правонаступництво виступає важливим інструментом забезпечення стабільності міжнародного правопорядку, регулювання питань, пов'язаних з договорами, власністю, боргами та архівами. Правонаступництво є складним і багатогранним явищем, яке охоплює договірні, фінансові, територіальні та інші аспекти правовідносин між державами, що зазнають змін. У сучасних реаліях, з огляду на геополітичну нестабільність, процеси анексії та окупації територій чітко правове врегулювання цього явища набуває надзвичайної важливості.

Аналіз історичних прецедентів, зокрема розпаду СРСР, Югославії та Чехословаччини, демонструє, що успішне правонаступництво можливе лише за умови співпраці держав та дотримання міжнародно-правових норм. У цьому контексті роль міжнародних організацій та судових інстанцій, таких як Міжнародний суд ООН, є визначальною для справедливого врегулювання спірних питань. Нажаль, міжнародні організації в умовах політичної нестабільності, що спостерігається сьогодні, втрачають свою роль справедливого арбітра на світовій арені.

Механізми правонаступництва потребують доопрацювання, особливо це стосується гарантій виконання вже встановлених норм.

Список використаних джерел:

1. М. Антонович Міжнародне право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 384 с.
2. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text
3. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU83K04U>
4. Особливості правонаступництва держав щодо відповідальності за міжнародно-протиправні дії згідно позицій комісії ООН з міжнародного права. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/607/613>
5. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків:МВС України, 2020. 544 с.

Кулявий Є. С., здобувач вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Науковий керівник: **Книш В. В.**, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Майбутнє прав людини в Україні: конституційно-правові орієнтири крізь призму європейських стандартів

Україна є членом багатьох міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи, ОБСЄ та інші, які мають визначені правила і стандарти, обов'язкові для виконання державами-учасниками. Україна визнає пріоритет міжнародного права у статті 9 Конституції -

“Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.”

Також про це говорить ЗУ «Про міжнародні договори».

«Стаття 15. Дотримання міжнародних договорів України

1. Чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права.»

У такий спосіб в Україні було впроваджено принцип домінування міжнародного права над внутрішньодержавним, що є одним із базових положень сучасного міжнародного правопорядку.

Європейська інтеграція України є стратегічним зовнішньополітичним пріоритетом держави, який полягає в поступовому наближенні українського законодавства, стандартів і практик до норм Європейського Союзу. Від 7 лютого 2019 року діє Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору»)

« 1. Абзац п'ятий преамбули після слів "громадянської злагоди на землі України" доповнити словами "та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України".

«2. Пункт 5 частини першої статті 85 викласти в такій редакції:

5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору".

Ним було внесено зміни до Конституції України, в яких закріплюється вищезгадані бажання України.

Європейські стандарти у сфері прав людини базуються на міжнародних актах і практиках, які закріплюють основоположні права та свободи в країнах, що входять до Ради Європи та Європейського Союзу. Ключовим документом тут є Європейська конвенція з прав людини 1950 року, яка гарантує такі права, як право на життя, заборона катувань, свобода слова, справедливий суд, повага до приватного й сімейного життя тощо. Тлумачення та застосування цих прав здійснює **Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ)**, рішення якого є обов'язковими для виконання державами-учасниками, включно з Україною.

Ще одним вагомим документом у сфері прав людини є Хартія Європейського Союзу про основні права. Вона застосовується в межах

країн ЄС і відображає сучасне бачення захисту прав людини, зокрема охоплює такі напрямки, як цифрові права, рівність між жінками і чоловіками, права дітей, а також екологічні права.

Вищезгадана Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року відзначається загальним, дещо абстрактним характером своїх формулювань, що містять оціночні терміни, такі як «розумний строк», «достатньо часу та можливостей», «інтереси правосуддя» тощо. У зв'язку з цим її норми набувають конкретного змісту завдяки практиці Європейського суду з прав людини, який, розглядаючи справи, розкриває зміст цих понять і формує правові стандарти їх застосування.

Після того як Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а також ухвалила спеціальний Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», держава зробила важливий крок до того, щоб наша судова практика відповідала європейським стандартам. Україна зобов'язалася не лише формально визнавати ці норми, а й реально їх виконувати. Тому і сама Конвенція, і практика ЄСПЛ є обов'язковими до застосування в українських судах і фактично виступають джерелами права.

Сьогодні права людини в Україні гарантуються на рівні Конституції, окремих законів і міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою. Вони охоплюють базові свободи — право на життя, свободу думки і слова, справедливий суд, захист від дискримінації, право на приватне життя та інші. Розділ II Конституції України прямо закріплює більшість цих прав, а стаття 9 визнає міжнародні договори, як Європейську конвенцію з прав людини, частиною національного законодавства.

На сьогоднішній день реальний стан дотримання прав людини залишається складним.

У зв'язку з повномасштабною агресією Російської Федерації, в Україні з 24 лютого 2022 року запроваджено воєнний стан, який регулярно продовжується. Згідно зі статтею 64 Конституції України, **під час дії правового режиму воєнного або надзвичайного стану можуть бути тимчасово обмежені певні конституційні права і свободи людини і громадянина**, за винятком тих, які є невідчужуваними (наприклад, право на життя, заборона катувань, гідність особи тощо).

Права, які можуть бути обмежені у зв'язку з воєнним станом, чітко визначені — це **статті 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України**. «Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.»

Під час воєнного стану ця таємниця може бути частково знята. Органи державної влади можуть мати розширений доступ до електронного листування або інших каналів зв'язку в рамках забезпечення національної безпеки чи контррозвідувальних заходів. Наприклад, СБУ чи інші служби можуть контролювати комунікацію у випадках, де існує загроза диверсій чи витоку державної таємниці.

«Стаття 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.»

Згідно з умовами воєнного стану, свобода пересування громадян України може обмежуватися. Найбільш відчутним стало обмеження на виїзд за кордон для чоловіків призовного віку, введення комендантської години в деяких регіонах, а також блокпости, де перевіряються документи і транспорт.

Також, у зв'язку з воєнним станом, мирні зібрання можуть бути обмежені або заборонені. Це пояснюється безпековими ризиками: у разі

масових скупчень людей підвищується ризик диверсій чи терористичних актів.

В умовах воєнного стану Україна має право тимчасово обмежити окремі права з метою захисту національної безпеки, громадського порядку та життя людей. Однак такі обмеження повинні бути обґрунтованими, пропорційними і відповідати міжнародним стандартам прав людини. Найважливіше — навіть в умовах війни, **держава не має права відмовитися від захисту людської гідності.**

На жаль, сьогодні в Україні існують певні порушення прав людини, які пов'язані як із війною, так і з внутрішніми проблемами.

В Україні існує важлива проблема з юридичним визнанням одностатевих шлюбів. У 2023 році у справі «Маймулахін і Марків проти України» Європейський суд з прав людини встановив, що відсутність будь-якої форми юридичного визнання та захисту для одностатевих пар порушує право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8 Конвенції) та заборону дискримінації (стаття 14). Кожному з заявників було присуджено по 5 000 євро компенсації за моральну шкоду. Суд чітко наголосив, що держави, які є учасниками Конвенції, зобов'язані створити нормативно-правову базу, яка дозволить одностатевим парам отримати належне визнання і захист їхніх стосунків. Водночас, наразі в Україні немає відповідних законів, які б це забезпечували. Хоча є законопроект про цивільні партнерства, він довго просувається. Крім того, через складну ситуацію пов'язану з війною, зміни до Конституції, які потрібні для визнання одностатевих шлюбів, неможливо провести.

Щодо майбутньої перспективи, варто сподіватися, що Україна поступово наблизатиметься до європейських стандартів захисту прав людини. Після завершення війни і стабілізації внутрішньої ситуації держава матиме більше можливостей для проведення необхідних реформ,

зокрема у сфері сімейного права. Можливо, змінять Конституцію або ухвалюють нові закони, які офіційно визнають цивільні партнерства або навіть одностатеві шлюби, що відповідатиме рішенням ЄСПЛ. Це допоможе забезпечити рівність і недискримінацію для всіх громадян.

Також є порушення, які ще більше пов'язані з війною – про можливість відмови від служби в армії. На 56-й сесії Ради ООН з прав людини, що відбулася з 18 червня по 12 липня 2024 року, було розглянуто важливе питання «Conscientious objection to military service» — право на відмову від військової служби з міркувань совісті. Ця тема є особливо актуальною для багатьох країн, включно з Україною, яка нині перебуває у складній воєнній ситуації. Згідно з позицією Ради ООН, право на відмову від військової служби належить до більш широкого поняття права на свободу світогляду та віросповідання. Це означає, що людина має право відмовитися від участі у військових діях, якщо це суперечить її моральним, релігійним або етичним переконанням.

В звіті за сесії було сказано: «Важливо, що відповідно до обсягу захисту права на відмову за переконаннями, мають бути доступні процедури подання заяв для осіб щодо всіх форм думки, совісті та релігії, захищених міжнародним правом у сфері прав людини, незалежно від виду військової служби, про яку йде мова, а також від того, чи здійснюється це в мирний час чи під час збройного конфлікту.»

Та також було підкреслено словами:

«Отже, право на відмову від військової служби за переконаннями, як невід'ємна частина права на свободу думки, совісті та релігії, не може бути обмежене навіть у часи надзвичайного стану, який загрожує життю нації.»

Право на відмову від військової служби з міркувань совісті є важливою складовою свободи думки, совісті та віросповідання, що закріплена в міжнародних стандартах прав людини. Воно гарантує, що

особа не буде змушена брати участь у військових діях, якщо це суперечить її моральним або релігійним переконанням. Незважаючи на складні обставини, зокрема введення воєнного стану, це право не повинно бути обмежене або ігнороване, оскільки є фундаментальним і невід'ємним. Для України, яка прагне відповідати європейським стандартам, важливо створити ефективні механізми реалізації цього права, що дозволять захистити індивідуальні свободи навіть у періоди надзвичайних ситуацій.

У майбутньому Україна повинна вдосконалити законодавство щодо права на відмову від військової служби з міркувань совісті, щоб гарантувати повагу до свободи світогляду та віросповідання кожної людини. Це право має бути чітко врегульоване і доступне для реалізації навіть в умовах надзвичайних ситуацій, адже повага до індивідуальних переконань — один із ключових принципів демократії і правової держави. З часом це допоможе Україні не лише відповідати європейським стандартам, а й зміцнити свою репутацію на міжнародній арені як країни, яка дотримується прав людини.

Список використаних джерел:

1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (ЗУ «Про міжнародні договори»).
2. <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i> (Конституція України, розділ I, стаття 9).
3. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text> (Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору»).

4. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»).

5. <https://constitution.in.ua/articles/64/> (Стаття 64 Конституції України).

6. <https://constitution.in.ua/articles/33/> (Стаття 33 Конституції України).

7. <https://constitution.in.ua/articles/31/> (Стаття 31 Конституції України).

8. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22CASE%20OF%20MAYMULAKHIN%20AND%20MARKIV%20v.%20UKRAINE%22\],%22itemid%22:\[%22001-224984%22\]}\(CASE OF MAYMULAKHIN AND MARKIV v. UKRAINE](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22CASE%20OF%20MAYMULAKHIN%20AND%20MARKIV%20v.%20UKRAINE%22],%22itemid%22:[%22001-224984%22]}(CASE%20OF%20MAYMULAKHIN%20AND%20MARKIV%20v.%20UKRAINE%22)) (Рішення ЄСПЛ))

9. <https://docs.un.org/en/A/HRC/56/30> (Звіт, 56-та сесія ради ООН з прав людини 18 червня – 12 липня 2024 року)

РЕКОМЕНДАЦІЇ

учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Конституційний захист прав людини в контексті доктрини європейської та української юстиції: теорія і практика»

На передодні святкування «Дня Конституції України кафедрою конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника спільно з представником Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Івано-Франківській області, громадської організації «Академія політико-правових наук України», Центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та науковців, здобувачів вищої освіти України проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Конституційний захист прав людини в контексті доктрини європейської та української юстиції: теорія і практика».

Надаючи важливого значення зміцненню демократичних інститутів в національно-правовій системі України, утвердженню верховенства права та підвищенню ефективності захисту прав людини учасники цього заходу висловили низку змістовних, цікавих рекомендацій:

НАПРЯМ 1. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1. Спеціальний трибунал, який створюється під егідою Ради Європи, зосередиться на притягненні до відповідальності найвищих російських політичних та військових лідерів, відповідальних за рішення про вторгнення в Україну. Він потрібен не тільки мільйонам українських громадян, які втратили своїх рідних та близьких, фізичне та ментальне здоров'я, дах над головою, стали внутрішньо переміщеними особами або ж виїхали за кордон, рятуючись від загрози бути вбитими, закатованими, скаліченими чи зґвалтованими російськими загарбниками. Це потрібно Європі та усьому світу, щоб показати, що сила права є вище права сили.

2. Відповідь держави населенню щодо шляхів досягнення справедливості нині здебільшого сфокусована на забезпеченні правосуддя, що є важливим у питанні невідворотності покарання за міжнародні злочини, а також викликом для спроможності системи правосуддя.

Одночасно державі важливо розбудовувати інші інструменти досягнення справедливості, як-от політики пам'яті та меморіалізації, заходи з відновлення довіри до влади (люстрації), формування передбачуваної політики відновлення життя після деокупації тощо.

3. Подальше активне використання механізмів ЄСПЛ, Ради Європи та інших структур сприятиме не лише захисту прав постраждалих, а й зміцненню міжнародного правопорядку.

4. Національна екологічна політика має формуватися на засадах превентивності, наукової обґрунтованості та інтегрованого управління. Вона повинна гармонійно поєднувати цілеспрямовані зусилля у сфері екологічного захисту з ширшими завданнями національної безпеки та стратегіями післявоєнного відновлення. Створення ефективної системи правового регулювання мусить враховувати як необхідність оперативної гнучкості в умовах надзвичайної ситуації, так і довгострокову стратегічну мету збереження природного потенціалу та екологічної стійкості держави.

5. Інформаційна безпека має розглядатися як невід'ємна складова національної безпеки, тісно пов'язана з її іншими елементами – військовою, економічною, соціальною та енергетичною складовими. Її ефективність визначає здатність держави протистояти комплексним загрозам, що проявляються як у фізичному, так і в інформаційному вимірах.

6. Міграційні процеси в умовах воєнного стану становлять серйозний виклик для системи публічного управління, вимагаючи швидкої адаптації та модернізації управлінських практик. Основними напрямками адаптації є реформування адміністративних процедур, підвищення рівня координації, удосконалення законодавства, активне використання цифрових технологій та розвиток соціальних програм.

7. It is critically important not only to document violations, but also to actively develop and implement new, more effective mechanisms of international pressure and enforcement of international law. Existing instruments, although they are the basis of legal regulation, often prove insufficient in the face of aggressive and cynical policies of occupying states. Cooperation between governments, international organizations and civil society must be strengthened to ensure the inevitability of punishment for war crimes and crimes against humanity.

8. Особливу увагу потрібно приділити правам жінок під час війни. Потрібно створити систему, у якій будуть охоплюватися всі аспекти.

Прикладом може бути створення кризових, реабілітаційних центрів. У післявоєнний час потрібно оновити законодавчу базу. Потрібно вдосконалити Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

9. Для забезпечення оптимального балансу між національною безпекою та правами людини в умовах воєнного стану, Україна повинна зосередитися на таких напрямках: 1) кожне обмеження має бути чітко обґрунтоване потребами національної безпеки та бути пропорційним цій меті; 2) законодавство, що стосується воєнного стану, має бути максимально чітким та детальним, мінімізуючи простір для довільного тлумачення та зловживань. Необхідно розробити детальні підзаконні акти та інструкції щодо застосування обмежень; 3) важлива роль належить парламентському контролю, судовому контролю та активній позиції громадянського суспільства; 4) активна співпраця з міжнародними правозахисними організаціями та моніторинговими місіями може сприяти дотриманню міжнародних стандартів та обміну досвідом; 5) важливо інформувати громадян про їхні права та обов'язки в умовах воєнного стану, забезпечуючи доступ до достовірної правової інформації.

10. Система правосуддя, яка функціонує в умовах збройного конфлікту, потребує переосмислення підходів до захисту прав осіб, які постраждали від гендерно зумовлених злочинів. Йдеться про створення спеціалізованих слідчих груп, підготовку суддів і прокурорів до роботи з чутливими справами, забезпечення можливості анонімного свідчення, доступу до психологічної підтримки та медичної допомоги.

11. Головним завданням України – збереження територіальної цілісності, державного суверенітету, демократичних засад і дотримання прав людини навіть під час війни, доведення того, що будь-які обмеження є тимчасовими, необхідними й пропорційними, а також підлягають ефективному судовому контролю. З огляду на це процес повоєнне відновлення України буде одним із наймасштабніших проєктів у сучасній історії, а отже, він не може бути зведений лише до відбудови інфраструктури. Ключовими викликами й завданнями для нашої країни стануть: 1) перехідне правосуддя (Transitional Justice) – це комплекс заходів для подолання наслідків масових порушень прав людини під час конфлікту (йдеться про встановлення істини, документування воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочинів геноциду; створення незалежних комісій з розслідування); 2) відповідальність, а саме притягнення винних до кримінальної відповідальності на національному та

міжнародному рівнях задля міжнародного засудження агресора; 3) відшкодування шкоди (репарації), забезпечення компенсацій жертвам війни й окупації (наприклад, створення міжнародного реєстру збитків, механізмів конфіскації російських активів для відбудови); 4) проведення інституційних реформ, а саме державних інститутів (армії, поліції, судів); 5) забезпечення прав ВПО та ветеранів, гарантування їм прав на житло, освіту, медичне обслуговування, а також реінтеграція ветеранів у суспільство.

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

12. Удосконалення Основного Закону України в частині прав і свобод людини має охоплювати: 1) саму назву розділу II Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», яка є дещо застарілою та такою, що більше відповідає духу радянської доби. Вона має бути приведена у відповідність з європейськими цінностями та сучасними тенденціями розвитку конституційної теорії і практики; 2) потребують модернізації соціальні права, які закріплені в Конституції здебільшого як «радянський спадок», що сьогодні робить Основний Закон України в цій частині доволі вразливим. Йдеться про зниження рівня їх абстрактності, декларативності у відповідних конституційних формулюваннях, заміну деяких статей максимально можливим реальним нормативно-правовим викладом; 3) вирішення питання щодо доповнення розділу II Конституції України новими правами і свободами і наповнення чинних особистих, політичних, економічних, культурних та екологічних прав людини новим змістом у відповідності з міжнародно-правовими актами, сучасним розвитком європейського конституціоналізму, науково-технічним прогресом суспільства та потребами національного державотворення; 4) закріплення презумпції того, що конституційні права та обов'язки стосуються не лише людини, але й поширюються на юридичних осіб та інших відповідних суб'єктів права щодо прав і свобод, гарантій їх реалізації та захисту за умови, що вони за своїм змістом можуть бути на них поширені і це узгоджується з сутністю таких прав та цілями діяльності юридичних осіб й інших відповідних суб'єктів прав; 5) посилення гарантованості проголошених прав людини. Закріплення прав людини навіть на рівні Основного Закону України без їх належного гарантування та створення відповідних умов для їх реалізації недостатньо

для виконання державою передбаченого ст. 3 Конституції України свого конституційного обов'язку.

13. Завдання державної політики у сфері забезпечення державної безпеки повинні бути визначені в Стратегії державної безпеки за напрямками зазначеної державної політики.

14. Є доцільним переглянути та змінити положення статті 10 Конституції України. У чинній редакції вона гарантує «вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин». Це формулювання, прийняте в 1996 році як компромісне, у сучасних умовах виглядає анахронічним і небезпечним з огляду на агресію росії під гаслом захисту «російськомовного населення».

15. Державі потрібно прийняти спеціальний закон, щоб регулював питання проведення місцевого референдуму для забезпечення реалізації територіальною громадою цього права, яке передбачене Конституцією України та ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні». У цьому законі слід чітко визначити питання, які можуть виноситися на місцевий референдум. Предмет місцевого референдуму мають складати питання, що віднесені до відання місцевого самоврядування Конституцією України, ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Також слід визначити територію, на якій може проводитись місцевий референдум. У цьому законі слід врегулювати питання обов'язкової реалізації рішення, прийнятого на місцевому референдумі.

НАПРЯМ 3. ЮСТИЦІЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ОСНОВА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

16. Thus, the constitutional reforms of the Central and Eastern European countries after their accession to the EU demonstrate the importance of harmonization with EU law, strengthening the rule of law, protection of human rights, and decentralization. The experience of Poland, the Czech Republic, the Baltic countries, Romania, and Bulgaria emphasizes the need for transparency, public involvement, and international support. For Ukraine, these reforms are particularly relevant in the context of post-war reconstruction and European integration. Considering the positive experience and avoiding the mistakes of the CEE countries will help Ukraine modernize its Constitution to become a full member of the EU.

17. Для організації роботи з пропозиціями та ідеями «amicus» КСУ потрібна окрема Інструкція, що регулювала б порядок їх подачі, розгляду та реалізації. У Секретаріаті Суду необхідно мати відповідального працівника, який би працював з «друзями» КСУ. На сайті Суду має бути вся інформація про творчість «amicus» КСУ та про форми і способи її використання. Ця інформація також повинна включати дані про прийняті до розгляду й вже реалізовані пропозиції та ідеї «друзів» Суду. Про реалізацію пропозицій та ідей «друзів» має бути зазначено в рішенні КСУ та в окремих думках конституційних суддів.

18. Для забезпечення більшого доступу до касаційного оскарження необхідно розробити механізми, що дозволяють громадянам без значних обмежень звертатися до касаційного суду. Можливо, доцільно було б знизити вимоги до доказування порушень норм права на рівні апеляційної інстанції та розширити підстави для касаційного оскарження. Необхідно чітко визначити критерії для касаційного оскарження, що дозволить зменшити правову невизначеність та покращити передбачуваність рішень. Це сприятиме розвитку правової визначеності та зменшенню суб'єктивізму в рішенні суддів. Важливим кроком у розвитку касаційного оскарження є зниження фінансових бар'єрів для громадян. Це можна здійснити шляхом перегляду структури судових витрат та встановлення знижок для осіб, що мають низький рівень доходів, або через впровадження механізмів для спрощення судового процесу. Для підвищення якості касаційного розгляду необхідно забезпечити належну кваліфікацію суддів та збільшити їхню відповідальність за прийняття рішень. Окрім того, розширення використання електронного судочинства та автоматизації процесів може сприяти зменшенню людського фактору та прискоренню розгляду справ. З метою вдосконалення механізмів касаційного оскарження доцільно розвивати практику судового контролю, включаючи зміни у підходах до аналізу законності рішень судів нижчих інстанцій. Прогрес у цьому напрямку дозволить зменшити ризик помилок суддів і забезпечити більш справедливе правосуддя для громадян.

19. Відшкодування моральної шкоди визнає юридичну цінність моральних переживань та страждань, спричинених порушенням базових людських прав, і формує практику державної відповідальності за порушення гідності людини. Водночас для підвищення ефективності цього інституту необхідна подальша уніфікація підходів до визначення розміру компенсації, а також розширення практики його застосування до нових умов - зокрема до масових порушень прав людини в умовах війни.

20. При подальшому внесенні змін до Конституції України варто врахувати необхідність конституційного закріплення захисту законних інтересів особи. З урахуванням відповідних висновків варто внести зміни до ст. 55 Конституції України та викласти частину 4 та частину 5 ст. 55 в такій редакції: «4. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав, законних інтересів і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права, законні інтереси і свободи від порушень і протиправних посягань».

21. Вважаємо за доцільне законодавчо визначити термін «кліматична безпека», доповнивши ч. 1 ст. 1 Закону «Про основні засади державної кліматичної політики» пунктом 8² такого змісту: «кліматична безпека – стійкість соціальних, економічних, екологічних та інших систем перед викликами та загрозами, пов'язаними зі зміною клімату, що включає програми, стратегії та заходи, спрямовані на запобігання, пом'якшення зміни клімату та/або адаптацію до неї». Саме таке її поняття було запропоновано у законопрєкті «Про кліматичну безпеку».

22. Поняття «клімат» має бути імплементоване до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і визначене у ст. 5 цього Закону як окремий об'єкт правової охорони, а також до ст. 1 Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики», яку пропонуємо доповнити пунктом 8¹ наступного змісту: «клімат – режим погоди, який базується на багаторічних метеорологічних спостереженнях, одна з основних географічних характеристик певної місцевості».

23. Особливої актуальності в умовах сьогодення набула проблема захисту прав кліматичних біженців. Законодавче закріплення понять «екологічний мігрант», «кліматичний мігрант», «екологічний біженець», «кліматичний біженець», надання цим категоріям людей легального статусу, закріплення цього статусу як на національному, так і на міжнародному рівні є нагальною необхідністю, оскільки дозволить захистити права цієї доволі чисельної категорії людей. Найбільш прийнятними шляхами вирішення зазначеної вище проблеми вважаємо або розширення поняття «біженець», що міститься у Конвенції ООН про статусбіженців, або прийняття окремої конвенції про статус екологічних біженців, яка регулюватиме також статус кліматичних біженців.

НАПРЯМ 4. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

24. Основними проблемами інституту конституційної скарги в Україні є складність процедур, недостатня правова обізнаність громадян, перевантаженість Конституційного Суду та формальний підхід до розгляду окремих скарг. Вважаємо, що для вдосконалення цього інституту необхідно спростити процедуру подання скарг, підвищити прозорість роботи Суду та гармонізувати національне законодавство з європейськими практиками.

25. В контексті національної правореалізації положень Орхуської конвенції, важливим є визначення кола суб'єктів, наділених правом на звернення до суду. Орхуська Конвенція містить певну новацію для українського законодавства, оскільки дається широке тлумачення «заінтересованої громадськості», що має право на звернення до суду. Суть такого розуміння полягає в тому, що для отримання права звернення до суду з питань, що стосуються довкілля, не обов'язково доводити, що порушеними є майнові або особисті права саме заявника, достатньо бути громадською організацією, створеною відповідно до закону, якщо серед напрямів діяльності в її статуті визначено захист екологічних прав громадян.

26. На нашу думку, Закон України «Про внесення змін до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невинуватну затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях» (законопроект реєстр. № 12170) може створити конкуренцію кримінально-правових норм, а можливо в окремих випадках й колізію. Це вказує на те, що чинна редакція ст. 438. Воєнні злочини КК України потребує нової редакції та приведення у відповідність до ст. 8. Воєнні злочини Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Окрім того, можливі зміни, які викладено у законопроекті реєстр. № 12170, потрібно було викласти в окремому статтю як це вже пропонувалося деякими суб'єктами законодавчої ініціативи.

27. Закон України «Про санкції» потребує доповнення положеннями, які б надали фізичній чи юридичній особі, щодо якої застосовано санкцію, право звернутися до РНБО зі скаргою або зверненням про перегляд прийнятого рішення про застосування санкції. Законом достатньо

визначити загальне рамкове положення, яке уможливило б такий порядок оскарження та зобов'язує РНБО розробити та затвердити порядок розгляду скарг/звернень громадян щодо застосованих санкцій. Натомість у відповідному порядку, рішення про прийняття якого підлягає затвердженню Указом Президента України, орієнтуючись на загальні принципи адміністративної процедури та з урахуванням особливостей регульованої сфери, необхідно визначити детальні правила та процедури подання та розгляду скарг/звернень у зв'язку з застосуванням обмежувальних заходів.

28. We can draw certain conclusions that the legislation of Ukraine is built on the principles of equality of women and men in all spheres of human life, which indicates a high level of development of Ukrainian legislation and its compliance with European standards. However, it cannot be denied that the existing system of inadmissibility of discrimination between women and men in practice in certain areas still remains ineffective. This applies, for example, to equality of women and men in terms of pay, discrimination against women in hiring, and limited rights of men to protect paternity.

29. Захист прав кримськотатарського народу в міжнародних юрисдикційних органах набуває особливої актуальності в умовах триваючої окупації Криму та системного порушення прав представників корінного народу України. Аналіз практики Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини свідчить про поступове формування міжнародно-правових механізмів реагування на дії, що мають ознаки дискримінації, репресій, а в окремих випадках – і геноциду. Міжнародні юрисдикційні органи вже відіграють провідну роль у встановленні юридичної відповідальності за репресії проти кримських татар. Проте ефективність цього захисту залежить також від поєднання судових рішень з політичними інструментами впливу, включаючи санкції, міжнародний моніторинг і правозахисну адвокацію.

30. Попри конституційне закріплення права на творчу діяльність, вплив технологій є настільки відчутний, що це вимагає переосмислення конституційних принципів захисту прав інтелектуальної власності. Актуальним залишається питання і відповідальності учасників цифрового середовища, зокрема інтернет-провайдерів і платформ, де порушуються права інтелектуальної власності

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

Фотографії учасників конференції

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕСЛОВО.....	3
--------------------	---

НАПРЯМ1.КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1. Панкевич Іван Миронович , доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне. <i>«Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії РФ проти України: проблеми та перспективи»</i>	6
2. Стецюк Наталія Василівна , кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри загально правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ Стецюк Петро Богданович , кандидат юридичних наук, доцент, доктор права, науковий консультант з правових питань Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, суддя Конституційного Суду України у відставці <i>«Особливості захисту прав людини Конституційним Судом України в умовах воєнного стану»</i>	14
3.Вербовий Віталій Володимирович , представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Івано-Франківській області. <i>«Аналіз практик масових порушень прав людини з боку РФ як одного з ключових інструментів захоплення та утримання контролю над українськими територіями»</i>	22
4. АдамовичСергійВасильович ,докторісторичнихнаук,професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. <i>«Європейські інституції на шляху притягнення росії до відповідальності за вчинені під час російсько-української війни злочини»</i>	29
5. Слінько Тетяна Миколаївна , кандидатка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. <i>«Конституційна демократія і права людини в умовах сучасних викликів і повоєнного відновлення»</i>	43.
6. Загурський Олександр Богданович , кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного управління, ЗВО «Університет Короля Данила». <i>«Національна екологічна політика в умовах воєнного стану: інституційні та правові аспекти»</i>	53

7. Гамалюк Богдан Михайлович, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри права та публічного управління, ЗВО «Університет Короля Данила».

Лис Андрій Богданович, кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри права та публічного управління, ЗВО «Університет Короля Данила».

«Інформаційна безпека як критична складова національної стійкості».....59

8. Левкун Тетяна Василівна, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри права та публічного управління, ЗВО «Університет Короля Данила».

Мельничук Василь Іванович, доктор філософії, доцент кафедри права та публічного управління, ЗВО «Університет Короля Данила».

«Адаптація публічного управління до наслідків міграційних процесів в період дії воєнного стану».....65

9. Fylypska Vita Ivanivna, Associate Professor of the Language Training Department of Kharkiv National University of Internal Affairs, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor.

Lysiuk Artem Mykolaiovych, a cadet of the educational and scientific institute № 1, group 24-103 of Kharkiv National University of Internal Affairs.

«Protection of human rights in occupied territories».....70

10. Сорич Марина, здобувачка вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (наук. керівник: доц. Розвадовський В.І.)

«Права жінок в період російсько-української війни».....79

11. Пашковська Юлія Олегівна, здобувачка вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (наук. керівник: проф. Книш В.В.).

«Обмеження конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану: баланс національної безпеки та прав людини в Україні».....83

12. Протченко Діана Олегівна, здобувачка вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (наук. керівник: проф. Книш В.В.).

«Гендерна рівність і збройний конфлікт: виклики для реалізації конституційних прав і забезпечення правосуддя в умовах війни».....92

13. Сулима Анастасія Петрівна, здобувачка вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (наук. керівник: проф. Книш В.В.).

«Правовий статус цивільного населення України в умовах російської окупації»...101

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

1. **Марцеляк Олег Володимирович**, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАНУ.
«Модернізація Основного Закону України у сфері прав людини як вимога сучасного етапу державного будівництва»108

2. **Клименко Оксана Михайлівна**, доктор юридичних наук, професор, головний науковий консультант сектору розвитку законодавства з питань правової політики, організації публічної влади відділу з питань правової політики, організації публічної влади Дослідницької служби Верховної Ради України.
«Феномен конституційної ідентичності» 121

3. **Шилін Микола Олександрович**, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник НОЦ Національної академії Служби безпеки України, заслужений юрист України.
Дерев'яно Сергій Миронович, доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, заслужений працівник освіти України.
«Стратегія забезпечення державної безпеки: доцільність і перспективи оновлення» 129

4. **Онищук Ігор Ігорович**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, директор Центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
«Правова держава і конституційна юстиція: між нормою та справедливістю» 137

5. **Сворак Степан Дмитрович**, доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.
Козичар Іванна Василівна, здобувачка вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
«Державно-правовий устрій України у політичній парадигмі ОУН» 145

6. **Книш Віталій Васильович**, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.
«Основні помилки Українського конституціоналізму та державотворення: ретроспективний аналіз»155

7. **Федорончук Андрій Володимирович**, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

<i>«Конституція України як інструмент формування національної ідентичності та єдності».....</i>	<i>161</i>
8. Кравчук Микола Володимирович , кандидат юридичних наук, доцент, доктор права Українського вільного університету, професор кафедри теорії права та конституціоналізму, Західноукраїнський національний університет, заслужений юрист України, почесний професор університету. <i>«Становлення національного конституціоналізму та його значимість для державного будівництва України»</i>	<i>166</i>
9. Петровська Ірина Ігорівна , кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. <i>«Окремі питання правосуб'єктності публічних службовців»</i>	<i>174</i>
10. Шаповалов А. , аспірант відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. <i>«Еволюція виборчих прав громадян як фактор формування української державності»</i>	<i>181</i>
11. Марчук М. , аспірантка відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. <i>«Цензи у конституційному праві як засіб забезпечення права громадян на участь в управлінні державними справами».....</i>	<i>193</i>
12. Турчин Назарій Петрович , здобувач вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (наук. керівник: доц. Розвадовський В.І.). <i>«Державний контроль за дотриманням прав людини і громадянина в сучасних умовах».....</i>	<i>200</i>
13. Чав'як Ольга Андріївна , здобувачка вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (наук. керівник: доц. Розвадовський В.І.). <i>«Референдне право в системі народовладдя України: теоретичний аспект».....</i>	<i>205</i>
14. Чорний Михайло Олександрович , здобувач вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (наук. керівник: доц. Розвадовський В.І.). <i>«Правове забезпечення прав четвертого покоління в Україні».....</i>	<i>213</i>
15. Фітяк Вікторія Андріївна , здобувачка вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (наук. керівник: доц. Петровська І.І.) <i>«Права державного службовця, як складова правового статусу».....</i>	<i>220</i>

НАПРЯМ 3. ЮСТИЦІЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ОСНОВА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

1. Shcherbaniuk Oksana Volodymyrivna, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of the Procedural Law of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Professor of the Faculty of Law of Vilnius University, Member of the Scientific Advisory Council of the Constitutional Court of Ukraine, Member of the Scientific Advisory Council to the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine

«Reform of the Constitutional Court as a condition for EU integration in Central European countries».....229

2. Кампо Володимир Михайлович, член Науково-консультативної ради при Конституційному Суді України, суддя у відставці.

«Інститут «amicus» Конституційного Суду України: вчора, сьогодні, завтра».....233

3. Зетко Богдан Іванович, медіатор, магістр права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (наук. керівник: доц. Ковбас І.В.).

«Правовий вимір касаційного оскарження рішень суду першої інстанції та постанов суду апеляційної інстанції в адміністративному судочинстві»..... 241

4. Кравцова Тетяна Михайлівна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Державний податковий університет.

Цвігун Олена Сергіївна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Державний податковий університет (наук. керівник: Лаговська Наталія Валеріївна).

«Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту права на свободу і особисту недоторканність»..... 250

5. Ковалишин Олександр Романович, кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник Лабораторії корпоративного права імені академіка Володимира Луця НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України.

«Концепція законного інтересу в Конституції України та конституційному судочинстві»..... 261

6. Ковтун Олена Миколаївна, кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України.

«Право на кліматичну безпеку та перспективи його захисту»..... 266

НАПРЯМ 4. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

1. Розвадовський Володимир Іванович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Панкевич Маркіян Іванович, студент факультету права та адміністрації Ягеллонського університету в Кракові (Республіка Польща).

«Зарубіжний досвід реалізації інституту конституційної скарги»..... 276

2. Яремак Зоряна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри трудового, екологічного та аграрного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

«Доступ до правосуддя з питань захисту конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля: національне законодавство та європейські стандарти»..... 282

3. Політова Анна Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права економіко-правового факультету Маріупольського державного університету.

«Захист прав дітей в умовах збройного конфлікту: кримінально-правовий аспект» 288

4. Рубашенко Микола Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

«Право на оскарження застосування обмежувальних заходів в адміністративному порядку: вітчизняний вимір та європейський досвід» 295

5. Fylypska Vita Ivanivna, Associate Professor of the Language Training Department of Kharkiv National University of Internal Affairs, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor.

Nabilska Kira Henadiivna, a cadet of the educational and scientific institute №. 1, group 24-101 of Kharkiv National University of Internal Affairs

«Discrimination and equality: constitutional and legal aspects of combating inequality in Ukraine and Europe» 301

6. Бурлак Оксана Василівна, кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

«Захист прав кримськотатарського народу в міжнародних юрисдикційних органах»..... 307

7. Албу Андрій Аркадійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

«Правотлумачна практика Європейського суду з прав людини у системі органів Ради Європи»..... 314

8. Зінич Любомир Васильович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

«Цифрове середовище як виклик для конституційного захисту прав інтелектуальної власності: тенденції європейської та української юрисдикційної

практики»..... 321

9. Рава Софія Ростиславівна, здобувачка вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (наук. керівник: доц. Розвадовський В.І.).

«Чому Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду: теоретичний аспект»..... 326

10. Дутчак Роман Богданович, здобувач вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (наук. керівник: доц. Розвадовський В.І.).

«Правонаступництво в системі міжнародного права та міжнародних відносин»..... 335

11. Кулявий Євген Сергійович, здобувач вищої освіти Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (наук. керівник: проф. Книш В.В.).

«Майбутнє прав людини в Україні: конституційно-правові орієнтири крізь призму європейських стандартів»..... 341

РЕКОМЕНДАЦІЇ учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції: *«Конституційний захист прав людини в контексті доктрини європейської та української юстиції: теорія і практика»..... 349*

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ: *фотографії учасників конференції..... 358*

Наукове електронне видання

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ДОКТРИНИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

**Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції,
м.Івано-Франківськ, 25 червня 2025 р.**

Упорядник В.І. Розвадовський

Головний редактор

Василь Головчак

Підп.додруку 20.06.2025.Формат 60х84/16.
Гарнітура «Times New Roman».
Вид.арк. 21,3.

Видавець Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
76018, м.Івано-Франківськ, вул.С.Бандери, 1,
тел. 75-13-08, e-mail: vdvcit@pnu.edu.ua
Свідомо суб'єкта видавничої справи ДК № 7616 від 26.05.2022

ISBN ISBN 978-966-640-616-6